

Rok 1968 ETO VAŠE DELO

Rok 1968 **ETO VAŠE DELO**

Miroslav Londák a kol.

Miroslav Londák a kol.

Historický ústav SAV

Slovenský inštitút v Prahe

Rok 1968

ETO VAŠE DELO

Miroslav Londák a kol.

2008

Miroslav Londák a kol.
© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

© Autori:

Prof. PhDr. Ivan Luluha, CSc., PhDr. Miroslav Londák, CSc., PhDr. Elena Londáková, CSc.,
PhDr. Slavomír Michálek, CSc., doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc., PhDr. Stanislav Sikora, CSc.,
PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc.

Túto prácu podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV
51017105 (projekt *Slovensko v 20. storočí*); je jedným z výsledkov Centra excelentnosti
na Historickom ústave SAV č. CEVKOMSD a grantu Vega č. 2/7177/27 *Slovensko v období
od čs. jari 1968 do zač. 90. rokov 20. storočia. Snahy o postihnutie základných tendencií politického,
ekonomického a kultúrneho vývoja.*

Recenzenti:

PhDr. Ludovít Hallon, CSc.
Mgr. Norbert Kmeť, CSc.

Jazykové redaktorky:

Doc. PhDr. Marta Součková, PhD.
Mgr. Martina Ivanová, PhD.

© foto na obálke TASR

Návrh obálky, grafická úprava a technický redaktor:

Jozef Hupka

Fotodokumentáciu pripravil

PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc.

Fotodokumentácia

Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave, Archív literatúry a umenia Slovenská národná
knihnica (ALU SNK) Martin, Archív Matice slovenskej, Archív rodiny Hvezdoňa Kočtúcha,
Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), Bratislava, Československá tlačová kancelária
(ČSTK), Bratislava, Občianske združenie Post Bellum, Praha, Slovenský národný archív
(SNA), Bratislava, Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TASR), Bratislava, Archív
Slavomíra Michálka, Zbierka Jána Peška, Zbierka Miroslava Tuleju, Zbierka Jozefa Žatkuliaka

Vydalo vydavateľstvo Prodama s.r.o. v spolupráci s Historickým ústavom SAV

Všetky práva vyhradené. Žiadnu časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať
či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích
či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autorov.

Bratislava 2008

ISBN 978-80-969782-7-4

Miroslav Londák a kol.

Rok 1968

ETO VAŠE DELO

cyklus prednášok v Slovenskom inštitúte v Prahe

Bratislava 2008

ISBN 978-80-969782-7-4

Obsah

9

Poznámky na úvod
(*Igor Otčenáš*)

11

Rok 1968 v spomienke a pamäti (Fragmentsy)
(*Ivan Laluha*)

24

Zasadanie ÚV KSČ v januári 1968 a začiatky obrodného procesu v ČSSR
(*Stanislav Sikora*)

38

Otvorenie problematiky federalizácie štátu roku 1968
(*Jozef Žatkuliak*)

57

Aspekty postojov USA k Československu (január – august 1968)
(*Slavomír Michálek*)

72

Ekonomika na Slovensku na prahu roka 1968
(*Miroslav Londák*)

86

Charakteristika „socializmu s ľudskou tvárou“
(*Stanislav Sikora*)

100

Jar 1968 a hľadanie nových foriem rozvoja slovenskej ekonomiky
(*Miroslav Londák*)

116

Cirkvi na Slovensku roku 1968

(Jan Pešek)

130

Protagonisti slovenskej kultúry roku 1968

(Elena Londáková)

143

Záver

(Miroslav Londák)

144

Menný register

149

Literatúra

155

Zoznam použitých skratiek

159

Summary

161

O autoroch

165

Fotodokumentácia

Poznámky na úvod

Milí priatelia,

dovoľte mi, aby som vyslovil svoje potešenie nad vznikom publikácie, ktorú práve držíte v rukách. Prezentujeme tým výsledok spolupráce Slovenského inštitútu v Prahe a Historického ústavu SAV v Bratislave. Projekt *Eto vaše delo* vznikol z iniciatívy nášho inštitútu – jeho cieľom bolo vytvoriť akýsi diskusný klub, do ktorého sme od januára do augusta 2008 pozývali popredných slovenských historikov, ale aj ich českých kolegov z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Prahe. Augustová invázia vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968 patrí k najdramatickejším udalostiam modernej histórie Čechov i Slovákov. V plnej nahote odhalila ideologickú vyprázdnenosť a agresívno-represívnu podstatu socializmu sovietsko-stalinského typu, ktorý tragicky zdeformoval viac než štyri desaťročia našich spoločných dejín. Pri príležitosti 40. výročia invázie sme preto považovali za svoju prirodzenú povinnosť diskutovať na túto tému a ponúknuť pražskému publiku nové, možno netradičné pohľady slovenských i českých historikov na udalosti tej doby. Myslím si, že je stále potrebné o tejto téme hovoriť a pripomínať všetky jej aspekty, kontexty a súvislosti. Neskromne sa nazdávam, že sa nám to podarilo, o čom vás, verím, presvedčia texty v tejto knihe. Ďakujem všetkým, ktorí sa na príprave tohto projektu podieľali, osobitne riaditeľovi HÚ SAV dr. Slavomírovi Micháľkovi, ktorý veľmi spontánne a iniciatívne reagoval, keď sme prišli s myšlienkou zorganizovať tento diskusný klub na pôde nášho inštitútu.

Igor Otčenáš

riaditeľ Slovenského inštitútu v Prahe

IVAN LALUHA

Rok 1968 v spomienke a pamäti

(Fragmenty)

Text nepredstavuje ucelené spomienky na rok 1968, ale, ako uvádza podtitul, prezentuje len fragmenty – útržky z prežitých udalostí, preto autor aj zvažoval ich publikovanie v tejto podobe. Ak k tomu dochádza, tak predovšetkým kvôli určitým informáciám v ňom obsiahnutých, ktoré by mohli viac priblížiť reálny dej. Každá spomienka má výrazný subjektívny rozmer, často aj protirečivá, ak sa svedok udalostí v ich priebehu sám vyvíjal a menil. Autor sa ospravedľňuje čitateľom, ak sa v texte častejšie frekventuje osoba pamätníka, ale to sa stáva nevyhnutné, ak bol aktívnou súčasťou udalostí.

Pre mňa osobne a pre tých z mojej generácie, ktorí sa zaujíjali o spoločenské dianie alebo pôsobili priamo v politike, nebol január 1968 ničím neočakávaným, ani mimoriadnym prekvapením. Očakávali sme ho netrpezlivo, mali sme už za sebou niekoľko rokov „bratislavského predjaria“. Od leta 1967 „bolo to už na spadnutie“. Aké ale bude konkrétne personálne naplnenie a najmä tempo a gradácia obsahových zmien, o tom sme mali len hmlistú predstavu.

Dúfali sme, že väčší vplyv na politický a spoločenský vývoj bude mať A. Dubček a jemu podobne zmýšľajúce osobnosti, nemali sme radi A. Novotného, jeho režim osobnej moci a nekorektný vzťah k riešeniu slovenskej otázky. Všeobecne sa uvažovalo o zaostávaní Československa za krajinami Západnej Európy, o nedostatkoch v riadení ekonomiky, tiesnila nás izolácia od ostatného sveta a kazajka dogmatizmu. Úsilie o nápravu uvedených skutočností nás motivovalo k aktívnej účasti v politickom živote a predovšetkým v orgánoch a útvaroch strany, v ktorých sme v danom období pôsobili (najčastejšie v rôznych lektorských skupinách). V neformálnych diskusiách s pracovníkmi aparátu som sa (ako aj väčšina kolegov z oblasti „nadstavby“, ako sa vtedy označovalo pôsobenie v školstve, kultúre a inde) utvrdzoval v názore, že na rozvinutie reforiem je potrebná politická zmena zhora, resp. nový politický kurz.

Osobne mi bolo vzdialené taktizovanie o „akoby“ reformách na uspokojenie verejnej mienky, ako aj mocenské ambície, ktoré by sa mohli z neho vytĺcť. „Bratislavské predjario“, napriek svojim nedostatkom a obmedzeniam taktického charakteru, nám umožnilo trochu voľnejšie dýchať, a preto sme chceli ešte viac. To bol hlavný motív činnosti. Mali sme svoje statusové pozície, akademickú pôdu, čo sa nám nechcelo meniť, a keď neskoršie takéto požiadavky prišli, podriaďovali sme sa im dočasne a nie veľmi ochotne.

Ale vrátim sa k „bratislavskému predjariu“. Do Bratislavy som prišiel z Vysokej školy lesníckej a drevárskej zo Zvolena, z katedry spoločenských vied, v priebehu roka 1959. Dôvod: moja publikačná činnosť a postoje sa nepáčili vedúcemu pracoviska a vytýkal mi sklony k trockizmu. Neznal som, do akej miery bol o tom presvedčený a na radu jedného priateľa, „aby som sa vybral do Bratislavy, kde sa stratím, nebudem tak vytrčať“,

prešiel som na obdobnú katedru na Vysokej škole ekonomickej (samozrejme, po známosti).

V Bratislave som zapadol v 60. rokoch 20. storočia do ideového kvasu, ktorý bol zároveň aj naším generačným dozrievaním, ktoré pomaly tlelo od čias 20. zjazdu KSSZ (1956). Tlelo a rozhárало sa skutočne pomaly, ale predsa, potvrdzujúc známe porekadlo, že božie mlyny melú pomaly, ale isto. Takým tempom išiel aj náš ideový posun. V prvej fáze sme videli príčinu problémov v osobách, v ďalšej fáze sme sa usilovali o nápravu systému a napokon o jeho reformu.

V r. 1960 sa vrátil z väzenia G. Husák a samizdatom sme rozširovali jeho dopisy A. Novotnému a vedeniu strany, v ktorých opisoval väzenie a metódy násilného a hrubého vyšetrovania. Obdivovali sme ho za statočné postoje a úsilie o rehabilitáciu a nápravu. Od r. 1963 začal pôsobiť v Bratislave vo funkcii 1. tajomníka ÚV KSS A. Dubček. Spozorneli sme, jeho séria nekonvenčných prejavov (Matica slovenská, SNP, Ľudovít Štúr, Samuel Jurkovič) nás zaujala. Ďalšie kroky smerujúce k určitému uvoľneniu a liberalizácii pomerov v nás vyvolávali nádej na úpravu pomerov.

Vo verejnej politickej aktivite sa pertraktujú o. i. mená V. Pavlenda, J. Zrak, B. Graca, J. Turček, A. Ťažký, H. Kočtúch, V. Hatala, R. Harenčár a i., ktorí vnášajú nové pohľady do riešenia ekonomických, národnostných i politických problémov. Išlo o mimoriadne (v daných podmienkach) rozhladenú generáciu ekonómov, právnikov, prekračujúcu dogmatické schémy a hľadajúcu príčiny disproporcie medzi pôvodnou víziou sociálne spravodlivej a ekonomicky úspešnej spoločnosti, ktorá nás oslovila v povojnovom období, a realitou. Táto skupina intelektuálov mi pripomínala davistov v nových podmienkach (pracovný názov neodavisti?), vrátane ich straníckych a ľudských osudov, síce trochu miernejších, vzhľadom na podmienky druhej polovice 20. storočia. Mnohí z ich študovali v ZSSR a či už náhodou, alebo práve preto (asi to druhé), sa ocitli medzi heretikmi. Bol som rád, že som sa mohol s nimi kontaktovať a patriť k nim. A ešte jedna poznámka: väčšina z nich pochádzala z prostredia bežného sociálneho, resp. sociálne skromného a vidieckeho štandardu. Títo intelektuáli prispeli k formovaniu slovenskej autentickej politiky a počas Pražskej jari sa usilovali o demokratické reformy na Slovensku a za ich organickú súčasť považovali úpravu vzťahov Čechov a Slovákov na báze federálnej prestavby.

Po odchode A. Dubčeka do Prahy (v súvislosti s nastúpením do funkcie 1. tajomníka ÚV KSČ) a šťastí už aj predtým uvedené osobnosti prirodzene gravitovali k G. Husákovi a tvorili protiváhu ku skupine okolo V. Biľaka; hovorievalo sa o dvoch peletónoch na slovenskej politickej scéne. Ich existencia a „dvojvládie“ týchto peletónov vysvetľujú aj mnohé problémy demokratického pohybu na Slovensku a kalkulácie dogmatického krídla v KSS a KSČ, ktoré sa vďaka občianskemu intelektuálnemu a národno-emanipačnému dozrievaniu slovenskej spoločnosti a existencie tohto druhého peletónu nepotvrdili. V Prahe aj v Bratislave sa reformátori a tzv. „mozgový trust“ v značnej miere sústreďovali pri Mestskom výbore KSS. Tam a čiastočne aj vo Vysokoškolskom výbore diskutovali zástupcovia SAV, vysokých škôl a kultúrnych inštitúcií. Špecifickú úlohu zohrával v tomto období týždenník Kultúrny život, predstavujúci svojráznu pozi-

tívnu opozičnú rolu, supľujúci strnulosť Národného frontu a jednofarebnosť reálneho politického systému.

Neskoršie sa zreteľne ukázalo, že obidvaja politici (A. Dubček a G. Husák) predstavovali rôzne generácie s odlišnými životnými skúsenosťami (triedne rozpory, politické konflikty v boji o moc atď. na jednej strane a dôverné poznanie podstaty sovietskeho systému a života obyčajných ľudí v ňom, obdobie výstavby po roku 1949 a hľadanie východísk pre reformy a zmenu na strane druhej). V prvom prípade sa systém mocensky etabloval a v druhom hľadá východiská z vlastných systémových nefunkčností a prechmatov, z diskrepancie medzi už spomínanou víziou a realitou, z čoho vyplývajú aj rozdiely v hodnotových orientáciách. Intuitívne a matne sme to síce pociťovali, tušili, ale nič viac. V tom čase ešte prevládalo spoločné úsilie a záujem na odsunutí prekážky: A. Novotného a jeho systému osobnej moci, k čomu došlo až v marci 1968. G. Husák sa potom venuje príprave federácie ako podpredseda vlády v Prahe a A. Dubček tam pôsobí v čele demokratického obrodného pohybu. Bratislava a Slovensko sa orientuje a pohybuje v rámci uvedených dvoch peletónov. Moji generační priatelia i ja sme jednoznačne patrili k skupine okolo Mestského výboru KSS (J. Zrak), s ktorou kooperovala aj skupina ekonómov (V. Pavlenda a H. Kočtúch). Pôsobil som vtedy ako predseda Celozávodného výboru KSS (ďalej CZV KSS) na Vysokej škole ekonomickej (február 1968) a člen Vysokoškolského výboru, a tak som mal aj obojstranné kontakty.

Skutočná diferenciácia nastala až neskôr, po vstupe vojsk, keď sa rozchádzajú „dočasne“ ako tak spoločné postoje A. Dubčeka a G. Husáka z jari 1968. Mnohí z nás pôvodne vstupovali do praktickej politiky ako dubčekovci a skončili v dvadsaťročnej normalizačnej dočasnosti ako husákovci. Veľká väčšina však, či už vstupovala, resp. pôsobila v politike ako Dubčekovci alebo Husákovci, vypadla z nej v rámci previerok a čistiek v r. 1970 a niektorí z nás aj skôr ako „pravicoví oportunisti“ alebo dokonca antisocialistické sily. L. I. Brežnev v decembri 1967 v Prahe v rozhovoroch o výmene postu prvého tajomníka ÚV KSČ, t. j. o tom, kto nahradí A. Novotného, údajne použil dnes už skoro legendárny výraz „To je vaša vec!“ V prvej verzii sa medzi nami v decembri hovorilo, že to bolo trochu inak. J. Hendrych (pôvodná dvojka vo vtedajšej straníckej hierarchii a spočiatku prívrženec Novotného) sa pýtal L. I. Brežneva, čo bude s Novotným a on vraj odpovedal: „A. Novotný, eto vaše delo.“ J. Hendrych túto vetu interpretoval nasledujúcim spôsobom: „Tak vidíte, súdruhovia, aj Brežnev tvrdí, že súdruh Novotný, to je naše delo (kanón). Nevzdávajme sa ho.“ Nech to už bolo akokoľvek, Moskva sa od čias vzniku KSČ a jej členstva v Komunistickej internacionále i po jej zániku vyjadrovala aj k postom krajských tajomníkov, nie to ešte k funkcii prvého tajomníka. Je ale možné aj určité zaváhanie a rozpaky, nerozhodnosť, ktorú sa však potom L. I. Brežnev usilovne snažil naprávať. Keď začala občianska aktivita a uvoľnená energia prekračovala rámce zaužívaného a v direktívnom systéme dovoleného, potom to už nebola „naša vec“.

Nespomínam si však, že by sme počas „predjaria“ a krátko po ňom zvlášť analyzovali a brali ohľad na, odborne povedané, „vonkajšie nezávislé premenné“, a to ani na jednej zo svetových strán. Čistému je všetko čisté. Akoby sme stále žili v eufórii z odhalenia kultu osobnosti a rehabilitačných komisií u nás doma, v dobrej viere v nápravu vecí verejných podľa princípov humanizmu. Boli sme príliš zahľadení a ponorení do seba,

zatiaľ čo pôvodný impulz XX. zjazdu KSSZ, ktorý som veľmi impulzívne a v eufórii prežíval ako študent 4. ročníka Moskovskej univerzity v diskusiách so spolužiakmi, slabol. A. Dubček bol v tom čase v straníckej škole pri ÚV KSSZ. Pochopiteľne, osobne sme sa nepoznali, všetky tri zoskupenia študentov a poslucháčov („po linke“ politickej, klasickej, školskej a linke silových zložiek) mali svoje „pravidlá hry“. Utkvel mi v pamäti výrok A. Zápotockého (keď N. S. Chruščov prednášal svoj historický prejav, čestných hostí z ostatných socialistických krajín poslali oboznámiť sa s pamätihodnosťami Moskvy) na stretnutí s naším zemljačestvom československých študentov (stranícke útvary mali pozastavenú činnosť), že XX. zjazd KSSZ je pre nás veľkým poučením, lebo aj negatívne skúsenosti sú pozitívne skúsenosti, ukazujú nám, čo nemáme robiť. Išlo však o oneskorené konštatovanie, lebo procesy sa už v Československu konali a proces s „buržoáznyimi nacionalistami“ na Slovensku sa konal v r. 1954, teda po smrti J. V. Stalina. Študijný pobyt vo vtedajšom ZSSR bol pre každého z nás podnetom na rozmyšľanie, ako ďalej a čo bude s našou víziou. V Moskve študoval približne v tom čase nielen A. Dubček, ale aj Z. Mlynář so spolužiakom M. S. Gorbačovom a na druhej strane M. Jakeš a J. Lenárt. A hľa, aké rozdielne vnímanie problémov a aké rôzne životné postoje. Alebo keď dvaja vidia a počujú to isté, tak to nie je to isté? Aké hodnotové orientácie a ľudské vlastnosti a charaktery tu pôsobia a intervenujú?

Dost' na tom, že od samého začiatku sme naše reformy chápali tak, že je to predovšetkým „naše delo“, ale základné medzinárodné súvislosti (začlenenie Československa so súhlasom Západu do zóny ZSSR) sme oficiálne ani vecne zásadne nespochybňovali. Západ to v danom čase tiež akceptoval, ako o. i. ukazoval prípad Maďarska v r. 1956 a tiež aktuálne postoje západných krajín v r. 1968, ktoré potvrdzovali i správy našich ambasádorov na jar 1968. Sú to, nakoniec, notoricky známe veci, ktoré sa však občas radi zabúdajú, mladá generácia ich nepozná a potom sa voči 1968 roku používajú nereálne kritériá a požiadavky z pohľadu a možností dnešných dní. Inak sa robí politika, keď vám tanky hrmocú pozdĺž hraníc a inak, keď nielen od nás, ale z celej zóny odchádzajú do svojej materskej krajiny (1968 – 1991).

Ale aby sme boli konkrétni. Že to nie je naša vec, alebo, žiaľ, že dokonca predovšetkým to nie je naša vec, sme si uvedomili, aj keď sme s tým absolútne nesúhlasili, až na jar 1968, keď už riava – veľké ľudové, občianske hnutie – bola v pohybe, keď sa uvoľnený balvan valil dolu kopcom. Isteže, s takýmto a v esejistickej forme podaným príkladom nie každý bude súhlasiť, ale tak som to vnímal (nielen) ja.

A ako sme v širších súvislostiach chápali náš pokus o reformy na jar 1968: „*Ak máte pochopenie pre naše problémy a chcete poskytnúť pomoc, mali by ste rešpektovať naše právo na určitý experiment. Stálo by to za to, ak sa experiment podarí, bude to prínos pre celý svetový socialistický tábor.*“¹

Vrátim sa ale k niektorým konkrétnym aspektom pojanuárového vývoja. Keď som pôsobil na Vysokej škole ekonomickej ako pôvodným vzdelaním historik, zúčastňoval som sa aj na práci rôznych subkomisií, rehabilitačných komisií a usiloval som sa apliko-

1 Stenografický zápis diskusie z Predsedníctva ÚV KSČ 12. júla 1968 k listom niektorých komunistických strán. Výstupenie vedúceho tajomníka Mestského výboru KSČ v Prahe B. Šimona. Archív autora. Bližšie pozri LALUHA, Ivan. *Alexander Dubček. Politik a jeho doba*. Bratislava : Nová práca, spol. s r. o., 2000, s. 60.

vať rehabilitácie, odstraňovať nespravodlivosť a porušenie občianskych a ľudských práv aj na vlastnom pracovisku. Zriadili sme vlastnú rehabilitačnú komisiu pri CZV KSS a dosiahli sme, že niektorí profesori, ktorí v 50. rokoch museli ukončiť pedagogickú prácu a opustiť školu, sa vrátili späť a prednášali, a to aj po r. 1969, keď som ja za pravicovú úchylku a netriedne postoje musel z katedry odísť a mal som dvadsať rokov zákaz prednášať a pôsobiť na vysokej škole. Aj taký ironický býva osud, satisfakciou však bolo, že dobrá vec sa podarila. Konkrétne išlo napr. o JUDr. V. Králička.

Taktiež sa nám podarilo, že sme prijali späť na VŠE niektorých študentov, ktorí boli vylúčení zo školy, pretože ich rodičia odmietli podpísať vstup do JRD, a títo mohli štúdium dokončiť. Do akademických funkcií sme zaradili aj niekoľko nestráničkov – odborníkov, negujúc princípy nomenklátúrnych kádrov (miesta určené pre členov strany). Aj tak vypadala dubčekovská jar, aj preto jej podpora. Spomínam tieto zdanlivé drobnosti, pretože sa za nimi skrýva humanistický rys pražskej jari alebo jari slovenskej i českej, bratislavskej i brnenskej. Píšem o nich tiež preto, že sa jar 1968 dnes podáva mladej generácii niekedy veľmi povrchno a účelovo: len ako boj dvoch frakcií v komunistickej strane o moc. Áno, aj ten bol, ale nie samoúčelný, ale otvárajúci plný a definitívny priestor pre demokratickú a humanistickú podobu politiky i v zmysle vyššie spomenutých príkladov.

Zvykne sa oprávnenne hovoriť, že rok 1968 nás prihlásil k Európe. Konkrétne sa to napr. na mojom vtedajšom pracovisku prejavilo v modernizácii výučby budúcich ekonómov tak, aby nadväzovala na potreby spoločnosti, ktorá sa chce vyvíjať v kontexte s prosperujúcimi krajinami. Časť modernizácie sa dotýkala zavádzania nových predmetov, ktoré by exaktnejšie analyzovali ekonomické procesy na báze výpočtovej techniky. Zavádzala sa o. i. výučba ekonometrie. Tak, ako sa prístup k ekonomike zbavoval (chcel zbaviť) nefunkčných ideologizujúcich schém, tak sme pristupovali aj k spoločenským procesom vcelku. Počas istého uvoľnenia v rokoch „bratislavského predjara“ začali intenzívnejšie stáže na zahraničných fakultách a vedecko-výskumných pracoviskách. V r. 1967 som napríklad absolvoval šesťmesačnú stáž na Belehradskej univerzite na katedre sociológie. Pre ekonómov VŠE sme zaviedli predmet Sociológia práce a miesto Vedeckého komunizmu v školskom roku 1967/1968 Všeobecnú sociológiu, resp. Sociológiu politiky. Po roku 1970 boli tieto predmety zrušené a preverovacia komisia, keď vynesla svoj ortiel, mi ich pripočítala „k dobru“. Možno sú tieto príklady parciálne, ale aj oni ukazujú, že nám nešlo o to, aby sme reformami zachraňovali starý systém, t. j. nereformovateľné, ale chceli sme, aby spoločnosť išla dopredu a nestrácala kontakt s Európou, aj keď zatiaľ v tých podmienkach, ktoré nám rozdelenie Európy vnútilo.

Riešenie štátoprávneho usporiadania a postavenia Slovenska v strednej Európe je jeho dlhodobým problémom, a tak sa javilo v súvislosti s celým konštituovaním moderného slovenského národa. Každý väčší historický obrat, udalosť (1918, 1938, 1945) aktivizuje naše oprávnené emancipačné snahy a inak tomu nebolo ani v r. 1968.

Dňa 15. marca 1968 SNR, deň po odvolaní svojho predsedu M. Chudíka, ktorý bol asi posledný predstaviteľ Novotného garnitúry vo vrcholnej funkcii na Slovensku, v podstate neočakávané nastoluje ako programovú aktuálnu požiadavku federáciu štátu. Verejná mienka okamžite zareagovala pozitívne, verejné zhromaždenia, aktívny

vysokoškolákov v Nitre, v Bratislave a i. stanovisko SNR podporujú. Česká verejnosť prijala požiadavku opatrne a s určitými rozpakmi. Postupne sa však vytvorili podmienky a začala pozitívna práca, príprava ústavného zákona o československej federácii a súčasne sa rozbehli aj prípravné práce na konštituovaní českých národných orgánov. Na Slovensku sa aktivizuje široký tvorivý potenciál inteligencie, najmä ekonómov (V. Pavlenda, H. Kočtúch, J. Ferienc, M. Baránik a iní) z Vysokej školy ekonomickej, ktorí sa už predtým problematikou zaoberali. Zúčastňoval som sa tiež čiastočne týchto diskusií, v ktorých absolútne prevládal záujem o spoluprácu s českou stranou, v tom čase na báze rovného s rovným a dominovalo v nich tiež úsilie prispieť k rozvoju tvorivého potenciálu Slovenska v prospech celku.

Od samého začiatku zaťažoval celkovú atmosféru spor, diskusia o tom, čo má v danom momente prioritu, demokracia, alebo federácia. Zastávali sme stanovisko, že tieto dva spoločenské fenomény nie je možné stavať proti sebe, že federácia je z hľadiska emancipačného pohybu na Slovensku prirodzenou súčasťou demokracie. *„Čo by sme dosiahli jednoduchou federáciou bez demokratizácie systému? Dosiahli by sme len to, že byrokratické centrum v Prahe by bolo nahradené byrokratickým systémom v Bratislave, menil by sa len národný aspekt či charakter byrokracie z inonárodnej na národnú.“*² Aj také bolo vtedajšie dobové myslenie. Konštruktívna činnosť zameraná na prípravu federácie na Slovensku prispievala k zjednocovaniu úsilia aj pri ďalších demokratických reformách v celej republike a k podpore reformátorov.

Z hľadiska mocenských vzťahov príprava federácie umožnila reformným silám na Slovensku (najmä v KSS) upevniť svoje pozície a využiť ich aj v prospech celkového reformného demokratického pohybu. Ako je známe, ich pozícia v ústredných orgánoch nebola dominantná, príprava Akčného programu KSS zaostávala. Program bol prijatý až v máji 1968 a do vývoja na Slovensku zvlášť nezasiahol. Postupovali sme v intencióch Akčného programu, ktorý schválil na návrh A. Dubčeka ÚV KSČ v Prahe.

Dogmatické sily na Slovensku sa zoskupovali okolo 1. tajomníka ÚV KSS V. Bilaka, ktorý po odchode A. Dubčeka prevzal riadenie strany, opieral sa najmä o aparát, a to aj v niektorých spoločenských organizáciách, o niektoré regionálne štruktúry a časť stranického aktívu, v ktorom pôsobili najmä v staršej generácii rezíduá pôvodných ideologických stereotypov, no a taktiež o tých, ktorí v obrodnom procese z rôznych dôvodov (manažérske (ne)schopnosti, odborná kvalifikácia, povahové vlastnosti atď.) strácali pozície v štruktúrach spoločenského života, alebo sa o ne obávali.

Verejná mienka na Slovensku priaznivo akceptovala, vzhľadom na vyššiu religiozitu spoločnosti, uvoľnenie politiky štátu voči cirkvám, rehabilitácie nevinne postihnutých, odmietnutie kampane proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, úsilie o federáciu, uvoľnenie stykov so zahraničím, zrušenie cenzúry a najmä výsledky v sociálno-ekonomickej oblasti, ako sociálne zákonné opatrenia, prechod na päťdňový pracovný a vyučovací týždeň. Eufória spoločnosti sa o. i. prejavovala záujmom o spoločensko-verejný život, účasťou na mítingoch, politika dostávala výrazne iný charakter, bola to doslova „prebudená spoločnosť“. Mládež organizuje s veľkou podporou spoločnosti zbierku na výstavbu modernej železnice vo Vysokých Tatrách (Alweg) a jej prípravu,

2 LALUHA, Ivan. *Súkromné listy skupiny Mikuláša Galandu.*

svojrázny symbolom sa stávajú „dubčekovské rohlíky“, pripravuje sa zákon o postavení menšín na Slovensku atď. Ako vidieť i z tejto stručnej charakteristiky, slovenská spoločnosť žila spoločnými problémami celej republiky aj svojimi špecifickými problémami, ktoré však neboli v disonancii s celkovým pohybom spoločnosti od totality k demokracii.

Problém pri komparácii vývoja v Čechách a na Slovensku vidíme v tom, ako oceňovať, hodnotiť situáciu v obidvoch častiach republiky v období, keď jarná riava, prvá vlna, začína prerastať, a či snáď presnejšie, keď sa začínajú objavovať prvé symptómy druhej vlny, ktorá súvisí s tendenciou k pluralizácii spoločnosti, vyjadrenej v pluralite politického systému a vzťahov v ekonomickom systéme. Na základe osobnej, ohraničenej skúsenosti sa domnievame, že ich intenzita na Slovensku nebola až taká, ako v Čechách, ale bola. Dané symptómy existovali úmerne k predchádzajúcej diferenciácii: slovenskej spoločnosti a jej historickému vývoju v systémoch (systéme), ktoré sa pôvodne vo vízii KSČ zdali byť už prekonané. Aj v tomto zmysle sa nám zdá byť pomenovanie slovenskej a českej spoločnosti pre obdobie do 21. augusta 1968 – „prebudená spoločnosť“ – adekvátne.

Zabiehajúc dopredu, spomienka na obdobie po 21. auguste 1968 nám vyznieva ako „zmrazená spoločnosť“ (s využitím názvu spomienok Z. Mlynára Mráz *prichádza z Kremľa*). Ide o dvadsaťročnú zmrazenosť (nie likvidáciu), „rozpušťajúcu sa“ v novej nádeji, ktorú prináša november 1989. (Realizácie tejto novej nádeje a jej „kvality“ sú už iným problémom.) V uvedených peripetiách historického vývoja, jeho zákrut, ponúkajúcich i nevyužitých šancí a možností, a nakoniec aj keď v zmenených podmienkach (a či práve preto) realizovaných, vidíme súvislosti medzi rokom 1968 a 1989.

V lete 1968 sa čoraz častejšie v neformálnych diskusiách, ale aj na niektorých verejných besedách, uvažuje v skratke „*A neobsadia nás?*“ Mám na mysli situáciu na Slovensku z vlastných skúseností.

Postupne sme sa ocitali v dogmatickom hermetickom objatí „priateľov“, ako boli L. I. Brežnev, W. Ulbricht, W. Gomulka, T. Živkov a stále dvojtvárny J. Kádár. Výsledkom boli varovné dopisy ich strán, pozvanie na koncil pre heretikov a neposlušných do Varšavy. A keď vedenie strany účasť odmietlo, nasledoval spoločný tvrdý dopis. V predvečer „Varšavy“ bola navyše publikovaná výzva *2 000 slov*, prezentujúca obavy vedeckých a umeleckých kruhov z ohrozenia demokratického vývoja a námety na jeho urýchlenie. Odvtedy sa čoraz častejšie frekventujú slová o „nebezpečenstve kontrarevolúcie v Československu“. Výzva *2 000 slov* de facto Slovensko obišla, ak nechceme povedať, že ignorovala, a nevyvolala preto ani taký ohlas, aký bol v Čechách. Po publikovaní *2 000 slov* som osobne zaujal k nim rezervovaný postoj aj napriek kritike z niektorých vysokých škôl. Nepovažoval som ich v danom momente za vhodné. Priateľom zo subkomisie rehabilitačnej komisie (tzv. Pillerova komisia) som položartom povedal: „*Snívalo sa mi, že Sovieti nám za každé slovo poslali jeden tank.*“ Realita bola krutejšia: prišli tri tanky na jedno slovo.

Keď som vystúpil 27. augusta 1968 okolo deviatej hodiny predpoludním z električky, smerom na Raču, a odbočil som ku Kultúrnemu domu či klubu bratislavskej Dimitrovky, kde pokračoval druhý deň mimoriadny, protiokupačný (ako sme ho nazvali) zjazd

KSS, mal som čudný pocit a dojem. Z električky alebo z áut vystupovalo množstvo ľudí rôznorodej výbavy. Mestské oblečenie sa striedalo s poľnohospodárskym, nechýbali ani čižmy, ľudia mali v rukách kufričky, veľké tašky alebo len úradnícke aktovky. Väčšinou to boli príslušníci strednej vekovej skupiny, ale našli sa aj dôstojní pamätníci a mládežníci. Bolo evidentné, že idú za spoločným cieľom, miestami vášnivo diskutovali a gestikulovali.

Okolo nás prechádzali na Raču a z Rače späť do centra mesta terénne gazíky a iné typy áut okupačnej armády s vysielaczkami, nastavenými anténami. Nechápali sme, prečo okupačné vojská nezasiahnu proti zjazdu – museli predsa vedieť, o čo na ňom ide, pred niekoľkými dňami obsadzovali násilne rozhlas, televíziu, redakcie novín atď. Na uliciach sa ozývala strelba. Vedeli, ako skončil Vysočanský zjazd a nám dovoľia takto volne sa zísť. Vedeli, čo sme ešte my nevedeli, k akým dohodám došlo v Moskve a k čomu sa niektorí politici zaviazali? Alebo potrebovali, aby sme prijali stanoviská, aké sa v tie dni proti nim prijímali, aby mohli povedať – hľa, akí sú, museli sme prísť? Proste, stačilo pár vojakov, ktorí by prehradili cestu k miestu konania zjazdu (na ktorom mali predošlý večer svojich ideových informátorov) a zvrtili by sme sa späť. Nič podobné sa nestalo.

Atmosféra na zjazde bola búrlivá, pre nedokonalú technickú aparatúru nie všetci v sále vedeli, o čo ide. A. Ťažký v úvodnom slove zopakoval včerajšie pozitívne stanovisko k Vysočanskému zjazdu, J. Zrak navrhol stanovisko – uznesenie, v ktorom sa konštatuje, že sa hlásime k výsledkom mimoriadneho XIV. zjazdu Komunistickej strany Československa, najmä k výsledkom jeho prvého zasadania. Stanovisko bolo prijaté všetkými zúčastnenými. Okrem kauzy Vysočany sa emotívne diskutovalo, prečo sa prípravy zjazdu ujal Mestský výbor KSS v Bratislave či ako to bolo s internovaním členov predsedníctva ÚV KSS na vojenskom veliteľstve v Petržalke, keď sa domáhali telefonického spojenia s A. Dubčekom alebo G. Husákom v Moskve.

Zúčastňoval som sa na schôdzach MsV KSS, domáhali sme sa urýchleného zvolania zjazdu, z Moskvy (aspoň tak nám to bolo prezentované) prichádzali výzvy nezačínať, kým sa naši vedúci činitelia nevrátia. Podľa našich postojov a nálad som presvedčený, že nebyť tejto zdržiavacej taktiky, mimoriadny zjazd KSS by sa zišiel pred podpísaním Moskovského protokolu a svojimi uzneseniami by sa od Vysočanského zjazdu nelíšil. Sťažilo by to prvé začiatky normalizácie na moskovský spôsob? Ale poznáva a uznáva vôbec prístup k javom a udalostiam metóda: čo by bolo, keby bolo? Dajú sa obsiahnuť všetky potenciálne možnosti alebo alternatívy riešenia problému, realizovanej udalosti alebo javu? Nie je praktickejšie a jednoduchšie popísať len výsledný spôsob realizácie udalostí?

Dňa 27. augusta 1968 pokračoval po obednejšej prestávke zjazd popoludní o 16.00 hod. v PKO v Bratislave (Park kultúry a oddychu). Čakalo sa na príchod G. Husáka. Atmosféra bola dosť nervózna. Diskutovali sme s L. Hrdinovou a F. Vodsloňom, zástupcami Vysočanského zjazdu, ktorí boli zneistení, v PKO ich najprv nepozvali na tribúnu, až po kritike delegátov tak urobili dodatočne (gesto G. Husáka). Prvý Husákov prejav bol ostrážitý, opatrný. V druhom už išiel, ako sa hovorí, na plný plyn. Analýza jeho druhého prejavu ukazuje, že v ňom boli obsiahnuté východiská budúcej politiky, odmietol Vysočany, hrozil následkami, ak neprijmeme moskovský protokol, okupáciu nazval nedo-

rozumením, zaklíňal sa vernosťou A. Dubčekovi a všetko, čo tvrdil, malo vychádzať z Dubčekovej koncepcie a on s ním stojí a padá. Dnes je to už jeho symbolická veta. Delegátov zaujal príspevok prof. H. Kočtúcha, až na určitú zložitú komparačných úvah o možných modeloch najbližšieho vývoja. H. Kočtúch pregnantne konštatoval, že náš problém je v tom, že u nás už svitá, ale na Východe je ešte tma. Stanovisko k Vysočanskému zjazdu sme nakoniec prijímali rozpačito a hlasovali podľa aforizmu „dobrovoľne nasilu“. Potlesk sa neozýval zo všetkých sedadiel sály s rovnakou intenzitou.

Návrh predsedu komisie B. Gracu na zloženie nového výboru ÚV KSS dôkladne vyčistil jeho zloženie. Z členov, ktorí boli zvolení na predchádzajúcom zjazde počas „bratislavského predjaria“, t. j. šéfovania A. Dubčeka z mája 1966, zostalo len 11 členov (t. j. asi 15 %) a vypadlo 58 členov (t. j. asi 85 %). Aj to vysvetľuje mnohé politické kompromisy z tohto obdobia. Keď sme to ale neskoršie porovnali s výsledkami volieb do ÚV KSS na nasledujúcom zjazde (po zjazde v PKO) v roku 1971, bolo po čistkách v strane z r. 1970 znovuzvolených len 16 %, vypadlo 84 %.³ Aj zjazd v PKO bol už teda „čistkou“, ale oneskorenou, po ukončení etapy, ktorá takéto ozdravenie vyžadovala a kodifikovala ho až vtedy, keď okupáciou krajiny obrodný proces bol de facto zastavený a po moskovskom protokole zostával len úzky priestor pre ústup. Ale to sme pochopili až o dva – tri mesiace neskôr. V tej chvíli v nás hľadala neistota, ale možnosti, ktoré nám formálne nové zloženie ÚV KSS a najmä jeho predsedníctva akoby poskytovalo na uplatňovanie pôvodných myšlienok, od ktorých sa predjaria a jar odvíjali, sme sa vzdávať nechceli. A tak, keďže aj vtedy som býval neďaleko PKO a zjazdovej haly, po krátkej prechádzke po dunajskom nábreží, sme zakotvili v malej pracovni, presnejšie sme sa niekoľkí delegáti pred zrakom začudovanej manželky napchali do izbičky, aby sme zostavili náš prvý príspevok do tzv. ilegálneho slobodného vysielača Na Dunaji.

Vtedy by som ani vo sne nepredpokladal, že na tom istom dunajskom nábreží budeme o pár rokov ilegálne – v disente – pripravovať napr. stretnutie A. Dubčeka so Z. Mlynárom pred jeho odchodom do emigrácie, stretnutie A. Dubčeka s V. Pavlendom, ktorý v týchto dňoch ešte suverénne spoluriadil rokovanie práve skončeného protiokupačného zjazdu KSS.

Keď končilo zasadanie zjazdu v PKO, do nášho zjazdového zápisníka sme si poznamenali: „*Línia zjazdu sa neprijímala s radosťou, ale vyslovil sa s ňou súhlas ako s nevyhnutnou tvrdou, surovou realitou, mimo ktorej sú len krajnosti kolaborácie alebo ozbrojeného odporu. A v rámci tejto línie sa pokúsiť niečo urobiť z našich reforiem.*“⁴ Nebolo to však jednoduché a, ako vývoj ukázal, ani reálne, ba ako udalosti dokázali, ani realizovateľné.

Zmietali sme sa medzi dvoma reálnymi skutočnosťami. Bola tu okupačná moc. Ako povedal jeden zo sovietskych maršalov, neprišli sem preto, aby bol odvolaný riaditeľ televízie Pelikán, zjazd vo Vysočanoch, ktorý odrovnal dogmatikov a prosovietsku skupinu celoštátne, žiadali Sovieti anulovať ako prvý. Slovenskému zjazdu, ktorý to urobil tiež, a už po podpise moskovského protokolu, ponechali voľný priebieh, hoci ešte

3 Prepočty sú z materiálov ÚV KSS – archív autora. Predchádzajúce údaje sú z poznámok autora (zápisník delegáta) porovnané so stenografickým záznamom z rokovania mimoriadneho zjazdu KSS v dňoch 26. – 29. augusta 1968. Technické oddelenie ÚV KSS, Bratislava 1968. Archív autora.

4 Zjazdový zápisník 1968. Archív autora.

v Dimitrovke ho bolo možné prekaziť. A súčasne už za prítomnosti okupačnej moci v krajine mimoriadny zjazd KSS v PKO v Bratislave doslova vyfúkol z ústredných orgánov politickej moci (ÚV KSS, ÚKRK – t. j. Ústredná kontrolná a revízná komisia) absolútnu väčšinu doterajších predstaviteľov dogmatickej a promoskovskej skupiny V. Bilaka. Podivné okolnosti v porovnaní so zjazdom vo Vysočanoch sme vnímali len okrajovo.

Reformný proces bol však rozbehnutý, mal takú obrovskú dôveru občanov, že v prvom období, aj po 21. auguste 1968, skoro akoby samopohybom, inerciou začatého pohybu, si vynucoval pokračovanie a chápali sme to tiež ako svoj politicko-mravný záväzok a zároveň dôkaz, že všetko nie je beznádejne stratené. Čoskoro sa ukázala pravá realita, ale medzitým sa podarili nejaké pozitívne drobnosti.

Problém mal pre reformátorov aj takúto rovinu: konečne sme dosiahli v orgánoch postavenie, aké nám chýbalo, keď sme reformy začali uskutočňovať, a teraz, keď „moc konečne máme“, prichádza okupačná sila. Ísť teda od toho, a prídu práve porazení Biľakovci, alebo sa o niečo pokúsiť? Osobne som sa nie celkom bez tlaku, aj pomocou starších a vyššie postavených priateľov, rozhodol pre druhú alternatívu.

Od 15. septembra 1968 som v súlade s vtedy platným Zákonníkom práce na zmluvu nastúpil na jeden rok, respektíve, bol som prepožičaný na výkon funkcie na post vedúceho oddelenia ÚV KSS, ktorý vznikol ako nový útvar na podnet nového (po zjazde) tajomníka ÚV KSS J. Zraka, ktorý si získal dôveru a sympatie ako vedúci mestskej organizácie v Bratislave. „Keď ste predtým vedeli o obrode rozprávať, teraz podte robte!“; to bol apel na stranícky intelektuálny front. Ja som išiel, i keď s váhaním, veľa skúsených priateľov odmietlo.

Oddelenie viedlo a usmerňovalo po straníckej línii prostredníctvom troch odborov úsek Národného frontu a jeho zložiek, úsek zastupiteľských a zákonodarných zborov (najmä národné výbory), úsek medzinárodný.

Nové oddelenie vzniklo ako uznanie toho, že politický systém má svoje špecifiká, že k vzniknutej pluralite občianskeho a politického života (čoskoro sa miesto slova pluralita používa pojem rôznorodosť, špecifickosť) treba pristupovať po novom, ako k organickej súčasťi verejného života atd.⁵ Naše oddelenie vznikalo ako symbióza pôvodných pracovníkov aparátu, ktorí ostali alebo boli akceptovaní, a nových pracovníkov z oblasti vysokých škôl, vedy a verejného života. Zladiť pôvodný rytmus práce aparátu s volnejším rytmom akademických slobôd bolo zložité, ale kompromis sa našiel. Dominoval najprv pohľad nových pracovníkov, ale postupne, čiastočne po novembrovej rezolúcii 1968, ale najmä po nástupe G. Husáka na post A. Dubčeka v apríli 1969, sa metódy práce a spôsob uvažovania vracali do starých kolají a kolegovia, pôvodní pracovníci, začali prežívať renesanciu.

Oddelenie na úseku štátnych orgánov sa sústredilo na prípravu federatívnej prestavby, vrátane spoločenských organizácií a NF. Aktívny bol vtedy J. Chovanec (PF UK), najmä pri tvorbe legislatívy pri vytváraní národných atribútov štátnosti, komunikoval aj so širším zázemím odborníkov v danej oblasti. S odborným širokým zázemím sme konzul-

5 Pojem pluralita veľmi iritoval: počas straníckych čistiek (1970) sa jednej pracovníčky aparátu komisia pýtala, či som často používal pojem pluralita, a či mi ho písavala do prejavov.

tovali aj na ďalších úsekoch, napr. pri príprave programového vyhlásenia prvej vlády SR (k 1. januáru 1969), ktorú sme koordinovali a vecne riadili; ďalej pri reforme Národného frontu (V. Borodovčák) a oddelenia medzinárodných vzťahov pri úsilí o zvýšenie účasti SR pri tvorbe zahraničnej politiky a participácii Slovenska v personálnej oblasti na jej realizácii (F. Višváder, FF UK).

Na medzinárodnom úseku bola tiež spracovaná koncepcia Slovenského ústavu medzinárodných vzťahov v Bratislave (J. Čierny). Na základe súhrnnej koncepcie na zabezpečenie rovnoprávnej účasti Slovákov na tvorbe a realizácii zahraničnej politiky ČSSR sa napr. dosiahlo obsadenie veľvyslaneckých postov na Kube (L. Holdoš), v Maroku a inde, vypracovali sa námety na odbornú prípravu kádrov pre zahraničie na Slovensku, navrhli sme vznik odborno-politického orgánu pre zahraničný úsek pri vláde, utvorenie protokolárneho oddelenia. Mnohé návrhy sa síce akceptovali, útvary začali vznikať, ale postupne obdobné iniciatívy zanikli, hoci určité kompetencie, napr. pri SNR vznikol sekretariát pre medzinárodné vzťahy, ostali. V povedomí verejnej mienky nutnosť vyššej participácie Slovenska na zahraničnej politike pretrvávala až do roku 1989 a čiastočne ovplyvnila nový pohyb smerom k emancipácii.

Z iniciatívy J. Zraka vznikli v snahe priblížiť výkon štátnej správy občanom obvodné úrady MNV a MsNV a i.

Postup našej „schizofrénie“ obsahovej i personálnej ilustruje riešenie problematiky Národného frontu a je symptomatický aj pre iné úseky. V širších súvislostiach je v tomto probléme obsiahnutý fenomén „plurality“, ktorý signalizoval pre dogmatické a neostalincké vedenia v ostatných krajinách Varšavskej zmluvy nebezpečenstvo a neskoršie až údajne reálnu hrozbu kontrarevolúcie. Pre nás to bola druhá vlna demokratického vývoja spoločnosti, pre mnohých bolestivá a dokonca nepochopiteľná, no určite diskutabilná z hľadiska daného okamihu a následnej radikalizácie vzťahov vo vnútri krajiny i vo vzťahu k okolitému bloku dogmatikov. Tá mala pôvodne „nastať“ až po r. 1971.

V prvom období, keď ešte dozrievala eufória, že to, čo prežívame, je naša vec, som si predstavoval, že: „*Pluralizmus v politike znamená, že náš model politického systému by mal byť naplnený sústavou autonómnych spoločenských a politických jednotiek (napr. autonómia odborov, rôznych mládežníckych organizácií, umeleckých zväzov alebo skupín, respektíve iných politických strán), ktoré by okrem spolupráce vytvárali aj kontrolný a oponujúci mechanizmus voči tej zložke, ktorá výkon moci bezprostredne realizuje. (...) Zásada plurality vyžaduje zároveň vzájomnú koexistenciu rôznych myšlienkových prúdov a prioritu niektorého z nich (...) vzhľadom k realite a potrebám v slovenskom politickom živote... Pozdáva sa nám koncepcia „socialistického“ Fínska.*“⁶

Akčný program KSČ z marca – apríla 1968, ako je známe, hovorí o možnosti utvárania prvkov plurality v politickom systéme, zatiaľ len v rámci Národného frontu.

V čase myšlienkového vypätia – maxima, v návrhu referátu A. Dubčeka, ktorý mal predniesť na XIV. zjazde KSČ 9. septembra 1968 a o ktorom sa jednalo večer na schôdzke Predsedníctva ÚV KSČ 20. augusta 1968, (jeho členovia boli myšlienkami už zrejme inde, veď na Ruzyňskom letisku v tom čase pristávali sovietske dopravné lietadlá – Antonov s vojenskou technikou a personálom, o čom bola časť predsedníctva informovaná

6 LALUHA, Ivan. *Národ, demokracia, suverenita*. Súkromné listy Mikuláša Galandu.

a druhá časť bola v každom prípade znepokojená aktuálnym stavom neistoty a napätia) – sa vychádza z toho, že zjazd rozvinie líniu akčného programu do ucelenej koncepcie politickej reformy, ktorá sa bude realizovať dva – tri roky, zakotví sa v ústave a bude obsahovať mnohé prvky klasickej parlamentnej demokracie. Perspektívne sa uvažovalo nielen o oponentúre voči politike KSČ na báze NF, ale tiež o prechode k normálnemu politickému, verejnému uchádzaniu sa o priazeň voličov. Dubčekovci si v danom čase verili, ale súčasne sa uvažovalo aj o tom, či by politické sily nemali boj o štátnu moc vymeniť za riešenie rozporných stanovísk cestou politickej dohody.⁷

Po 21. auguste 1968 sme sa vrátili od úvah pre neuskutočnený XIV. zjazd KSČ späť. Dúfali sme, že je to ozaj dočasné, že sa možnosť nového, iste opatrnejšieho a kludnejšieho pohybu vpred obnoví, ak sa podarí udržať pozície, aktivitu a záujem verejnosti – občanov a existujúcich spoločenských zložiek a organizácií. Oddelenie pre politický systém sa orientovalo na aktivizáciu zložiek NF ako uzavretého systému, pri ďalšom skvalitňovaní princípov demokracie a ich fungovania. Žiaľ, nepodarilo sa ani to.

Cielavedome sa otvárali témy, ktoré v spoločnosti navodzovali dogmatikom a okupačnej moci priaznivú klímu pre úplné zastavenie reformného pohybu. Znovu sme boli zaskočení novým radikalizmom s opačným znamienkom.

Už na pléne ÚV KSS 19. – 20. novembra 1968 charakterizoval G. Husák obdobie do 21. augusta 1968 ako obdobie, ktorého hlavnou podstatou bolo, že sa rozohrával mocensko-politický zápas (a vôbec už odteraz sme stále zápasili s niekým, proti niekomu), ktorý organizovali kryštalizujúce sa antisocialistické sily.

Aby G. Husák zdôvodnil zmenu taktiky a foriem práce, uviedol príklad s dáždnikom, ktorý rád používal ako argument pre svoje utilitaristické a pragmatické prístupy a postoje a ktorým je možné demagogicky a účelovo zdôvodniť všetko. Síce: ak radíte niekomu, aby v novembrovom daždi chodil s dáždnikom a on s ním bude chodiť, keď bude slnko, „tak bude len na výsmech.“ Na pléne odznela aj jeho prvá kritika a výhrady voči členovi ÚV KSS P. Števčekovi (Kultúrny život).

Už počas prestávok v rokovaní pléna sme si – viacerí členovia ÚV KSS z oblasti škôl, vedy a kultúry – vymenili názory, boli sme nielen prekvapení, ale až zhrození. Dospeli sme k záveru, že sa asi pomaly obmedzuje priestor pre činnosť, ktorú sme chceli vyvíjať a nastáva čas pomýšľať na odchod.

Na pléne ÚV KSS 12. marca 1969 G. Husák konštatuje, že komunistická strana „nemieni s nikým znovu diskutovať o otázke politickej moci v tomto štáte.“

Završením nového (staronového) pohľadu na vzťah moc – občan – demokracia – pluralita, ktorý bol kameňom úrazu obrodného procesu, je Husákovu krédo, ktoré postuloval hneď, ako prebral funkciu od A. Dubčeka (asi aby sme neboli na pochybách, o čo ide) na pléne ÚV KSS 4. mája 1969. Konštatoval, že sila antisocialistických síl alebo rôznych pravicových síl bola v podstate v sile ich pozícií v masovokomunikačných prostriedkoch, že to nie je sila hlboko zakotvená v ľudových masách, ale že tieto vedeli v istých situáciách vyhecovať ľudí do rôznych akcií. „Keď sa im však znemožní zneužívať masové komunikácie, a keď tieto v prevažujúcej miere slúžia stranickým a štátnym cieľom,

⁷ Bližšie pozri: referát A. Dubčeka na XIV. mimoriadnom zjazde KSČS, schválený Predsedníctvom ÚV KSČ 20. 8. 1968. Archív autora.

*vtedy široké vrstvy ľudu, keď uvažujú podľa svojho triezveho rozumu, idú pokojne a možno povedať v značnej občianskej disciplinovanosti za cieľmi, ktoré určuje stranícke a štátne vedenie. (...) Či tam niekde pár študentov v Prahe chvíľu stávkovalo, alebo na druhých miestach sa pokúšali urobiť drobné akcie, to je periférny zjav v danej situácii.*⁸

Začína dôsledné a cielečné ovplyvňovanie verejnej mienky (ináč povedané, jej manipulácia). Schizofrénia pokračuje v roku 1969 prudkým tempom. Tí, čo na vlastné oči videli a prežili okupáciu a protestovali proti nej, čoskoro na jeseň 1969, po odchode A. Dubčeka a časti reformátorov z centrálnych orgánov, odhlasujú, že išlo o internacionálnu pomoc.

Bolo evidentné, že úvahy z prelomu rokov 1968/69 a možno aj skôr, ktoré bolo počuť v Bielom dome (sídlo ÚV KSS na Hlbokej ulici, súčasná budova MZV SR), o tom, že G. Husák bude plniť úlohu československého Kádára, sa nepotvrdzujú. A oddelenie pre politický systém medzitým stratilo opodstatnenie.

Vydržal som do vypršania pracovnej zmluvy a k 15. októbru 1969 som sa vrátil na pôvodné pracovisko, na Vysokú školu ekonomickú. Rezortný minister však zabezpečil, že som už nesmel prednášať (a to som bol ešte stále členom ÚV KSS, členstva som sa vzdal až koncom roku 1969, resp. začiatkom roku 1970, a on a jeho skupina práve dostávali priestor na zaktivizovanie činnosti, ktorá po zjazde KSS v PKO v auguste 1968 bola zmrazená).

V lete 1969 sa už zjavovali prvé zoznamy osôb, ktoré podľa želania radikálnych dogmatikov mali byť z politických funkcií a verejného života vylúčení. Leták z celoslovenského aktívu ZČSSP a rezolúcia zo schôdzky komunistov – internacionalistov v Kovarciach (okres Topolčany) žiada odchod dvadsiatich reformátorov na čele s A. Dubčekom (V. Pavlenda, J. Zrak, A. Ťažký, B. Graca, J. Turček, H. Kočtúch, M. Strhan, J. Uher, I. Lалуha a i.). Obdobné zoznamy sa objavovali aj počas osláv SNP v Banskej Bystrici 28. – 29. augusta 1969 medzi zjavne „povzbudenou“ časťou účastníkov osláv, ako sa o tom mohol autor osobne presvedčiť.

Bol predvečer masových čistiek v KSČ, ako aj v niektorých verejných inštitúciách. Nádej na „prezimovanie“ a novú jar sa rozplynula a ani príchod prestavby M. S. Gorbačova v roku 1985 už nerezoňoval. Nová nádej je spojená so sychravým novembrom 1989.

8 Citácie G. Husáka z plén ÚV KSS pochádzajú zo Stenografických záznamov plén ÚV KSS v dňoch 19. – 20. 11. 1968, 12. 3. 1969 a 4. 5. 1969. Ostatné z osobného zápisníka autora z plén ÚV KSS. Archív autora.

STANISLAV SIKORA

Zasadanie ÚV KSČ v januári 1968 a začiatky obrodného procesu v ČSSR

V roku 1960 bola prijatá Ústava ČSSR a vedúci predstavitelia režimu vyhlásili, že v Československu boli dobudované základy socializmu. Pod touto eufemistickou formuláciou si musíme predstaviť likvidáciu všetkých politických strán, spoločenských organizácií a spolkov predstavujúcich predchádzajúcu politickú organizáciu spoločnosti, násilné obmedzenie vplyvu kresťanských cirkví a vybudovanie totalitného politického systému na čele s jedinou „štátostranou“ – KSČ, ktorá vnucovala spoločnosti svoju vôľu väčšinou brutálnymi mocenskými metódami. V ekonomickej oblasti nemožno nespomenúť dokončenie znárodnenia, „socializáciu“ živností, kolektivizáciu poľnohospodárstva a zavedenie centralisticko-byrokratických a administratívno--direktívnych metód riadenia národného hospodárstva, limitujúcich akúkoľvek iniciatívu vedúcich predstaviteľov závodov i samotných „pracujúcich“. Neslobodno zabudnúť ani na „kulturnú revolúciu“, t. j. násilné potlačenie predchádzajúcej „buržoáznej“ kultúry a umenia a „zglajchšaltovanie“ všetkých umeleckých metód na „jedinú správnu“ metódu – socialistický realizmus. Jeho výsledkom, najmä v prvej polovici 50. rokov, bol bezduchý schematismus, oslavujúci predstaviteľov „pokrokových tried“ v ich ťažkom boji za „krajšie zajtrajšky“.

Šesťdesiate roky 20. storočia však nepokračovali v tejto línii, naopak, rigidný spoločenský systém začal dostávať trhliny. Spôsobili to rôzne trendy v zahraničnopolitickej i vnútroptickej oblasti, ktoré mali za následok mierny politický „odmák“ už v rokoch „predjaria“ (1963 – 1967). Bez „predjaria“ by nebolo ani demokratizačného procesu v ČSSR po januári 1968; ten z neho organicky vyrastal.

Začiatkom šesťdesiatych rokov 20. storočia bol „socialistický tábor“ na čele so Sovietskym zväzom vystavený nástojčivej požiadavke vysporiadať sa s tzv. tretou vlnou (ako ju nazval americký politológ A. Toffler), u nás známou ako vedecko-technická revolúcia (VTR).⁹ Stalo sa tak preto, lebo sovietsky blok sa v dôsledku odmietnutia Marshallovhovho plánu koncom 40. rokov 20. storočia a ideologických predsudkov Stalinovej éry (napr. že kybernetika je „buržoázna pveda“) ocitol akoby na „vedľajšej koľaji“ a nezachytil počiatočné trendy komputelizácie a elektronizácie, charakteristické pre začiatok VTR. V 60. rokoch mal poslednú šancu tak urobiť – neskôr by už zaostávanie bolo príliš veľké a nedalo by sa dobehnúť. Pravda, v záujme toho bolo nevyhnutné nielen zmeniť štruktúru priemyslu, odstrániť strojový park, ktorého kvalita aj po industriali-

9 „Prvou vlnou“ je podľa neho poľnohospodárska revolúcia, ktorá sa začala v neolite, „druhou vlnou“ priemyselná revolúcia, ktorá sa začala koncom 18. storočia. Pozri TOFFLER, Alvin. *Tretia vlna*. Bratislava : ÚML ÚV KSS, 1985. Interné vydanie.

zácií väčšinou nepresahovala predvojnovú úroveň,¹⁰ ale vytvoriť aj nový systém ekonomického a politického riadenia, ktorý by bol schopný nové trendy nielen recipovať, ale zabezpečiť aj ich optimálny rozvoj v budúcnosti. Nevyhnutnou podmienkou bola hlboká demokratizácia politického i ekonomického systému krajín sovietskej zóny. Vedeckí pracovníci – filozofi, ekonómovia, sociológovia a pod. si uvedomovali, že „v súčasných podmienkach súťaže dvoch sústav je vedecko-technická revolúcia procesom, ktorý sa nutne obracia proti každému, kto nedokáže držať, alebo včas vyrovnáť krok... Na tomto poli dnes ide o všetko.“¹¹

Ďalšou „vlnou“, ktorá zo zahraničnopolitických polôh útočila na československú spoločnosť začiatku 60. rokov, bola druhá fáza tzv. destalinizácie (prvej, po XX. zjazde KSSZ v roku 1956, sa československému vedeniu ešte podarilo odolať), ktorá sa začala po XXII. zjazde KSSZ v druhej polovici októbra 1961. Dobovo sa nazývala „odstraňovanie kultu osobnosti J. V. Stalina“ a dnes pod týmto pojmom rozumieme pokus o určitú transformáciu totalitných štruktúr socializmu sovietskeho typu bez toho, aby sa zmenila podstata komunistického režimu. Bol to vlastne pokus o odstránenie obľudných foriem teroru, ktoré charakterizovali stalinizmus, ale nie samotnej diktatúry.¹² Spomínaná destalinizácia znamenala pre politické vedenie ČSSR predovšetkým požiadavku dôslednej rehabilitácie tých členov KSČ, ktorí boli súdení a odsúdení v monstreprocesoch rokov 1949 – 1954; o občanov bez straníckej príslušnosti – príslušníkov buržoáznych a maloburžoáznych tried a sociálnych skupín – vtedy nešlo, tí boli podľa dobového chápania postihnutí „revolučnou spravodlivosťou“.

Pre slovenskú spoločnosť zo začiatku 60. rokov boli veľmi dôležité a inšpirujúce aj udalosti, ktoré sa stali vo vedení rímsko-katolíckej cirkvi. Pápež Ján XXIII. a jeho prívrženci vtedy dospeli k záveru, že katolícka cirkev musí iným spôsobom reagovať na svet druhej polovice 20. storočia, pôsobiť naň nie odsudzovaním, ale skôr poukazovaním na silu a príťažlivosť katolíckeho náboženstva, dať prednosť milosrdenstvu pred prísnosťou. V tomto duchu sa potom niesol aj II. vatikánsky koncil v rokoch 1962 – 1965, i keď progresívny prúd katolíckych hodnostárov musel za presadenie tejto orientácie tuho bojovať proti konzervatívcom, zástancom tvrdého kurzu proti ateizmu a komunizmu.¹³ Zmenený kurz Vatikánu našiel určitú odozvu aj u predstaviteľov KSČ a československého štátu: napriek tradičnej ostražitosti a obozretnosti už katolícku cirkev nepovažovali za nezmieriteľného nepriateľa, čo viedlo neskôr k zvýšenej aktivite katolíckej cirkvi v komunistických krajinách. Ekumenický rozmer II. vatikánskeho koncilu kladne vplýval aj na postavenie a činnosť nekatolíckych cirkví.

10 V Československu bolo na začiatku 60. rokov 20. storočia automatizačných prvkov vo výrobe tri- až šesťkrát menej ako v USA, elektroniky dva- až trikrát menej ako v západných krajinách, vybavenie kybernetickými zariadeniami na 1 milión obyvateľov päťdesiatkrát nižšie ako v USA a desať- až pätnásťkrát nižšie ako v západnej Európe. V službách, doprave, spojoch a pod. bolo technické zaostávanie priam alarmujúce. Pozri RICHTA, Radovan a kol. *Civilizácia na rázcestí. Spoločenské a ľudské súvislosti vedecko-technickej revolúcie*. Bratislava : VPL 1966, s. 64 – 66.

11 Tamže, s. 50.

12 BARNOVSKÝ, Michal. Prvé symptómy destalinizácie v Československu (marec 1953 – február 1956). In: *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica : Trian s. r. o., 1999, s. 13 – 14.

13 PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 1999, s. 115, s. 120.

Po Stalinovej smrti v roku 1953 došlo k prevej kríze sovietskeho bloku, ktorá sa po tajnej reči N. S. Chruščova na XX. zjazde KSSZ koncom februára roku 1956, v ktorej odhalil hrozné zločiny stalinizmu, ešte viac prehĺbila. Sovietsky zväz ťažko niesol ústup zo svojich niekdajších pozícií, pretože pre mocnosti s totalitným politickým režimom je vždy veľmi pohodlné a praktické uplatňovať svoj vplyv v satelitných krajinách priamo, diktátom. Jeho predstavitelia na čele s N. S. Chruščovom si však uvedomovali, že ovládať sféru svojho vplyvu metódami, ktoré smutne preslávili J. V. Stalina a jeho kamarilu, už nemožno, a preto sa úporne snažili sformovať novú civilizačnú víziu. Táto vízia, ktorá mala pôsobiť ako faktor zjednocujúci sovietsky blok, bola rozpracovaná v rokoch 1957 – 1961 a dnes sa pokladá za sovietsku verziu tzv. veľkého skoku: cesta k zavŕšeniu výstavby komunizmu sa počítala na roky, mala v ňom žiť už vtedajšia stredná generácia a súčasťou grandióznych plánov sovietskych komunistov, ako aj vedúcich predstaviteľov satelitných krajín, ktoré ich horlivo preberali, bolo rýchle dobehnutie a predbehnutie USA a najvyspelejších kapitalistických krajín v priemyselnej výrobe na jedného obyvateľa.

Súčasťou týchto voluntaristických vízií boli aj tézy, ktoré sa významným spôsobom dotýkali riešenia národnostnej otázky, s ktorou mali komunistické strany, uprednostňujúce princíp internacionalizmu, už tradične veľké problémy. Pre národy Sovietskeho zväzu (s výnimkou dominantných Rusov), ale aj pre Slovákov v Československu bola veľmi nebezpečná téza o „odumieraní štátů“ v súvislosti s budovaním „všeludového štátu“, ktorý mal organicky a hlavne urýchlene prerásť v „komunistickú samosprávu“. Vyhlásená bola na XXI. zjazde KSSZ v roku 1959 a faktická likvidácia právomocí slovenských národných orgánov v Ústave ČSSR z roku 1960 bola jej priamym následkom. Podobný dopad mala aj téza o „rozvoji a zblížovaní národov a národností“, prijatá na XXII. zjazde KSSZ v druhej polovici októbra 1961.¹⁴ Tá mala zasa rafinovaným spôsobom doviest „národy“ a „národnosti“ k urýchlenému splynutiu, keďže sa v dialektickom vzťahu „rozvoja“ a „zblížovania“ v praxi významne uprednostňovalo práve „zblížovanie“.¹⁵ Spomínaný dominantný ruský národ sa takto snažil prekonať vznikajúce odstredivé tendencie medzi neruskými národmi v ZSSR. V Československu to v rokoch 1961 – 1967 napokon viedlo až k akejsi recidíve medzivojnového „čechoslovakizmu“ v komunistickom rúchu, čo celkom prirodzene provokovalo obranné reakcie Slovákov.

V súlade so spomínanou nástojčivou požiadavkou recipovať v spoločenskom mechanizme ČSSR „tretiu vlnu“, resp. vedecko-technickú revolúciu, ÚV KSČ v januári 1965 prijal zásady ekonomickej reformy, ktorej cieľom bolo dialekticky zosúladiť také ekonomicke kategórie, akými sú spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, plánované hospodárstvo a regulované trhové podmienky. Bežne sa nazývala novou (alebo zdokonalenou) sústavou riadenia národného hospodárstva a jej veľkou prednosťou (a z hľadiska ortodoxných stalinistov zasa slabosťou) bola skutočnosť, že vytvárala predpoklady pre zmeny aj v oblasti politického systému, a to prinajmenšom v troch bodoch:

14 XXII. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Bratislava : ÚV KSS, 1961, s. 165.

15 Tamže, s. 167.

Aj regulované socialistické trhové prostredie rušilo potrebu obrovského byrokratického stranického a štátneho aparátu, direktívne a každodenne operatívne riadiaceho každý krok ekonomického života spoločnosti.¹⁶

Transformácia socialistických podnikov na samostatné subjekty hospodárskej aktivity, ktoré museli do určitej miery rešpektovať zákonitosti trhu a efektívnosti výroby, zároveň spôsobovala rast úlohy odborne kvalifikovaných kádrov. To viedlo k preferencii kvalifikačných hľadísk nad hľadiskom „politickej uvedomelosti a spoľahlivosti“, čo mohlo podlomiť mechanizmus totalitnej politickej diktatúry v jej samotných základoch (vedúca úloha komunistickej strany v závodoch).

Ekonomická reforma spôsobovala tlak na riešenie úlohy a postavenia odborov a pracovných kolektívov v oblasti riadenia závodov a podnikov; vznikal veľký tlak na rozvoj podnikovej samosprávy pracujúcich.

Toto všetko bolo, prirodzene, v príkrom rozpore s mocenskými záujmami vládnucej stranicko--štátnej byrokracie, pretože ekonomická reforma tvrdo ohrozovala jej mocenské pozície. Na jar 1967 došlo k odčerpaniu veľkých ziskov podnikov a k regulácii miezd, čím sa porušila zásada dlhodobej záväznosti ekonomických pravidiel a hospodárska reforma sa prakticky skončila. Stalo sa tak prevažne z politických dôvodov, lebo napriek určitej nerovnováhe československej ekonomiky a zhoršeniu pozície krajiny v zahraničnopolitickej oblasti sa výrazne zvýšila dynamika hospodárskeho rastu. Národný dôchodok rástol oproti predchádzajúcemu roku nasledovne: roku 1964 0,6 %; roku 1965 3,4 %; roku 1966 10,8 % a roku 1967 8,1 %.¹⁷ Jednoznačne sa ukázalo, že bez predchádzajúcej politickej reformy sa v hospodárskej oblasti nedajú robiť nijaké významné reformné opatrenia.

Koncom augusta 1962 vedenie KSCĽ a československého štátu na čele s A. Novotným už nedokázalo odolávať tlaku zo strany politického vedenia ZSSR a s ním spriaznených zložiek československého stranického a štátneho aparátu a súhlasilo s prešetrovaním „najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie.“¹⁸ Dve rehabilitačné komisie – Kolderova (podľa jej predsedu D. Koldera) a tzv. barnabitská (podľa bývalého kláštora barnabitiiek v Prahe na Hradčanoch, kde pracovala) navrátili česť viacerým významným a neoprávnene odsúdeným komunistickým funkcionárom, ktorých súdili začiatkom 50. rokov 20. storočia napr. v procesoch proti protištátnemu sprisahaneckému centru na čele s R. Slánským alebo proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom (G. Husák a spol.).

A. Novotný sa aj v tomto prípade snažil obmedziť rozsah zverejnených informácií o spomínaných vykonštruovaných monstreprocesoch, veď sám sa na ich príprave významne podieľal. Narazil však na nepoddajnosť vedeckých pracovníkov – historikov, právnikov a pod., ktorí v rámci činnosti spomínaných komisií skúmali konkrétne súdne a politické materiály a vydávali o nich svedectvo; tí jeho náporu odolali. Práve táto skutočnosť spôsobila prekonanie bariéry strachu z komunistického režimu v ČSSR a začiatok jeho

16 Len v mamuťom stranickom aparáte by sa to týkalo dvoch tretín jeho pracovníkov. Pozri MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*. Praha : Mladá fronta, 1990, s. 92.

17 LONDÁK, Miroslav. *Rok 1968 a ekonomická realita na Slovensku*. Bratislava : Prodama, 2007, s. 80.

18 *Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 – 1968)*. Viedeň : Europa – Verlag, 1970, s. 146 – 147.

opatrnéj a postupnej liberalizácie v rokoch 1963 – 1967, ktorú nazývame „predjarím“; bez tejto „prípravnej fázy“ by bol pokus o reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR nemožný.

Na Slovensku sa o spomínaný politický odmäk zaslúžilo najmä vedenie KSS na čele s A. Dubčekom, ktoré významným spôsobom „zhumanizovalo“ presadzovanie vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti; uvoľnenie potom nastalo vo všetkých oblastiach verejného a spoločenského života.

V súvislosti so spomínanými trendmi sa vnútri KSČ na politickú scénu postupne dostávalo viacero vplyvných skupín, ktoré videli hlavný prameň omylov nielen v osobných postojoch a činoch straníckych predstaviteľov, ale aj v existujúcom politickom a ekonomickom systéme. Čakali len na vhodnú príležitosť vyjadriť svoju kritiku a pokúsiť sa o zmenu modelu výstavby a fungovania socialistickej spoločnosti. V strane sa začalo formovať krídlo reformných komunistov. Určité ideové vákuum, ktoré vzniklo už predtým, po erózii ideologického systému stalinizmu, ako aj doba, v ktorej na rozdiel od nedávnej minulosti už sotvačo zostávalo pevné a nemenné, spôsobili, že časť funkcionárov KSČ, najmä tých, ktorí boli spojení so straníckym aparátom, sa začala stále viac primýkať k „osvedčeným hodnotám“. Tak vznikla skupina dogmaticko-konzervatívnych oponentov stúpcov reformiem. Boj medzi nimi, spočiatku latentný, neskôr stále viac badateľný, sa stal hybnou silou vývoja v ČSSR v 60. rokoch 20. storočia.

Po II. vatikánskom koncile (1962 – 1965) sa čiastočná liberalizácia komunistického režimu v ČSSR prejavila aj v oblasti náboženského života. Trnavský biskup A. Lazík a rožňavský biskup R. Pobožný sa ho dokonca zúčastnili, čo bolo predtým nemysliteľné. V uvoľnenej atmosfére bol opäť omilostený aj biskup J. Vojtaššák a ďalší odsúdení biskupi. V týchto rokoch (1961 – 1967) sa uskutočnili aj rokovania medzi ČSSR a Vatikánom. I keď neboli príliš úspešné, niektoré dohodnuté záležitosti, ako napr. odvolanie smutne známych zmocnencov štátu z biskupských úradov, sa postupne realizovali.¹⁹

Vyvrcholením takéhoto vývoja v katolíckej cirkvi bol III. celoštátny zjazd Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva (MHKD) v Prahe 24. – 25. novembra 1966, organizácie, prostredníctvom ktorej komunistický režim ovládal a kontroloval katolícky klérus i náboženský život českých a slovenských katolíkov. Jeho priebeh sa úplne vymkol z rúk organizátorov, hoci orgány režimu mu venovali mimoriadnu pozornosť. Veľký ohlas mal najmä prejav nitrianskeho biskupa E. Necseya, ktorý fakticky určil obsah zjazdového rokovania. Okrem iného zdôraznil, že moderná civilizácia má byť budovaná na kresťanských zásadách, pre ktoré je ideálnym návodom encyklika „Pacem in terris“ a závery II. vatikánskeho koncilu vôbec.²⁰ Táto aktivizácia rímskokatolíckej cirkvi úplne otriasla základmi MHKD. Silnejúce kritické hlasy sa obracali najmä proti jej skompromitovaným vedúcim funkcionárom A. Horákovi, J. Lukačovičovi, J. Dechetovi a i. Práve v tomto čase sa začal rozklad tejto „režimistickej“ organizácie, ktorý v roku 1968 vyvrcholil jej zánikom.²¹

Aj bývalí príslušníci gréckokatolíckej cirkvi sa zaktivizovali a začali poukazovať na to, že pri zrušení Únie (t. j. gréckokatolíckej cirkvi) na tzv. prešovskom sobore na jar roku

19 PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 13, s. 128, s. 133.

20 Tamže, s. 139 – 140.

21 Tamže, s. 140.

1950 nešlo o vôľu veriacich, ale svojvôľu funkcionárov, a preto treba túto krivdu napraviť. V tomto období však ešte nedošlo medzi predstaviteľmi režimu ani k náznaku úvah o obnove gréckokatolíckej cirkvi. Upevnili ich v tom aj konzultácie v Moskve na jar 1965, kde zistili, že Sovietsky zväz má rovnaký názor na riešenie tejto problematiky. Novým prvkom však bola zmena názoru na zlúčenie gréckokatolíckej cirkvi s pravoslávnu cirkvou v roku 1950. V uznesení predsedníctva ÚV KSS z 27. marca 1965 sa v tejto súvislosti hovorilo: „Riešenie gréckokatolíckej cirkvi návratovou akciou sa v roku 1950 uskutočnilo bez širokej analýzy politicko-ekonomickej situácie a cirkevno-náboženských pomerov na východnom Slovensku, bez hlbšieho rozboru súvislostí a možných následkov, ktoré uskutočnenie akcie vyvolá. Skúsenosti z riešenia situácie v rímskokatolíckej cirkvi ukazujú, že problém gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku sa mohol riešiť obdobne ako vo všetkých ostatných cirkvách.“²²

Napriek tomu, že ešte aj začiatkom 60. rokov – v roku 1962 – došlo k dvom veľkým procesom proti evanjelickým duchovným a. v. (skupina KVAP, J. Juráš), požadovala aj táto kresťanská cirkev zintenzívnenie náboženského života svojich veriacich. Bola však v porovnaní s rímskokatolíckou cirkvou v oveľa zložitejšej situácii. Na čele evanjelickej cirkvi a. v. totiž nestáli „odbojni“ biskupi, ale režimom dosadené vedenie na čele s generálnym biskupom J. Chabadom. Evanjelickí kňazi i laici teda bojovali na dvoch frontoch: proti predstaviteľom režimu i proti vlastnému vedeniu cirkvi.²³

Vývoj v oblasti cirkvi a náboženského života – podobne ako v ostatných oblastiach života českej a slovenskej spoločnosti – si v roku 1968 nemožno predstaviť bez vývoja v rokoch 1963 – 1967. I keď sa v období „predjaria“ vo formálnych náboženských štruktúrach ešte neprejavili nijaké zmeny, vo vnútri už boli evidentné všetky rozpory, ktoré viedli v roku 1968 k významným kvalitatívnym zmenám.

Aj v politickej praxi vtedajšieho Československa sa téza „o rozvoji a zblížovaní národov a národností“, prijatá na XXII. zjazde KSSZ v októbri 1961, nedialekticky rozpadla na dve od seba navzájom izolované protirečenia: na *rozvoj* národov a národností a na ich *zblížovanie*. Pritom slovenská politická reprezentácia (i keď vonkoncom nie celá) sa po nástupe A. Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS (v apríli 1963) síce opatrne, ale jednoznačne začala orientovať na „rozvoj národov a národností“ – prirodzene, v prvom rade národa slovenského, a česká, ovládajúca vo veľkej väčšine ústredné stranické a štátne orgány zasa na ich „zblížovanie“. Avšak toto „zblížovanie“ sa často chápalo ako splývanie a blížilo sa, ako sme už uviedli, k medzivojnovému „čechoslovakizmu“, pravda, nielen v politickej, ale aj etnickej a jazykovej rovine.²⁴

„Rozvoj národov a národností“, t. j. zápas o emancipáciu slovenského národa, prebiehal v rokoch 1963 – 1967 v podaní slovenskej politickej reprezentácie v dvoch líniách: 1. vyzdvihovaním a oslavami dôležitých udalostí i osobností slovenských národných dejín pestovať a utvrdzovať národného ducha; 2. pokúsiť sa, vzhľadom na obmedzenia zakotvené v Ústave ČSSR z roku 1960, aspoň o faktické rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov – v rámci asymetrického štátprávneho modelu.

22 Tamže, s. 150 – 151.

23 Tamže, s. 145.

24 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : VPL, 1968, s. 338.

O naplnení prvej línie svedčí množstvo prejavov A. Dubčeka, z ktorých najvýznamnejšie boli publikované v zborníku *Komunisti a národné dedičstvo*.²⁵ Vyzdvihuje v nich slávnú tradíciu SNP, úlohu Matice slovenskej v dejinách nášho národa, pripomína 150. výročie narodenia veľikánov vrcholnej fázy slovenského národného obrodovania L. Štúra a J. M. Hurbana a pod. V prejave pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra Dubček takto vyjadril svoje stanovisko k národnej otázke za socializmu: „*Socializmus nielenže neodstraňuje národnostné rozdiely, ale naopak, zabezpečuje všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry všetkých národov a národností. Preto nesmieme prehliadať tieto zvláštnosti a rozdiely, ale musíme k nim čo najpozornejšie prihliadať v celej svojej praktickej činnosti pri riadení hospodárskej a kultúrnej výstavby.*“²⁶

Čo sa týka úsilia o rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov aspoň v rámci asymetrického štátoprávneho modelu, priam symptomatický je nasledujúci príklad: A. Dubček na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ v marci 1967, v súvislosti s pripravovaným zákonom o národných výboroch, odporúčal, aby SNR schvaľovala ich rozpočty na Slovensku. SNR by tak bola viazaná na nižšie články štátnej moci, čím by sa zvýšili jej faktické právomoci. Tento návrh, podobne ako návrh, aby mala Bratislava opäť štatút hlavného mesta Slovenska (stratila ho práve v Ústave ČSSR z roku 1960), však neprešiel. Hlasovaniu predchádzala búrlivá diskusia, počas ktorej sa predsedníctvo ÚV KSČ rozdelilo podľa národností: Slováci za, Česi proti. To svedčí o ostrej národnostnej diferenciacii v tomto orgáne, v ktorom sa v podstate koncentrovala politická moc vo vtedajšej ČSSR.

Boj o podobu zákona o NV pokračoval potom aj na zasadaní ÚV KSČ 23. – 24. marca 1967 a v máji toho istého roku na zasadaní výboru Národného zhromaždenia ČSSR pre plán a rozpočet – s rovnakým výsledkom. Keď bol napokon 29. júna 1967 prijatý, z hlavného mesta Slovenska nebolo nič a právo SNR podieľať sa na Slovensku na riadení NV bolo obmedzené absenciou práva hocičo im nariaďovať... Po týchto udalostiach sa slovenské politické vedenie na čele s A. Dubčekom definitívne presvedčilo, že v otázke štátoprávneho usporiadania ČSSR sa možno pohnúť ďalej až po nevyhnutnom politickom páde prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného a zásadných politických zmenách nielen v predsedníctve ÚV KSČ, ale aj v spôsobe uplatňovania moci.²⁷

Posledná fáza „predjaria“, začínajúca sa na jeseň 1967, do značnej miery vyznela ako otvorené stretnutie dvoch osobností: A. Dubčeka, prvého tajomníka ÚV KSS, a A. Novotného, prvého tajomníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR. Pravda, obaja stáli na vrchole určitých zoskupení vtedajšej mocenskej elity: A. Dubček na čele nielen slovenských, ale do značnej miery aj českých reformných komunistov a A. Novotný zasa na čele dogmatikov a konzervatívov všetkých odtieňov a národností; rozpory medzi nimi boli prirodzené aj rozpormi medzi týmito zoskupeniami.

K prvým prejavom tohto otvoreného stretnutia došlo na zasadaní ÚV KSČ 26. – 27. septembra 1967. A. Dubček tu diskutoval na tému, ktorou sa vtedy často zaoberal, t. j.

25 DUBČEK, Alexander. *Komunisti a národné dedičstvo. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie)*. Bratislava : VPL, 1968.

26 Tamže, s. 91.

27 Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 93 – 94.

negatívnymi dopadmi ekonomickej reformy (novej sústavy riadenia národného hospodárstva) na ekonomiku Slovenska. Dubček presadzoval viac investícií na Slovensku, pričom by nové podniky vyrábali viac finálnych výrobkov namiesto produkcie surovín a polotovarov, ktoré sa potom kompletizovali v českej časti republiky. Dosiahla by sa tak vyššia pridaná hodnota, ktorá by mohla pôsobiť proti zaostávaniu Slovenska v oblasti hospodárskeho rozvoja i životnej úrovne. Znepokojovala ho aj skutočnosť, že „v českých krajoch sa realizuje 71 % investícií našej ekonomiky do priemyslu, avšak prírastok pracovných síl predstavuje len 30 % celoštátneho prírastku. Na Slovensku sa realizuje asi 29 % investícií do priemyslu, ale bude tu 70 % prírastku pracovných síl celého štátu.“²⁸

Hrozilo, že väčšina mladých Slovákov bude musieť pracovať v Čechách, kde ich čakalo postupné odnárodnenie. A napokon, už tradične, Dubček požadoval väčšie právomoci slovenských národných orgánov, a tým aj ich väčšiu ingerenciu voči podnikom a závodom na Slovensku. Pravda, nech by boli návrhy A. Dubčeka akokoľvek presvedčivé, A. Novotný ich zásadne vnímal ako výplody zakukleného slovenského nacionalistu.

Na ďalšom zasadaní ÚV KSČ 30. – 31. októbra 1967 už A. Dubček pichol do „osieho hniezda“, keď požadoval, aby sa plénum začalo zaoberať neúmernou kumuláciou funkcií. Táto požiadavka bola nanajvýš adresná a bolo nad slnko jasné, že sa týka A. Novotného, ktorý bol nielen prezidentom ČSSR a prvým tajomníkom ÚV KSČ, ale aj predsedom Národného frontu ČSSR, vrchným veliteľom armády a Ľudových milícií a bezprostredne riadil aj najdôležitejšie oddelenia ÚV KSČ: politicko-organizačné, branno-bezpečnostné a oddelenie pre stranické financie.²⁹ To A. Novotný nevydržal a vystúpil proti A. Dubčekovi priamo z tribúny; neskôr, aj so svojimi stúpecami, posunul kritiku A. Dubčeka už tradične do polohy „Česi kontra Slováci“ a začal hľadať nacionalizmus vnútri strany, samozrejme v jej vedúcich orgánoch na Slovensku.

Na potrestanie A. Dubčeka si A. Novotný zriadil dokonca aj komisiu, v ktorej boli okrem neho aj jeho najbližší stúpenci J. Hendrych, M. Chudík, M. Sabolčík a J. Lenárt.³⁰ Na exemplárny trest však už bolo neskoro: väčšina členov komisie – s výnimkou M. Chudíka – nebola týmto podujatím nadšená a rokovanie napokon nedospelo k nijakým záverom. Táto udalosť jasne dokazuje, že slovenský „nacionalizmus“ bol v tom čase už v KSČ krajne nepopulárnym fenoménom a na programe dňa bol rozpor medzi reformnými komunistami a konzervatívami, ktorý nemal národnostný rozmer.

Skutočnosť, že ho nepodporili ani najbližší, A. Novotného dokonale vystrašila. Preto súrne požiadaval generálneho tajomníka ÚV KSSZ L. I. Brežneva, aby prišiel do Prahy intervenovať v jeho prospech. Ten do Prahy naozaj pricestoval a pobudol v nej v dňoch 8. – 9. decembra 1967, ale ani on A. Novotného nepodporil. Odcestoval s „okrídlenými“ slovami „eto vaše delo“ (to je vaša vec), signalizujúc, že všetci pretendenti na Novotného „trón“ (A. Dubček, J. Lenárt, J. Hendrych a i.) sú považovaní za priateľov Sovietskeho zväzu.³¹ Podľa pamätníka týchto udalostí a veľkého znalca „aparátneho

28 Cit. podľa LONDÁK, ref. 17, s. 66.

29 KURAL, Václav et al. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha : Parta, 1993, s. 22.

30 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, kartón (ďalej k.) 2390.

31 MLYNÁŘ, ref. 16, s. 82.

miliu“ V. Bilaka však A. Novotného najviac jeho ľudí opustilo práve po tom, čo sa dozvedeli, že sa ho L. I. Brežnev nezastal.³²

Napriek tomu sa na zasadnutiach predsedníctva ÚV KSČ v decembri 1967 i na zasadaniach ÚV KSČ 19. – 21. decembra toho istého roku a 3. – 5. januára 1968 rozpútal tuhý boj o vedenie strany medzi reformnými komunistami na čele s A. Dubčekom a konzervatívnymi dogmatikmi na čele s A. Novotným. Ten, aby zabránil svojmu pádu, použil všetky svoje bohaté skúsenosti dlhoročného politika a profesionálneho aparátika, intrigy, úklady, manipulácie, úskoky a pod., ba dokonca aj hrozbu ozbrojeného zásahu.³³ Averzia voči nemu však už bola taká veľká, že napokon na svoju funkciu rezignoval. Paradoxné je, že po toľkej politickej nenávisti, intrigách a úskokoch bol na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 jeho nasledovník A. Dubček zvolený 100 % hlasov a napokon ho volili aj tí, ktorí proti nemu roky tvrdo bojovali...

Úsilie reformných komunistov v KSČ sa vo svojej prvej fáze – do jesene 1967 – koncentrovalo na ujasňovanie východísk a vypracovanie koncepčných materiálov na pôde stranických útvarov. Desiatky odborníkov z rôznych profesií sa sústredili v komisiách pre reformu politického systému, riadenia národného hospodárstva a pod. Na Slovensku opäť ožila myšlienka federácie. V ďalšej fáze svojho rozvoja, od jesene 1967, sa idea reformy socializmu sovietskeho typu v ČSSR stala súčasťou mocenského zápasu o nové formy a metódy riadenia strany a celej československej spoločnosti, proti režimu osobnej moci A. Novotného a jeho konzervatívnych stúpenčov. A napokon, po vyriešení politickej krízy na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968, sa reforma stáva súčasťou politickej praxe a politického boja pred tvárou verejnosti.³⁴

Vnútrostranícky prevrat, spojený so zosadením A. Novotného, však prebiehal vo svojej prvej fáze tak, že to ešte stále plne zodpovedalo režimu totalitnej diktatúry a jeho kabinetnej politike: za zavretými dverami stranických sekretariátov ako boj o moc v špičke straníckej byrokracie. Aj preto toto obdobie niektorí historici nazvali „januárovým tichom“. V stručnej správe z januárového zasadania ÚV KSČ sa nenaznačoval žiadny obrat v politike KSČ, zdôrazňovala sa kontinuita stranického vedenia a aj prekvapivosť zmeny na poste prvého tajomníka ÚV KSČ bola oslabená kladným hodnotením „záslužnej a obetavej práce A. Novotného“ a „významných úspechov“ v období, keď stál na čele strany. Okrem toho správa obsahovala už len všeobecné zdôrazňovanie potreby zmeniť vnútorný život KSČ a metódy jej práce vo vzťahu k ostatným článkom politického systému, čo sa však udialo veľakrát aj predtým.³⁵ Zotrvačnosť v myslení a konaní členov ÚV KSČ a jeho predsedníctva zaznela naplno aj v rozhodnutí utajiť pred verejnosťou obsah ďalšieho dokumentu z januárového zasadania ÚV KSČ – rezolúcie. Členom KSČ ju prečítali na schôdzach základných organizácií v tom istom mesiaci a jej obsah sa veľmi nelíšil od spomínanej správy; bola v nej však zahrnutá požiadavka pri-

32 Rozhovor s V. Bilakom zo dňa 3. 10. 1990. Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, č. R – 188.

33 Bližšie pozri LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 27, s. 149 – 151.

34 LALUHA, Ivan. Politické myslenie a politická reforma v 60. rokoch. In: *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica: Trian, 1999, s. 8.

35 KURAL, ref. 29, s. 30.

praviť a predložiť do XIV. zjazdu KSC (plánovaný bol vtedy na rok 1970) návrh akčného programu strany, čo zohralo v ďalšom vývoji významnú úlohu.³⁶

Počas tohto „januárového ticha“ tiež nedošlo – okrem rezignácie A. Novotného a jeho nahradenia A. Dubčekom – k temer žiadnym zásadným zmenám vo vedení KSC. Všetci tí, ktorí A. Novotného na posledných zasadaniach ÚV KSC bránili (J. Lenárt, O Šimunek, B. Laštovička, M. Chudík a aj sám A. Novotný), v predsedníctve ÚV KSC zostali. Napokon, ako sme už uviedli, správa z januárového zasadania ÚV KSC zdôrazňovala kontinuitu stranického vedenia. A tak jedinými „kádrovými“ zmenami, ktoré možno v januári 1968 zaregistrovať, bolo rozšírenie predsedníctva ÚV KSC o štyroch širšej verejnosti neznámych členov (J. Borůvka, J. Piller, E. Rigo a J. Špaček) a odvolanie M. Mamulu a F. Havlíčka z funkcií vedúcich branno-bezpečnostného, resp. ideologického oddelenia ÚV KSC; obaja sa mimoriadne angažovali na príprave a presadzovaní Novotného „tvrdej línie“ v roku 1967, keď sa tento usiloval rozhodnúť mocenský zápas vo vedení KSC vo svoj prospech. V hektickej atmosfére, v ktorej sa uskutočnilo januárové plénum ÚV KSC, dokonca jeho účastníci zabudli zvoliť A. Dubčeka za člena sekretariátu ÚV KSC, čo spočiatku blokovalo rozbeh jeho politických aktivít.³⁷

A tak možno povedať, že zasadanie ÚV KSC 3. – 5. januára 1968 – i keď na ňom došlo k ostrému stretnutiu medzi reformnými a konzervatívnymi členmi vedenia KSC – skutočnej reforme socializmu len pootvorilo dvere. Do tohto prielomu sa však čoskoro začali hrnúť sily, ktoré už mali reformné programy a zámery pripravené: rôzne vedecké tímy, organizácie inteligencie, progresívne zmýšľajúci funkcionári KSC i jej radoví členovia, ba aj niektorí členovia stranického aparátu. Nasledujúci mesiac február bol už v tomto ohľade oveľa bohatší...

Aj na Slovensku došlo k „výmene stráží“ na najvyššom poste politickej štruktúry: za prvého tajomníka ÚV KSS zvolili V. Bilaka. Stalo sa to na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968. Pravda, v tomto prípade nešlo o riešenie krízy vo vedení KSS: nasledovníkom A. Dubčeka sa stal jeho blízky spolupracovník, ba i spolubojovník proti klikke A. Novotného a jeho jednomyselná voľba bola doprevádzaná dlhotrvajúcim potleskom. Prítomní vysoko ocenili najmä činnosť V. Bilaka v rokoch 1962 – 1968, kedy bol tajomníkom ÚV KSS pre ideológiu a určitá liberalizácia režimu na Slovensku v tejto oblasti závisela aj od jeho benevolencie – hoci sa vzťahy medzi ním a novinármi, publicistami, spisovateľmi či spoločenskovednými pracovníkmi neobišli bez rozporov a nedorozumení.³⁸

Počas tohto zasadania ÚV KSS, na ktorom boli s nadšením prijaté závery januárového zasadania ÚV KSC, došlo tiež k pokusu o návrat G. Husáka a L. Novomeského do politického života formou kooptácie do tohto najvyššieho politického orgánu na Slovensku. Ukázalo sa však, že medzi G. Husákom na jednej strane a A. Dubčekom a V. Bilakom na druhej strane existovala aj naďalej neprekonateľná osobná averzia prameniaca v udalostiach z polovice 60. rokov, a tak bolo dané úsilie neúspešné.³⁹

36 Tamže, s. 31.

37 Tamže.

38 SNA, fond ÚV KSS, k. 1877.

39 Tamže.

Vývoj na slovenskej politickej scéne po januárových zasadnutiach ÚV KSČ a ÚV KSS sa veľmi podobal na vývoj v ústredí KSČ, resp. v českej časti republiky. Aj my sme mali „svojho“ A. Novotného, proti ktorému sa – ako protagonistovi všetkého starého, konzervatívneho, dogmatického a nedemokratického v KSS i v celej slovenskej spoločnosti – zamerali predstavitelia obrodného procesu. Bol ním predseda SNR, člen predsedníctva ÚV KSČ i ÚV KSS a najvernejší stúpenec A. Novotného na Slovensku M. Chudík. Už na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968 bol prijatý návrh, aby sa predchádzajúca činnosť M. Chudíka spravodlivo a komplexne zhodnotila. Za týmto účelom dokonca vznikla na zasadaní predsedníctva ÚV KSS 2. februára 1968 pracovná skupina na čele s O. Klokočom.⁴⁰ I keď sa M. Chudík spočiatku veľmi intenzívne bránil pomocou ťažko spochybniteľného argumentu, že vždy dodržiaval líniu KSČ vytyčenú na jej zjazdoch a plenárnych zasadnutiach, napokon zaslal Slovenskej národnej rade list, v ktorom jej oznámil, že sa vzdáva funkcie predsedu tohto orgánu. SNR tento list prerokovala 14. marca 1968 a so zdôvodnením, že M. Chudík „svojím postojom najmä v posledných mesiacoch objektívne sťažoval demokratizačný proces začatý Ústredným výborom KSČ“ jeho abdikáciu neprijala a z funkcie ho pre nedôveru odvolala.⁴¹ V prvej polovici apríla toho istého roku prestal byť M. Chudík aj členom predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS, naďalej však zostal členom ÚV KSČ a ÚV KSS, lebo z týchto funkcií ho mohol uvoľniť iba zjazd KSČ, resp. KSS. To bol neskôr veľký handicap reformných síl v ich úsilí o oslabenie konzervatívneho krídla v KSČ, a preto sa rozhorel zápas o urýchlené zvolanie týchto zjazdov.

Na pozadí prípadu M. Chudíka prebehla – i keď oveľa miernejšie – aj kritika J. Lenárta, F. Dvorského, M. Sabolčíka a R. Cvika, ďalších prominentných prívržencov A. Novotného na Slovensku. Prípad J. Lenárta sa riešil v Prahe, kde ho začiatkom apríla 1968 odvolali z funkcie predsedu vlády ČSSR a po straníckej línii ho „degradovali“ z funkcie člena predsedníctva ÚV KSČ do funkcie jeho kandidáta. Podobne, avšak vo vzťahu k predsedníctvu ÚV KSS, sa povodilo aj M. Sabolčíkovi; F. Dvorský bol odvolaný z funkcie vedúceho tajomníka Západoslovenského KV KSS a v máji aj z funkcie kandidáta predsedníctva ÚV KSS. Z funkcie vedúceho tajomníka Stredoslovenského KV KSS odvolali v marci 1968 aj R. Cvika, práve toho, ktorého pre jeho bojovný stalinský dogmatizmus prezývali „slovenský Enver Hodža“ (popredný albánsky stalinista), Stredoslovenský kraj „slovenským Albánskom“ a Banskú Bystricu „slovenskou Tiranou“.⁴² V tom čase, v druhej polovici februára 1968, sa začal odvíjať aj najvýznamnejší z rôznych, neskôr paralelne prebiehajúcich demokratizačných procesov, ktorý mal aj najväčší spoločenský dosah – obrovský boom v oblasti masmédií, predovšetkým v tlači. Práve vtedy totiž ideologický tajomník ÚV KSČ J. Hendrych – dúfajúc, že tento čin upevní jeho otrásené pozície – opäť povolil vydávanie Literárnych novín, zastavených po IV. zjazde československých spisovateľov koncom júna 1967 a A. Novotný predniesol na mítingu milicionárov závodu ČKD v Prahe reč namierenú proti reformnému pro-

40 SNA, fond ÚV KSS, k. 1200.

41 Pozri ŠTEFANSKÝ, Michal (ed.). *Slovensko v rokoch 1967 – 1970, výber dokumentov*. Bratislava: 1992, vyd. neuvedené, interný materiál Komisie vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970, s. 26 – 27.

42 SNA, fond ÚV KSS, k. 1879, 1880.

cesu. Tieto skutočnosti novinársku obec doslovne zelektrizovali: na rôznych mítingoch a zhromaždeniach najprv v Prahe a potom v celej ČSSR novinári svorne vyhlasovali, že sa už nikdy nepodriadia cenzúre a budú písať podľa svojho najlepšieho svedomia a vedomia. Nenávidený nástroj cenzúry – Ústredná publikačná správa – zastavila 29. februára 1968 svoju činnosť a hneď na to, 4. marca 1968, rozhodlo o faktickom zrušení cenzúry aj predsedníctvo ÚV KSČ, opäť na základe materiálu pripraveného J. Hendrychom.⁴³ Zákon č. 84/1968 Zb. z 26. júna 1968 o jej oficiálnom zrušení bol už len potvrdením predchádzajúceho status quo.

Faktické zrušenie cenzúry koncom februára a začiatkom marca 1968 a následné nastolenie slobody prejavu v oblasti masmédií boli jedným z prvých výrazne viditeľných produktov pojanuárového vývoja. Toto odstránenie „žaby z prameňa“ spôsobilo taký gejzír kritickej žurnalistiky, že sa to v danej oblasti nedá porovnať s ničím, čo sa udialo v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch. Povedané slovami literárneho vedca a spisovateľa M. Šútovca „všetko to latentné a nazbierané, čo sa do roku 1967 v politike, ekonomike i v duchovnej sfére držalo ako-tak pod pokrievkou, prevalilo sa zjari roku 1968 na povrch ako živá voda, ako riava zaplavilo celý verejný život v Československu.“⁴⁴ Oznamovacie prostriedky začali prinášať otrasné svedectvá o týraní politických väzňov pri výsluchoch, vykonštruovaných politických procesoch, pracovných táborech, násilnej kolektivizácii poľnohospodárstva a tzv. socializácii živností, prenasledovaní kňazov, rehoľníkov a veriacich, pričom sa nezameriavali len na pranierovanie „malých rýb“, ale aj hlavných politických vinníkov týchto polutovaniahodných udalostí: J. V. Stalina, K. Gottwalda, A. Zápotockého, A. Novotného, V. Širokého, V. Kopeckého, L. Kopřivu, B. Köhlera, K. Bacílka, P. Davida, R. Strechaja a ďalších. Do vedomia čitateľov sa vracali významné postavy slovenskej minulosti na čele s M. R. Štefánikom, A. Hlinkom, M. Hodžom a i. a ešte kritickejšie a pravdivejšie sa začali hodnotiť otázky antifašistickej rezistencie na Slovensku počas druhej svetovej vojny: SNP, osudy vojakov a partizánov, ktorí v ňom bojovali, občianska zložka odboja a pod. Periodiká, súťažiaci medzi sebou o čo najväčší náklad, dokonca uverejňovali čoraz škandalóznejšie podrobnosti o brutálnych čistkách a zmanipulovaných politických procesoch v ZSSR v 30. rokoch 20. storočia i po druhej svetovej vojne.⁴⁵

Veľký ohlas mali aj priame a živé prenosy rôznych mítingov a zhromaždení v rozhlase a televízii, na ktorých sa zúčastňovali tisíce občanov. Na otázky verejnosti tu otvorene odpovedali predstavitelia novej reformnej politiky. V štáte, ktorého vedúci predstavitelia dosiaľ pôsobili dojmom nevýrazných byrokratov a verejnosť o nich nevedela takmer nič, odrazu mnohí spoznali činiteľov, ktorí vedeli vystupovať pred kamerou a nebáli sa mikrofónu, ako boli napr. J. Smrkovský, G. Husák, F. Kriegel, J. Hájek, E. Goldstücker, O. Šik, Z. Mlynář, Č. Císař, J. Pelikán, Z. Hejzlar, F. Vodsloň, V. Pavlenda, H. Kočtúch, L. Košťá, M. Kusý a i. Tí sa potom stali – povedané modernou terminológiou – medi-

43 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 9/1*. Brno : Doplněk, 1999, s. 436.

44 FABIAN, Juraj. *Analýza masových oznamovacích prostriedkov 1967 – 1970*. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970*. Zv. II. Bratislava : vyd. Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970 a Politologický kabinet SAV, 1992, s. 145.

45 Tamže, s. 149.

álnymi hviezdami. Televíziu v ďalších mesiacoch ovládla doslova explózia slobodného a kritického spravodajstva a publicistiky, ba vysielali sa aj diela vyňaté z trezorov.

Tento vývoj v oznamovacích prostriedkoch vedenie KSC zaskočil a nepríjemne ním boli prekvapení aj poprední predstavitelia reformného krídla v strane. Okolo slobodných masmédií sa totiž začala organizovať občianska spoločnosť, ktorej ciele sa vždy nestotožňovali s cieľmi straníckych reformátorov. Tí však boli ešte stále zamestnaní upevňovaním svojej čerstvo nadobudnutej moci, ako aj prípravou základného programového dokumentu reformy – Akčného programu KSC a vývoju v masmédiách nevenovali dostatočnú pozornosť. Neskôr, keď sa ich po ostrom nátlaku našich spojencov vo Varšavskej zmluve pokúsili opäť ovládnuť, bolo už neskoro...

V dôsledku týchto udalostí sa začala rozhárať aj búrlivá schôdzková demokracia. Ako sme už uviedli, množili sa mítingy a rôzne aktivity občanov a študentov, na ktorých sa otvorene hovorilo o záležitostiach, ktoré boli ešte donedávna tabu. Tento vývoj sa plne prejavil aj na okresných a obvodných konferenciách KSC, ktoré sa v druhej polovici marca 1968 konali v celej krajine. Charakterizovala ich rovnaká nespútanosť a otvorenosť.

Pravda, nesmieme si myslieť, že všetky diskusné príspevky, ktoré na týchto konferenciách odzneli, požadovali reformu socializmu v ČSSR a tvrdo kritizovali uplynulý vývoj v strane a spoločnosti. Delegáti na tieto konferencie boli volení buď počas „januárového ticha“ alebo začiatkom februára 1968, pričom ich ešte podľa „kľúča“ z čias A. Novotného navrhovali príslušné aparáty OV KSC alebo OV KSS. Preto mnohí z nich – predovšetkým samotní pracovníci týchto aparátov a okresné nomenklatúrne kádre – pobúrene odmietali odvážne články novinárov, publicistov a spisovateľov, menovite R. Kaliského, D. Tatarku, P. Števcčka, G. Gryzlova, O. Plávkovej a i. v slovenskej tlači, ako aj vystúpenia vedúcich reformných predstaviteľov KSC J. Smrkovského, O. Šika, E. Goldstückera, J. Borůvku a pod.

Voľby do nových okresných orgánov strany, ako aj ich vedúcich funkcionárov, však už prebehli väčšinou tajne, čo bola historická udalosť, ktorú väčšina vtedy žijúcich členov KSC ešte nezažila; predtým sa hlasovalo verejne, na základe známeho „démona súhlasu“. Najmä preto boli výsledky volieb prekvapivé: 48,1 % zvolených členov Okresných výborov KSS bolo nových funkcionárov! Čo sa týka vedúcich tajomníkov a tajomníkov OV KSS, 15 z nich delegáti ani nedoporučili voliť, ďalších 5 nebolo zvolených a dvaja po voľbách odstúpili.⁴⁶ Pritom si treba uvedomiť, že na Slovensku bolo vtedy len 33 okresov! Tak došlo k prielomu do dlhodobo nemennej praxe automatických, bezmyšlienkovitých a takmer vždy jednohlasných volieb kandidátov, navrhovaných aparátmi OV strany „od zeleného stola“.

V niektorých okresoch sa tlak na zmeny v OV KSS začal vyvíjať už nielen zvnútra strany, ale aj zo strany tzv. bezpartajných, teda zo strany prebudenej občianskej spoločnosti. Najmarkantnejšie to bolo v okresoch Dolný Kubín a Banská Bystrica. Touto situáciou sa zaoberalo aj zasadanie ÚV KSS 9. apríla 1968, na ktorom novopečený prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak vyhlásil: „Predsa nie je možná prax, aby sa tajomníci OV KSS volili niekde na ulici, (...) aby sa na ulici rozhodovalo o tom, či to má byť ten, alebo onen.“

46 Zasadnutie ÚV KSS 9.4. 1968, referát V. Biľaka. SNA, fond ÚV KSS, k. 1879.

A o tom, že sa tento tlak občas aj neminul účinku, svedčia aj ďalšie jeho slová na spomínanom pléne ÚV KSS: „*Nie je správne, že tajomník (...) sa hneď rozsype, hneď utečie z OV strany.*“⁴⁷ Pravda, zatiaľ išlo len o ojedinelé úkazy tohto druhu, ktoré však signalizovali, že v budúcnosti by mohli mať „ľudové masy“, vlastne prebudená občianska spoločnosť v obciach a okresoch, oveľa väčší vplyv na tvorbu a kontrolu politiky.

* * *

Na začiatku 60. rokov 20. storočia sa aj socialistické krajiny museli vypoariadať s niektorými svetovými megatrendmi, z ktorých najdôležitejším bola tzv. tretia vlna, resp. vedecko-technická revolúcia. Od spôsobilosti napojiť sa na túto trajektóriu závisela aj schopnosť tzv. socialistického tábora konkurovať svetovému kapitalizmu nielen v oblasti vojenstva, ale hlavne v bohato štrukturovaných civilizačných ukazovateľoch a výzvach. To však nebolo možné bez transplantácie demokratických (t. j. aktivizačných) princípov nielen do oblasti ekonomiky, ale aj do politiky: tieto dva fenomény pôsobili ako spojené nádoby.

Prvou krajinou sovietskeho bloku, v ktorej sa akceptovanie spomínaných trendov stalo vysoko aktuálnym, bolo celkom prirodzene Československo. V medzivojnovom období patrilo k najvyspelejším priemyselným krajinám sveta! V danej geopolitickej situácii sa však o naplnenie tejto civilizačnej nevyhnutnosti mohlo pokúsiť len prostredníctvom reformy socializmu sovietskeho typu, ktorý bol do jeho organizmu násilne implantovaný koncom 40. a začiatkom 50. rokov 20. storočia. Jej podstatou bola hlboká demokratizácia celého spoločenského systému. To si však vyžadovalo zvieŕť boj s tradičnými komunistickými konzervatívno-dogmatickými a centralisticko-byrokratickými štruktúrami, zvíťaziť v ňom, upevniť svoju moc a vypracovať program samotnej reformy. Do akej miery však bude tento program schopný zjednotiť okolo seba nielen členstvo komunistickej strany, ale aj prebudenú občiansku spoločnosť? To bolo v danej chvíli veľkým otáznikom.

---

47 Tamže.

JOZEF ŽATKULIAK

Otvorenie problematiky federalizácie štátu roku 1968⁴⁸

Na prelome rokov 1967/1968 nebolo jednoduché nastoliť riešenie slovenskej otázky a následne aj tému federalizácie dovtedy jednotného československého štátu, ktorý vznikol v októbri 1918. V tom čase predstavitelia slovenského národa, sklamaní pomermi v Rakúsko-Uhorsku a postavením slovenského národa v ňom, vkladali nádeje do spoločného štátu s českým národom. Matúš Dula, Milan R. Štefánik, Vavro Šrobár, Ferdiš Juriga, Štefan Osuský a ďalší sa opierali o *Clevelandskú dohodu* s českými zástupcami v zahraničí, v ktorej sa spoločný štát formuloval ako „*spojenie českého a slovenského národa vo federatívnom zväzku štátov s úplnou autonómiou Slovenska...*“, tiež o *Pittsburghskú dohodu*, aj keď sa v nej o federácii explicitne nehovorilo, ako aj o *Deklaráciu slovenského národa*.⁴⁹

Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945, plná protirečí, aj keď zaujala svoje miesto vo formovaní slovenskej štátnosti, vznikla a pohybovala sa v nepriaznivej medzinárodnej situácii, pričom nemala demokratický, ale totalitný charakter. Otázky slovenskej štátnosti a obnovy československého štátu sa vo vnútropolitických a zahraničnopolitických pomeroch striktné postavili proti sebe. Vývoj druhej svetovej vojny od konca roku 1943 ukázal, že prichádza do úvahy len druhá alternatíva obnovy. *Vianočná dohoda* občianskeho a komunistického protifašistického odboja v ilegálnej Slovenskej národnej rade obsahovala princíp rovný s rovným v usporiadaní vzťahov medzi slovenským a českým národom. Rezonoval i v Slovenskom národnom povstaní, avšak po skončení vojny slovenské národné orgány vo vnútropolitickom zápase strácali svoje kompetencie. Vyjadroval dve rozdielne štátoprávne koncepcie – presadila sa centralistická koncepcia.

Ani v období po skončení 2. svetovej vojny sa vo vnútropolitickom zápase nepodarilo do praxe presadiť politiku „rovný s rovným“ a nakoniec sa v ústave z mája 1948 zakotvil asymetrický model usporiadania štátu. Komunistický režim do značnej miery zredukoval slovenskú otázku na vyrovnávanie hospodárskej a sociálnej úrovne Slovenska s českými krajinami. Roky 1948 – 1967 sa vyznačovali jednotnosťou československého štátu, len formálno-ústavným uznaním existencie a rovnosti slovenského národa s českým a po prijatí ústavy v roku 1960 sa ďalej prehlbovala tendencia k nihilizácii postavenia slovenských národných orgánov.

Alexander Dubček, ktorý v roku 1963 nastúpil do čela komunistickej strany na Slovensku, akoby postupne formuloval novú politiku, ktorá znamenala trend k hodnotám politického realizmu, načúvaniu hlasov odborníkov⁵⁰, no i postupnej podpore sloven-

48 Príspevok vznikol v rámci úlohy Historického ústavu SAV *Režim normalizácie v 70. a 80. rokoch*. Vedúci: J. Žatkuliak.

49 BEŇKO, Ján – HRONSKÝ, Marián – MARSINA, Richard – PEKNÍK, Miroslav (eds.). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 445 – 446, 485 – 487, 512 – 514.

50 Ref. 27, s. 137.

ského vlastenectva. Následný konflikt medzi ním a najvyšším štátnym a politickým predstaviteľom Československa Antonínom Novotným sa postupne stupňoval.

Keď Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) začalo v polovici januára 1968 diskutovať o záveroch nedávneho zasadania Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), ozvali sa opatrné hlasy o nevyhnutnosti riešenia slovenskej otázky. Opatrné preto, že síce na jednej strane vedenie komunistickej strany prevzal otázke naklonený A. Dubček, no na druhej strane bol na čele SNR Michal Chudík, stúpenec protislovenskej politiky prezidenta A. Novotného. M. Chudík, aj keď hovoril o riešení postavenia SNR v systéme štátoprávneho usporiadania, nechcel ho meniť skôr, ako do jedného roku a projekt federalizácie štátu vôbec nespomenul. Podľa neho bolo najprv treba vyriešiť principiálnu otázku, či pokračovať v asymetrickom usporiadaní, a „*keď áno, nech sa zdôvodní v plnom rozsahu v celej našej republike, aby to nevyzeralo tak, že niekto sa stále uchádza o niečo, čo mu nepatrí.*“⁵¹

Koho tým M. Chudík konkrétne mienil, neuviedol, i keď sa mu dosť diskutabilne pozdávalo už prekonané rozširovanie právomocí slovenských národných orgánov z roku 1956. M. Chudík v zajatí svojich „zásluh“ o riešenie slovenskej otázky, ktoré v skutočnosti viac škodili, ako prospeli Slovensku, nepochopil, že akýkoľvek návrat do minulosti už nie je možný. Napokon, ani neodhadol reakcie členov predsedníctva na zvolenie Dubčeka do najvyššej politickej funkcie, a tobôž ich možné zaradenie do pojanuárového kurzu politiky. Názory ďalších členov predsedníctva (Peter Colotka, Ladislav Kompiš, František Hagara) sa síce ešte dotýkali uznesenia ÚV KSČ z júna 1967, v podstate už vtedajšej situácii nezodpovedajúcich *Základných téz k ďalšiemu prepracovaniu problematiky rozvoja a zblížovania národov a národnostných skupín v ČSSR*, no väčší dôraz kládli na celkové postavenie Slovenska a Slovenskej národnej rady (SNR) v rokoch 1960 až 1967.⁵² Chýbalo im dopracovanie ďalších analýz týchto rokov, ktoré by sa viac zamerali na postavenie SNR a na jej vzťah k politickým a štátnym orgánom, ako aj na dôsledky ústavy z roku 1960. Podľa Mateja Lúčana túto treba zmeniť a „*otvorene, bez rozčulovania, bez netrpezlivosti postaviť otázky modelu štátoprávneho usporiadania ČSSR, jeho princíp a konštrukciu.*“⁵³

Predsedníctvo SNR, napriek tomu, že sa tabuizovaný pojem „federácia“ vôbec nespomenul (František Hagara hovoril o symetrickom usporiadaní), vlastne žiadalo urýchlenú komplexnú analýzu asymetrického modelu usporiadania štátu. Jozef Gajdošík pritom požadoval oddelenie zákonodarnej zložky SNR od výkonnej vo vnútri SNR. Jozef Kríž už priamo hovoril o potrebe utvorenia troch pracovných skupín SNR na vypracovanie analýzy.

Oproti tomu nový prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček videl podstatu slovenskej otázky vo zvyšovaní prínosu Slovenska v spoločnej vlasti, ako aj prestíže republiky v medzinárodnom meradle a dokonca nastupujúci prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) Vasil Biľak považoval asymetrický model za „spôsobilý“

51 SNA, f. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady 1968 (P SNR), zasadanie 17. 1. 1968, Záznam zo schôdzky, s. 7.

52 Ref. 27, s. 392. CHOVANEC, Jaroslav – TRELLE, Rudolf (eds.). *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava: Pravda, 1972, 165 s.

53 SNA, f. P SNR, zasadanie 17. 1. 1968, Záznam zo schôdzky, s. 25.

ďalšiemu napomáhaniu národných vzťahov (V. Bilak používal výraz národnostných vzťahov): „*Naša strana správne formulovala vyrovnanie Slovenska a českých krajín ako sociálno-ekonomický základ riešenia národnostnej otázky v našich podmienkach.*“⁵⁴ Východisko hľadal v úprave postavenia SNR.

Aj keď A. Dubčeka a V. Bilaka možno označiť v tom čase za slovenských autonomistov, Dubček sa posunul vo videní slovenskej otázky či skôr riešenia postavenia Slovenska v Československu ako veľmi aktuálneho a naliehavého problému, o to viac, že pri svojej inštalácii do najvyššej politickej funkcie hlboko načrel do zápasu tvoriaceho sa reformného prúdu o posty v politických a štátnych orgánoch v Prahe a Bratislave. Vzhľadom na fakt, že sa Bilak a Dubček obávali politického vplyvu Gustáva Husáka, po druhej svetovej vojne významného slovenského verejného predstaviteľa a v 50. rokoch nespravodlivo obvineného z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu, tento na januárovom zasadaní ÚV KSS nebol navrhnutý do žiadnej funkcie.⁵⁵ Prirodzene, vtedy by z politických dôvodov nastolenie uplatnenia princípu rovný s rovným medzi slovenským a českým národom, s ktorým sa spájala osoba Husáka, narazilo na vážne prekážky. Okrem iného preto, že Antonín Novotný zostal na poste prezidenta republiky a ešte sa celkom „nevyfarbili“ všetci jeho prívrženci. Napokon aj sám V. Bilak ešte stále nechcel nič počuť o myšlienke federácie.

Vo februári 1968 však nastala iná situácia. A. Novotný už nebol v najvyššej politickej funkcii a pozvoľné uvoľnenie cenzúry umožnilo písať a hovoriť o dovtedy tabuizovaných témach. Patrila k nim téma politických perzekúcií v 50. rokoch a tiež podiel štátu a jeho vtedajších predstaviteľov na ich masovom rozsahu. Z toho okrem iného vyplynula potreba odstrániť direktívny mechanizmus moci a následne na základe jeho zmeny demokratizovať vzťah štátu a občana a zároveň sa nanovo pozrieť na slovensko-české a česko-slovenské vzťahy. Tým sa otvárala téma federalizácie štátu.

Čiastočnú odpoveď na otvorenie témy podala konferencia spoločenskovedných slovenských a českých pracovníkov na zámku v Smoleniciach pri Bratislave 6. až 8. marca 1968, keď vyslovila možnosť federatívneho usporiadania československého štátu.⁵⁶ Pôvodne išlo o stretnutie medziodborového tímu Zdeňka Mlynára *Rozvoj politického systému v socialistickej spoločnosti*. Do popredia diskusie, po uvedení nevýhod asymetrického usporiadania štátu v kontexte s historickým vývinom, sa dostal stav štátoprávneho usporiadania vzťahov českého a slovenského národa v politickej a ekonomickej rovine. Spočiatku sa pre názorové rozdiely dosť ťažko hľadal, a vlastne sa ešte nemohol

54 SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS/02, k. 1877. Stenografický záznam z rokovania pléna ÚV KSS 22. – 23. 1. 1968, s. 5 a 32.

55 ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska*. VI. zväzok 1945 – 1968. Bratislava : VHÚ vo vyd. Magnet Press Slovakia, 2007, s. 307.

56 Na zámku, po odchode autobusu o 7.15 hod. spred budovy Historického ústavu SAV na Klemensovej ulici, sa stretli slovenský historik a politológ Juraj Fabian, politológ a vysokoškolský pedagóg Július Šefránek, sociológ Andrej Sirácky, ekonóm Ignác Rendek, filozof a publicista Július Strinka, právnik Felix Vašečka, právnik a politik Gustáv Husák, historik Jaroslav Barto, ekonómia Andrej Lantay, Eugen Löbl, Viktor Pavlenda a Hvezdoň Kočtúch, historik a politik Samuel Falán, spisovateľ, básnik a politik Ladislav Novomeský, právnik a politik Ladislav Košta, právnik Miloš Rěhůček a ďalší. Z českej strany právnik, politológ a politik Zdeněk Mlynář, právnik a politik Zdeněk Jičínský, právnik a politik Jiří Grospič, ekonóm Rudolf Kocanda, historik a politik Milan Hübl, právnik a politik Petr Pithart, historik a politológ Jan Tesař, historik Karel Kaplan a ďalší.

ozrejmit', optimálny model usporiadania štátu. Napokon sa účastníci zhodli, za výrazného príspevku Eugena Löbla, Milana Hübla, Gustáva Husáka a Hvezdoňa Kočtúcha, v zásadnej otázke: otvoriť problematiku federatívneho usporiadania Československa. Navrhli jej zaradenie do celkovej problematiky politického systému, a s ňou súvisiacich právnych úprav. Český ekonóm Rudolf Kocanda na záver konferencie uviedol: „*Breznové dohody jsou uzavřeny.*“⁵⁷ Sprievodnou otázkou však ešte bolo, do akej miery sa bude „vylepšovať“ asymetrický model, alebo sa už pôjde jednoznačne ďalej na podklade ustanovenia princípu „rovný s rovným“, predostretého vo *Vianočnej dohode* v roku 1943 a v uznesení pléna SNR v máji 1945.⁵⁸ O tieto dokumenty sa opierali najmä tí, ktorí sa dôslednejšie usilovali o presadenie myšlienky federalizácie štátu.

Napokon ekonóm V. Pavlenda, ktorý už na januárovom zasadnutí ÚV KSS brojil za spojenie ekonomického programu Slovenska s úpravou postavenia SNR, sa pred vysokoškólakmi a novinármi trefne vyjadril: „*Dnes stojíme na križovatke rozhodnutí: uberať sa ďalej cestou asymetrie, alebo ísť novou cestou symetrie?*“⁵⁹ Dokonca H. Kočtúch a E. Löbl priamo otvorili možnosť federatívneho či konfederatívneho spojenia Slovenska s českými krajinami.⁶⁰ Pritom podľa M. Hübla, ak niekto takto nastolí otázku, nemožno ho opätovne obviňovať zo slovenského nacionalizmu, to považoval za „*prostě nepřijatelné*“. Český väčšinový národ by mal mať viac pochopenia „*pro skutečnost, že jsme republikou se dvěma svěbytnými národy (...)* Zárukou jednoty republiky není jednotný československý národ, ale dobré dorozumění, dobrá dohoda mezi Čechy a Slováky.“⁶¹ M. Hübl sa v krátkom čase stal jedným z účastníkov verejných diskusií o postavení vzťahov medzi slovenským a českým národom na nových základoch.

Štátoprávna iniciatíva vzišla od časti slovenských predstaviteľov a odbornej obce, ktorí odmietli ďalšie formy asymetrického usporiadania štátu a za najsprávnejšie riešenie pokladali usporiadanie vzťahov medzi českým a slovenským národom na základe uplatnenia princípu „rovný s rovným“. Patrili medzi nich napríklad slovenskí právnici Karol Laco, Vojtech Hatala, J. Košťa, Štefan Breier a Milan Čič.⁶² Podľa nich by sa podporil demokratizačný prúd, lebo podľa K. Laca je asymetrický model „*zásadne neschopný vyjadriť rovnoprávne vzťahy medzi obidvoma národmi*“, pričom K. Laco poukázal na to, že už *Košický vládný program* z roku 1945 nesplnil očakávania slovenského národa.

Vychádzajúc z povojnových skúseností práve Slovenská národná rada nastolila základný princíp rovnosti medzi národmi, keď 15. marca 1968 vydala vyhlásenie, v ktorom sa vyjadrila za federatívne usporiadanie vzťahov Slovákov a Čechov a „*s hlbokým uspokojením oceňuje, že ako neoddeliteľná súčasť demokratizačných opatrení sa nastolila*

57 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968.* Edície Prameny k dejinám československej krízy v rokoch 1967 – 1970. Díl 5/1 sv. Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 1996, s. 33.

58 RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943 – 1968.* Bratislava : SAS, 1973, s. 539. BEŇKO, Ján – HRONSKÝ, Marián – MARSINA, Richard – PEKNÍK, Miroslav (eds.). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II.* Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 422 – 426.

59 In: *Pravda*, roč. XLIX.12. 3. 1968.

60 In: *Kultúrny život*, roč. XXIII, č. 12, 22. 3. 1968, s. 1 a 10. CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí.* Bratislava : Kalligram, 1997, s. 403 – 409.

61 HÜBL, Milan. *Konflikty nebo jednota?* In: *Literární listy*, roč. I, č. 3, 14. 3. 1968, s. 1.

62 In: *Predvoj*, roč. IV, 14. 3. 1968.

úloha dôsledného zrovnoprávnenia našich dvoch štátotvorných národov Čechov a Slovákov a jeho zodpovedajúceho ústavného vyjadrenia.⁶³ Pre ďalší vývoj štátu bolo podstatné, že národná rada ukázala z pozície najvyššieho slovenského národného orgánu cestu riešenia štátových vzťahov medzi slovenským a českým národom. Preto nebolo náhodné, že sa namiesto Michala Chudíka stal predsedom SNR Ondrej Klokoč, aj keď v zastupujúcej funkcii, hoci ani sám nemohol zasahovať do diskusií „o vylepšovaní“ asymetrického usporiadania štátu, sčasti preto, že spočiatku nepatril medzi róznych presadzovateľov federalizácie štátu ako V. Pavlenda alebo z pozadia K. Laco a sám mal ťažkosti, ako sa s dovtedajším usporiadaním štátu vyrovnáť.

Nielen O. Klokočovi pomohlo, že prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček v súvislosti s Akčným programom KSČS, ktorý sa stal v podstate uceleným programom spoločenských reforiem, okrem iného zdôraznil, že pri právnom vyjadrení spoločenských zmien zohrá významnú úlohu pri odstránení deformácií štátového usporiadania príprava novej ústavy a nová formulácia postavenia a kompetencií slovenských národných orgánov.⁶⁴ A. Dubček poukázal na nespravodlivosť Ústavy ČSSR voči slovenskému národu a jeho národným orgánom. V programe sa upozornilo, že: „Lhostejnosť k národným záujmom alebo dokonca pokusy o jejich potlačování považuje strana za hrubé zkraslování svého programu a své politické línie“ a „přezírání zájmů menšího národa příslušníkem národa většího je neslučitelné se socialistickými vztahy mezi národy.“⁶⁵

Slovenský historik Ľubomír Lipták sa v tomto smere dosť razantne oprel o historické skúsenosti slovenského národa z rokov 1848, z obdobia šovinistickej maďarizácie, o nádeje z roku 1918 a sklamanie z rokov nasledujúcich, ako aj o poznanie brutality stalinizmu, kedy nič nebolo slovenské, ale vládlo „rovnobežprávi“. Prostredníctvom trpkých skúseností národa odôvodňoval, prečo sa s federalizáciou štátu nemôže počkať, ani ju nemožno odložiť či prerokovať v zmysle áno, alebo nie. Slovenský národ mal skúsenosti s politikou maďarského šovinuistu Dezidera Bánffyho, s oficiálnou čechoslovakistickou ideológiou i s Novotného politikou. Národu sa pripomínali príklady „vlastní naivity z minulosti, když už tolikrát ve jménu ‘vyšších’ celostátních, evropských nebo přímo vesmírních zájmů obětovali svůj nejbezprostřednější zájem národní, aby potom místo díky a kompenzace ve ‘vhodné’ chvíli sklídili výsměch ‘realistů’.“ Slovensko chce podľa Ľ. Liptáka rovnoprávnosť nie v ďalekej budúcnosti, ale hneď. Gottwaldovské ošmeknutie už nemohlo platiť a vzkriesenie v podobe vyhlásenia SNR z marca 1968 chcelo záruky pre dosiahnutie rovnoprávnosti. Napokon, Ľ. Lipták patril k tým slovenským intelektuálom, ktorí bez obalu otvorili problematiku federalizácie štátu a stali sa zástancami riešenia slovenskej otázky, spolu s ústavným právníkom K. Lacom, ktorý sa vo významnej

63 SNA, f. SNR. Zápisnice zo zasadnutí pléna 1944 – 1968, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 864, k. 4, Stenograf. správa zo 14. – 15. 3. 1968, s. 226 – 229. Publikované ŽATKULIAK, ref. 57, s. 35 – 37.

64 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 251.

65 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 37. Tiež vládny program z 24. 4. zdôraznil realizáciu federatívneho usporiadania štátu, najmä v ekonomickej rovine. Program sa kriticky vyjadril k jeho tzv. asymetrickému modelu. In: FELCMAN, Ondřej a kol. *Vláda a prezident. Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968). Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 8/1 sv. Praha: ÚSD AV ČR; Brno: Doplněk, 2000, s. 193 – 194. Program publikovaný v Rudé právo a Pravda, 25. 4. 1968.*

miere podieľal na tvorbe vyhlásenia SNR, s ekonómami H. Kočtúchom, V. Pavlendom, politikom G. Husákom, filozofom J. Strinkom a mnohými ďalšími.

L. Lipták ďalej písal o tom, že spojenie pojmov federalizácie a demokratizácie nie je žiadne „*provinciální kverulantství, žabomyší pletení se pod nohami globálním stratégům, kterým pro jejich dnešní koncepcie nestačí ani mapa Evropy.*“ Prečo by, keď Slovensko zohralo „*v dnešním demokratickém procese úlohu iniciátora, zápalnice, která podpálila nahromaděný výbušný materiál.*“⁶⁶ Slovensko už nechcelo zásluhy, pričom Lipták zdôraznil, že ak sa splní požiadavka slovenského národa na federalizáciu štátu, bude tým využitá obrovská sila národného pohybu v prospech demokratického modelu Československa.

Pritom Ľubomír Lipták vymedzil dlhodobu pôsobiacu fakty pre poznanie „súdobého“ Slovenska, respektíve slovenskej spoločnosti, akými sú: geografická poloha, štátoprávne zaradenie územia Slovenska, komplex problémov okolo jeho tzv. zaostalosti a deformácia štruktúry slovenskej spoločnosti a cesty jej prekonávania, vrátane pohybu medzi krajinami „*oportunizmu a jánošíkovstva*“.⁶⁷ L. Lipták, i keď skôr pozeral do minulosti ako do budúcnosti, upozornil tým českú verejnosť, že pochopiť slovenské návrhy na usporiadanie štátových vzťahov medzi slovenským a českým národom bude jedna z najzložitejších sfér reformného procesu. Zároveň tak pochopiť poslanie (podč. J. Ž.) česko-slovenskej federácie ako úpravy ich štátových vzťahov. Slovensko k tomu potrebuje dôveru a uznanie, ba hľadá „mosty“ k iným národom a štátom.

Politickým „mostom“ sa stal najmä predseda Národného zhromaždenia Josef Smrkovský, podľa ktorého „*Slovensko opět prestalo být objektem, a stalo sa subjektem, pozitivním subjektem pokroku naší socialistické republiky. I v oblasti politické vystúpil slovenský národ tak, ako je to už dlo vidieť, v kultúre, v hospodárstve a inde – ako vyspelý, svojbytný a sebavedomý moderný národ, ktorého výkony vzbudzujú oprávnené nádeje vo všetkých nás.*“⁶⁸ J. Smrkovský bol ústretový voči slovenským návrhom na úpravu štátových vzťahov medzi slovenským a českým národom. Chápal úpravu ako dôležitý krok k demokratizácii vzťahov a bol jeden z tých, ktorý pomáhali prekonávať dezorientáciu časti českej verejnosti,⁶⁹ vyplývajúcej aj z nedostatočného historického a hospodárskeho vysvetlenia opodstatnenosti federalizácie štátu. V tomto zmysle verejnosť v českých krajinách na federalizáciu pozerala so značnou nedôverou, rozpakmi a následne aj s nepochopením.⁷⁰

Navyše, aj v armádnych kruhoch, prevládali centralistické postoje a ich značná časť považovala federatívne usporiadanie len za záležitosť slovenského národa. Sám František Kriegel, nastupujúci do funkcií člena Predsedníctva ÚV KSČ a predsedu Národného frontu, sa pred novinármi vyjadril, že ak si Slováci „*žiadate federáciu, tak sa federalizujte,*

66 LIPTÁK, Ľubomír. Demokratická federalizace. In: *Mladá fronta*, 13. 4. 1968, s. 2.

67 LIPTÁK, Ľubomír. Oportunisti či jánošíci? In: *Kulturní život*, č. 16, 19. 4. 1968, s. 3.

68 In: *Pravda*, 19. 4. 1968.

69 J. Smrkovský na začiatku mája 1968 pred sovietskymi predstaviteľmi vyslovil názor, že plánovaná federalizácia krajiny našla u českej verejnosti pozitívny ohlas. In: PAUER, Jan. *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení*. Praha : Argo, 2004, s. 48.

70 PEKŇÍK, Karol. Životní úroveň na Slovensku a federace. In: *Kulturní noviny*, č. 16, 19. 4. 1968, s. 8. Za nové štátové vzťahy medzi českým a slovenským národom, ktoré by prospeli aj českému národu, sa prihovárал Jan Šindelka, ktoré by prospeli aj českému národu v článku *K některým českým postojům ke slovenské otázce*. In: *Rudé právo*, 16. 3. 1968.

ak chcete. My [Česi – pozn. autora] však žiadnu Českú národnú radu a podobne budovať nebudeme.⁷¹ Novinár M. Holub vyčítal Kriegelovi, prečo to nepovedal na nedávnom celoarmádnom aktíve. Pýtal sa ho, prečo nechcú budovať žiadne české orgány? F. Kriegel mu odpovedal, že to odporuje „naším tradíciám, a potom, viete, čo by to bolo nových úradov a nových zamestnancov?“ Už nechcel vidieť, že centrálné orgány zamestnávali malý počet Slovákov a že ich podiel na celoštátnom rozhodovaní bol neadekvátny. Naproti tomu M. Holub pochopil, že F. Kriegel zotrval na tzv. asymetrickom modeli usporiadania štátu.⁷² Namietal proti Kriegelovmu paušálnemu označeniu „my“ Česi, lebo podľa novinára nemálo českých vedcov, pedagógov a politikov sa vyjadriло za federalizáciu štátu.

Medzi stúpencom federalizácie rozhodne patrili českí právnici Zdeněk Jičínský a Jiří Grospič, ktorí zdôvodňovali, prečo sa problematika „federatívneho riešenia česko-slovenských vzťahov donedávna otvorene nenastolovala ani sa hlbšie neanalyzovala“, a otázka týchto vzťahov sa už po druhej svetovej vojne zredukovala na tzv. slovenský problém. Napriek viacerým peripetiám, vrátane politických represálií, myšlienka federácie „ako štátoprávnej formy, zabezpečujúcej slovenskému národu jeho rovnoprávnosť, nikdy nevyimizla z povedomia slovenského národa, jeho politicky aktívnych vrstiev.“ Z. Jičínský s J. Grospičom tvrdili, že mu treba dať určité garancie, že „nemôže byť majorizovaný v otázkach, ktorých rozhodovanie súvisí s uskutočňovaním národnej zvrchovanosti.“ Súčasne bolo nevyhnutné, aby sa federatívne usporiadanie stalo „organickou súčasťou hlbokých demokratických premen nášho socialistického politickoštátneho systému.“⁷³

Slovenský národ, vychádzajúc z historických skúseností, mal prirodzene eminentný záujem o politickú a štátoprávnu rehabilitáciu slovenskej otázky. Karol Laco, keď vychádzal z nevyhnutnosti úpravy štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa, zdôraznil, aby išlo aj o politickú a ústavnú zmenu, pričom by sa úprava, podobne ako u Z. Jičínskeho a J. Grospiča, stala súčasťou rozvoja politickej demokracie. K. Laco odôvodnil, prečo v československých podmienkach neprichádzala do úvahy autonómia, krajinské zriadenie, asymetrický model, v ktorých sa samobytný (slovenský) národ nachádza v nerovnakom postavení s iným (českým) národom. Tieto formy usporiadania vylučujú symetriu a následne aj ústavné zakotvenie postavenie národných orgánov, avšak federatívny model štátu, pri uplatnení demokratických zásad reprezentácie „dvoch samobytných, rovných a rovnoprávných“ vyjadruje „podstatu, zmysel i poslanie spoločnej československej štátnosti.“ Usporiadaniu štátu mala zodpovedať aj jeho federatívna štruktúra. Laco upozornil, že: „Poruchy a problémy vo vzťahoch českého a slovenského národa nepochybne súvisia s nedostatkami v politickej demokracii“, pričom očakávania z federatívneho modelu „predpokladajú úspech obrodného procesu.“⁷⁴ a to vrátane jeho štátoprávnej oblasti, ktorá sa však v časti českej verejnosti nevnímala ako akútny problém.

71 HOLUB, Milan. Myslí sa to s federáciou skutočne vážne? In: *Pre dvoj*, 18. 4. 1968.

72 Podľa ďalšieho českého publicistu Josefa Bečvářa falošná a nepravá politika A. Novotného voči Slovensku škodlivo prispela k tomu, že sa v českom prostredí vytváral dojem, že je „všetchno v najlepším porádku“, pričom sa život na Slovensku často nepoznal. In: *Rudé právo*, 17. 4. 1968.

73 GROSPIČ, Jiří – JIČÍNSKÝ, Zdeněk. História hovorí za federáciu. In: *Pravda*, 19. 4. 1968.

74 ŽATKULIAK, ref. S7, s. 54 – 55.

Slovenský básnik a publicista Vojtech Mihálik si vysvetľoval určité rozkolísanie českého národa voči hlbšiemu pohľadu na svoju národno-štátnu sebarealizáciu nasledujúcim spôsobom: „*Prejavy určitého váhania v tejto otázke, ktoré pozorujeme v Čechách, sú zapríčinené zrejme tým, že český národ doposiaľ nie je na takéto riešenie vnútorne pripravený. A ešte dlho potrvá, kým sa odstránia všetky predsudky, pokrivený výklad histórie, dlhoročná výchova k tútorským návykom i pomýlené teórie o jednom československom národe, dosiaľ dožívajúce v početných vrstvách českého spoločenstva.*“⁷⁵ Išlo o dôležitý psychologický moment, ktorého prekonanie si vyžadovalo značnú námahu. Pritom nielen K. Laco, ale aj V. Mihálik naliehal, aby sa vhodným citlivým prístupom venovala náležitá pozornosť.

Vojtech Mihálik však spolu so spisovateľmi a básnikmi Ladislavom Novomeským a Miroslavom Válkom odišli z redakčnej rady *Kultúrneho života* – malo ísť o prejav určitého vzdoru proti údajnej preferencii demokratizácie slovenskej spoločnosti pred federalizáciou v redakcii časopisu. Najprv vo svojich vyjadreniach, na konci apríla a na začiatku mája 1968, varovali pred oddelovaním demokratizácie a federalizácie, no hneď na to akcentovali „*úplnú svojbytnosť a zvrchovanosť*“ slovenského národa.⁷⁶ Proti takýmto výrokom sa hneď ohradili spisovatelia a publicisti Dominik Tatarka, Pavol Števec, Peter Karvaš či Zora Jesenská, pripomínajúc, že redakčná rada *Kultúrneho života* dbá na obidve stránky reformného procesu. Toto cibrenie názorov na stav a možnosti slovenskej spoločnosti bolo prirodzené a možno aj nevyhnutné. Nečakať a vysloviť ich, aj keď za cenu omylov a možno aj v ostrejšej konfrontácii s inými, ktorí mali čo povedať, bez ohľadu na to, k akému národu, konfesii či názorovému prúdu patrili. Vlastne, kam sa chcel sám protagonista zaradiť a hľadať možnosti spoločenského uplatnenia i verejnej sebareflexie. Preklenúť pritom rieku Moravu a nájsť i v tomto priestore spoločnú cestu, ktorá by spájala, no nerozdeľovala, napokon by reformný proces, aj po štátnej línii, posúvala ďalej, napriek tomu, že sa uhol pohľadu na dôležitosť či aktuálnosť jeho jednotlivých sfér často lámal a prinášal navyše zbytočné konfrontácie. Cibrenie názorov však bolo nevyhnutné a opodstatnené sa tieto názory posúvali na pôdu vládnych orgánov.

Podľa uznesenia vlády z 15. mája 1968 sa zriadil sedemdesiatpäťčlenný politický Výbor na vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom riešení štátoprávneho vzťahu Čechov a Slovákov, ktorý viedol predseda vlády Oldřich Černík. Výbor bol zložený z predstaviteľov politických strán, vlády, poslancov a predstaviteľov českej a slovenskej vedy a kultúry. Ďalej sa zriadila tridsaťčlenná Odborná komisia vlády na prípravu ústavného zákona o československej federácii, ktorú riadil podpredseda vlády Gustáv Husák. V rámci nej vznikli subkomisie: ústavno-právna subkomisia na čele s K. Lacom a P. Peškom, ekonomická subkomisia na čele s A. Červinkom a V. Pavlendom, subkomisia pre administratívno-územné členenie štátu a správy na čele s O. Průšom a J. Krajčím, subkomisia pre

75 SNA, f. ÚV KSS/02, k. 1879, Stenografický záznam z rokovania pléna ÚV KSS zo dňa 9. 4. 1968, s. 53 – 54. Bližšie ŽATKULIAK, Jozef. Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov XX. storočia. In: *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 1, s. 163 – 166.

76 SIKORA, Stanislav. Rozdielne vnímanie Pražskej jari v českej a slovenskej spoločnosti. In: PEŠEK, Jan a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Michala Barnovského*. Bratislava : HÚ SAV vo vyd. Prodama, 2006, s. 272 – 273.

národnostnú problematiku vedená S. Faltánom. Ďalej vláda zriadila *Odbornú komisiu vlády na prípravu riešenia ekonomických problémov*, ktoré súviseli s novým štátoprávnym usporiadaním republiky. Túto komisiu viedol podpredseda vlády Ota Šik.⁷⁷ Vznikom vládnych komisií sa utvorili organizačné podmienky na vypracúvanie návrhov o federatívnom usporiadaní štátu. Odborná komisia vlády G. Husáka pracovala od júna 1968 na zámku v Kolodějoch pri Prahe.

V komisii sa však nejednotnosť českých odborníkov prejavila v rôznych pohľadoch na „pevnejšie“ či „voľnejšie“ spojenie republík. Tí, ktorí sa postavili za „pevnejšie“ (centrálne) spojenie republík (právnici Z. Jičínský, J. Grospič, V. Knapp), a tak znižovali práva národných orgánov na úkor orgánov federácie, zvažovali, či bolo vhodné pristúpiť ku klasickému modelu federácie, vrátane dvojitej ústavy (republík, dvojitého občianstva).⁷⁸ V podstate tento model odmietali. Viktor Knapp, jeden z významných českých právnikov v postavení predsedu Ústavnoprávneho výboru Národného zhromaždenia, na rozdiel od Z. Jičínskeho a J. Grospiča, bol tvrdým zástancom centralistickej štátoprávnej koncepcie. Jeho postoj sa vzťahoval aj na organizáciu súdnictva a odmietal ju posunúť na úroveň republík. Vypočul si však „s ladovou zdvorilosťou“ argumentácie G. Husáka, ktorými vysvetľoval nevyhnutnosť tohto posunu, ako aj argumenty pre začlenenie témy federalizácie štátu do reformného procesu.⁷⁹

Demokratizačný zápas, po odobrení poslania česko-slovenskej federácie vo vyhlásení SNR, *Akčnom programe* či vládnom vyhlásení, sa následne dotýkal návrhov na podobu (štruktúru) federácie, ktorá by zároveň odstránila direktívne a centralistické usporiadanie štátu.

Pracovná skupina Predsedníctva SNR pre prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania, vedená Jozefom Krížom, predložila 6. mája 1968 materiál, v ktorom charakterizovala postavenie, právomoci a funkcie SNR a jej orgánov ako Rady ministrov Slovenska, postavenie prokuratúry a súdov a konkretizovala kompetencie v spoločných veciach pripravovanej federácie. SNR sa v návrhu pokladala za najvyšší zastupiteľský orgán slovenského národa, reprezentant jeho samobytnosti a národnej suverenity, najvyšší národný orgán štátnej moci na Slovensku, ktorý mal zákonodarnú, kontrolnú a kreačnú funkciu. Do právomoci SNR patrilo všetko, čo sa v zmysle ústavy nevyhradilo Národnému zhromaždeniu. SNR menovala a odvolávala, kontrolovala Radu ministrov Slovenska, ktorá sa pokladala za najvyšší výkonný orgán na Slovensku. Do výlučnej kompetencie federálnych orgánov mala patriť len národná obrana, zahraničná politika, spoločná mena, federálna správa a štátne rezervy, medzinárodné zmluvy.

Do výlučne národnej kompetencie mali patriť vnútorné veci, baníctvo, školstvo, zdravotníctvo, spolu 29 oblastí. Spoločné mali byť financie, plánovanie, zahraničný obchod,

77 SNA, f. P SNR, zasadanie 10. 6. 1968, č. sp. 2659/68. Tiež Archiv ÚSD AV ČR, Sb. Komise vlády ČSFR, f. CIII/206, Usnesení vlády ČSSR ze dne 15.5. 1968 č 154.

78 SNA, f. P ÚV KSS/04, k. 1209, Grospič, Jiří – Jičínský, Zdeněk. *Teze o ideově politických zásadách a základních ústavních principech čs. federace* zo 4. 6. 1968.

79 Porovnaj KNAPP, Viktor. *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha : Prospektum, 1998, s. 124 – 126.

technika, ceny, práca a sociálne veci, štatistika, doprava, spoje, federálny emisný orgán (banka), s tým, že budú aj národné emisné banky.

Navrhovatelia federácie na pôde SNR si na druhej strane boli vedomí toho, že prílišné zverovanie kompetencií napríklad v otázkach riadenia (integrovaného) hospodárstva či financií pri zostavovaní rozpočtov federálnym orgánom môže vyvolať mnoho konfliktov. Spoliehali sa však na to, že nositeľom právomocí budú národné štátne útvary (ich originálna suverenita), pričom ich charakter by vyplýval z národnej štátnosti, charakter federálnych orgánov z federálnej štátnosti: „Zverenie právomocí, resp. rozdelenie kompetencie medzi ústredný štát a členské štáty, upravené ústavou, opodstatňuje chápať túto ústavu, a to svojou podstatou, ako štátnu zmluvu“⁸⁰ Navrhovatelia zároveň predpokladali, že bude rovnocenné postavenie federácie a členských štátov. V tom prípade, ak federálne orgány nemohli zasahovať do vymedzenej kompetencie členských štátov, išlo už o voľnejšiu federáciu. Vznik českých národných orgánov ešte neznamenal podľa predstaviteľov SNR utvorenie federácie, ale len symetrické usporiadanie.

Z. Jičínský, ktorý svoje štátoprávne pohľady konzultoval s J. Smrkovským, bol síce ústretový voči slovenským návrhom, no na druhej strane argumentoval nevýhodami prijatia princípu parity medzi väčšinovým českým národom a menšinovým slovenským národom. V podstate odmietal rovnocenné postavenie oboch komôr federálneho zhromaždenia, ako aj princíp parity v snemovni národov. Napriek tomu si uvedomoval potrebu vytvorenia českej štátnosti a upozornil na skutočnosť, že: „Z hľadiska českého národa je treba, aby se teprve začal učit rozlišovat, co je československé a co je české; tento rozdíl na slovenské straně je přirozený, protože slovenské automaticky není československé, kdežto na české straně české hledisko a československé hledisko namnoze splývalo vzhledem k minulému vývoji.“⁸¹ Československá spoločnosť pre politické vedy pri Československej akadémii vied začiatkom mája 1968 v návrhu prehlásenia k vedeckej verejnosti išla ešte ďalej, keď upozornila, že český národ bol od vzniku ČSR „vždy v postavení národa vládnoucího a jeho vůdcové se často mylně domnívali, že česká národní otázka se řeší prostřednictvím celostátních orgánů.“⁸² Tento postoj treba zmeniť, aby sme sa chovali ako „opravdoví demokráté“, a hneď začať s prípravou českých národných orgánov. V návrhu prehlásenia sa zároveň uvádza, že federácia nebola len záležitosťou Slovákov, ba ani Čechov, lebo nadobúdala medzinárodný kontext v spojení socializmu a demokracie, ako aj spoločenského pokroku vôbec. Konečne išlo o to, dosiahnuť stav, aby sa vo federácii uplatnil „národně politický prvek poprvé ne jako bořivý, ale tvořivý.“ Avšak ešte stále existovali značné bariéry na prekonanie centralistického stereotypu v riadení štátu, hoci práve Z. Jičínský, s poukazaním na viaceré závažné problémy dovtedajšieho historického vývoja, prebojoval koncepciu federalizácie štátu uprostred ďalších, tiež neľahko sa tvarujúcich sfér reformného procesu.

Navyše na Slovensku došlo k ďalšej kryštalizácii politickej scény. Napriek tomu, že sa plénum ÚV KSS na zasadaní 20. – 22. mája 1968 vyjadrilo, aby zásade rovný s rov-

80 SNA, f. P SNR, zasadanie 6. 5. 1968, č. sp. 2091/68, Zásady návrhu téz ústavného zákona o úprave štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov, s. 17.

81 JIČÍNSKÝ, Zdeněk. Úvodní slovo k hlavním směrům řešení federativního uspořádání v ČSSR. Knižnica ÚSD AV ČR, s. 15.

82 Materiál J. Žatkuliaka, s. 7.

ným zodpovedalo federatívne usporiadanie štátnych orgánov,⁸³ skupiny konzervatív-
cov okolo Vasila Bilaka v predsedníctvách ÚV KSS (Miloslav Hruškovič, Ján Janík)
a SNR (Matej Lúčan, František Hagara, Ján Marko) dosiahli v *Akčnom programe KSS*
elimináciu viacerých demokratizačných zámerov, ktoré mohli ďalej posunúť sloven-
skú spoločnosť. V skutočnosti nedokázali v sebe prekonať, aj keď to bolo možné, zakó-
dované politické dogmy a prepracovať sa, napriek svojej odbornosti (M. Hruškovič,
J. Marko) a „progresívnym“ výrokom, k všeobecne otvorenejším a pre formujúcu sa
občiansku spoločnosť prospešným názorom a postojom. Práve v tom často spočíval
ich konzervativizmus. Sami, vo svojom straníckom presvedčení, si určili hranice, ktoré
nedokázali prekenuť a ktoré ich ani nemohli výraznejšie zaradiť do reformného pro-
cesu. V dôsledku toho komplikovali vnútropolitickú situáciu a tým ju aj zneprehľadňo-
vali. Žiarlivo vnímali nástup G. Husáka, P. Colotku, V. Pavlendu, O. Klokoča a J. Kríža,
mnohých spisovateľov, novinárov, publicistov, pedagógov a vedcov do spoločenského
povedomia. Ich hlbšie vnímanie reforiem, vrátane federalizácie štátu a verejnej správy
(samosprávy), konzervatívci neraz pochopili nielen ako ohrozenie základných (dogma-
tických) princípov socializmu, ale aj vlastných pozícií. Ba čo viac, v záujme vlastných
pozícií často zneužili aj myšlienku federalizácie štátu.

Postoje konzervatívcov viac-menej poodhalila slovenská spisovateľka Hana Ponická
v neprednesenom príspevku na konferencii Zväzu slovenských spisovateľov, keď sa
zastala aktívnej účasti spisovateľov „na uskutočňovaní myšlienky federácie“. Pritom to
podľa nej nie je také jednoduché, lebo „sme už aj pre úspešné dielo federalizácie, viac než
dosť rozdelení na viacero národností, vyznaní, a aj v týchto národnostiach – na nacionalis-
tov a mierumilovných. Ďalšie roztriedenie, ku ktorému by dopomohli strany, nemôže byť
prvkom harmonizujúcim ani pre federatívne usporiadanie.“ H. Ponická bola tak nezvyklo
opatrná aj kvôli „strachu“ zo slovenského juhu: „My chceme federáciu, Maďari autonó-
miu. Otázka ich autonómie nás priveľmi nezaujíma, federácia zase ich.“ H. Ponická pritom
katastroficky videla „nový Mníchov“, podložený podľa nej vtedajšími snahami Talia-
nov o získanie Istrie.⁸⁴ Upozornila tak na ďalší prúd v príprave reforiem štátu, keď sa
o mesiac v odbornej vládnej komisii ozrejnilo, že sa pripraví súbežný ústavný zákon
o národnostiach.

Súčasne sa do popredia dostávala reforma politického systému. Na zasadaní ÚV KSČ
29. mája 1968 Alexander Dubček videl východisko v príprave programu XIV. mimo-
riadneho zjazdu KSČ, určenom na 9. septembra 1968. V rámci neho by sa vypracovali
princípy výstavby strany v podmienkach federatívneho usporiadania štátu. Dubček
považoval prestavbu socialistického štátu za jednu z najdôležitejších úloh uskutočnenia
Akčného programu KSČS, keď sa federáciou uplatní „autonómnosť českých a slovenských
orgánov“. Súčasne by sa v ústavnom zákone o česko--slovenskej federácii upravila štruk-
túra národných a federálnych orgánov. Na základe zákona „by potom probíhala prestavba
štátných orgánov a príprava volieb, takže nové usporiadání štátu bylo by prakticky uskutočnené
v prvni polovině příštího roku. Federalizací se vytváří široký prostor pro sebarealizaci kaž-

83 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS/04, 1958 – 1986, zasadanie 17. 5. 1968, f. Pléna ÚV KSS/02, k. 1880, a. j. 89, Steno-
grafický záznam zo zasadnutia ÚV KSS 20. – 22. 5. 1968.

84 In: *Kultúrny život*, č. 21, 24. 5. 1968, s. 12 – 13.

dého z našich národů.“ Ekonomika by tu bola integrujúcim činiteľom a „*tmelom československé vzájemnosti*“. Dubček ďalej uviedol, že sa pripravuje ustanovenie českých národných orgánov, ktoré by prispelo k pochopeniu, že „*federativní uspořádání odpovídá slovenským a českým národním zájmům*.“⁸⁵

Alexander Dubček sa pritom obával niektorých podľa neho pravicových prejavov, ako aj ich zneužitia zo strany konzervatívco, ktoré by mohli zastaviť „*socialistický obrodný proces*“ a vrátiť pomery pred január 1968. Súčasne mal na mysli pomerne jednostrannú kritiku politiky komunistickej strany z niektorých liberálnych kruhov a tiež dezintegrojujúce tendencie, ktoré by mohli ohroziť politickú štruktúru spoločnosti. Pripúšťal možnosť jej pomerne značných korektúr, no očakával zachovanie silnej pozície komunistickej strany. Jeho reformizmus mal určité hranice pri obnove sociálnej demokracie, keď spolu s J. Smrkovským a Z. Mlynárom k nej zaujali skôr rezervovaný postoj.⁸⁶

Následkom toho sa zvýšili rozpaky časti českej verejnosti, ktorá sa už aj tak čiastočne vnútorne bránila myšlienkam o federalizácii štátu. Táto nie celkom docenila, že viacerí spisovatelia a publicisti na Slovensku kládli dôraz na vypracovanie nového právneho poriadku. Rátali s tým, že by tomu napomohlo vydanie spoločovacieho a zhromažďovacieho zákona, tlačového zákona, zákona o mimosúdnych rehabilitáciách, ďalej nové právne postavenie masovokomunikačných prostriedkov, zvýšenie aktivity politiky Národného frontu a zmena jeho poslania vo vzťahu k nekomunistickým politickým stranám a vznikajúcim spoločenským organizáciám a spolkom, ako aj prekonanie byrokratických metód v štáte.

Niektorí reformisti, vrátane J. Smrkovského a Z. Mlynára, sa však nemohli zbaviť určitých obáv z radikalizácie vnútropolitckej situácie a aj z tohto dôvodu akceptovali nasledujúce Dubčekove slová: „*(...) nemůžeme připustiť, aby sa politickomocenská štruktúra, ktorú máme, rozbila, dokiaľ ju postupne a premyslene nenahradíme novou*.“⁸⁷ V krátkom čase sa predpokladala súčinnosť prípravy federalizácie štátu, prípravy dvoch národných ústav Čechov a Slovákov a ústavy ich federácie, ktoré by zakotvili, a tým aj legalizovali reformný proces. Český právnik Jiří Boguszak vystúpil s vlastným návrhom ústavy a spolu s ďalším členom odbornej vládnej komisie Vladimírom Klokočkom predostreli návrh dualistického, v podstate konfederatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR. J. Boguszak si oprávnenne postavil otázku, či zodpovedá „*dlohodobým českým národním záujmom prosadit štátoprávní spojení těsnejší, než jaké bude požadovat slovenská národní*

85 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968)*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 9/2 sv. Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 2000, s. 32.

86 Na druhej strane videli silu obnovy občianskej spoločnosti a prepojenia všetkých sfér reforiem. Utvorenie občianskej spoločnosti bolo neprijateľné konzervatívcom okolo V. Biláka či tajomníka ÚV KSČ A. Indru, vrátane členov Predsedníctva SNR (M. Lúčan, F. Hagara, Š. Fábry, F. Déneš), ktorí odmietli manifest *2000 slov (Literární listy*, roč. I., č. 18, 27. 6. 1968, s. 1 a 3), čím spravili ďalší krok k podkopaniu demokratizačného procesu na Slovensku. Blížšie UHER, Ján. Slovenská národná rada roku 1968. In: ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Národní rada v kontexte slovenských dejín. 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady*. Bratislava : Národná rada Slovenskej republiky – Slovenská historická spoločnosť pri SAV, 1999, s. 164 – 165. O manifeste *2000 slov* pozri BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2008, s. 138 – 139.

87 In: *K otázkam obrodzovacieho procesu v KSČ*. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka. Bratislava : VPL, 1968, s. 161.

*politická reprezentace.*⁸⁸ Volnejšie spojenie federácie a republík pokladal za prínos pre slovensko-české a česko-slovenské vzťahy. J. Boguszak však neriešil postavenie federálnych a národných orgánov, a, prirodzene, do návrhu nezahrnul ani federálny parlament.⁸⁹ Upozornil však na možnosti ústavných kríz pri uplatňovaní princípov parity a zákazu majorizácie.

Ďalší člen odbornej vládnej komisie Pavel Peška vzhľadom na koncepciu česko-slovenskej federácie priamo uviedol: „*Nelze přímočaře přenášet klasické vymezení federace na naši konkrétní, historicky vyvinutou politickou skutečnost a vtěsnat do definice potřeby aktuálního státoprávního vývoje.*“ Podľa neho pri sebaurčovanom práve nejde o akúsi nadstavbu nad členskými štátmi, ale „*o další, byť odvozenou státnost, která nemůže být fragmentární*“, a ktorá nemôže byť bezmocná voči eventúalným konfliktným situáciám na úrovni členských štátov. Preto musí ísť o uzavretý systém federálnych kompetencií, orgánov a činností, no zároveň nezávislý od členských štátov a tieto na federácii po uzavretí štátnej zmluvy.

Po niektorých výhradách k uplatneniu zákazu majorizácie v parlamente P. Peška navrhoval volnejšie spojenie členských štátov s taxatívnou a zostatkovou klauzulou spoločných kompetencií federácie a republík.⁹⁰ Tým sa P. Peška viac približoval k návrhom SNR, ako k Boguszakovej konfederácii.

Podľa reformnej časti (J. Gajdošík, J. Kríž, P. Colotka, O. Klokoč) predstaviteľov SNR si rovnoprávnosť národov vyžadovala vychádzať zo zásady, že národné orgány „*sú nositeľmi originálnej štátotvornej suverenity na všetkých úsekoch*“, t. j., že do ich kompetencie by patrili všetky činnosti spojené s riadením ekonomiky, okrem tých, ktorých sa dobrovoľne zrieknu v prospech federálnej vlády v záujme integrácie národných ekonomík, v ktorých by sa odstraňovali deformované ceny a hodnotové vzťahy, nanovo sa kvalifikovali rozpočty, zhodnocovala a zdaňovala predfinálna výroba a pod. Súčasne sa upozornilo na skutočnosť, že: „*V administratívnom modeli riadenia mala ústredná vláda vrchol možných kompetencií, a predsa sa Slovensko vcelku dostatočne ekonomicky nevyrovnávalo. Nie je záruka, že pretrvávanie moci federálnej vlády v ekonomickom modeli riadenia by to odstránilo.*“⁹¹

V tomto chápaní spočívali rozdielnosti pohľadov na usporiadanie modelu, hoci sa slovenská aj česká časť ekonomickej subkomisie odbornej vládnej komisie G. Husáka usilovala nájsť spoločný jazyk.

Národný princíp v usporiadaní vzťahov českého a slovenského národa sa mal podľa skupiny Predsedníctva SNR vedenej jej podpredsedom Jánom Markom uplatniť aj v oblasti vedy, techniky, školstva, kultúry, zdravotníctva, vnútra a národných výborov. Vychádzalo sa z toho, že každý občan by mal mať rovnaké právo na podmienky na vzdelanie, ochranu zdravia, dôchodok atď. Národné ministerstvá mali tieto nevýrobné činnosti na svojom území riadiť, koordinovať a kontrolovať v spolupráci s federálnymi

88 MARŠÁLEK, Pavel. Proměny české právní vědy 1945 – 1989. In: MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Univerzita Karlova v nakl. Karolinum, 2004, s. 49.

89 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 131 – 148.

90 PEŠKA, Pavel. *Několik konstitucionalistických poznámek ke koncepci československé federace*. Materiál J. Žatkuliaka od K. Rebru.

91 Stanovisko k návrhu podpredsedu vlády akad. prof. O. Šika, DrSc, s. 3. Materiál J. Žatkuliaka.

orgánmi. Napríklad školstvo sa pokladalo za jeden zo základných atribútov samobytnosti národa a rezort školstva mal koordinovať rozvoj vedy a techniky na vysokých školách a v akadémiách vied. Zložitejšie to bolo v oblasti kultúry, najmä čo sa týkalo rozčlenenia rozhlasu, filmu, televízie a pod. Rezort ministerstva vnútra mal riadiť národné výbory, štátnu a verejnú bezpečnosť.⁹² Odborná vládna komisia G. Husáka v júni 1968, keď prerokúvala tézy o ideovo-politických zásadách federácie, zdôraznila, že ide o novú československú štátnu ideu, a preto treba, aby sa myšlienka federácie stala ideovým základom spoločnej československej štátnosti českého a slovenského národa s cieľom dôsledne zabezpečiť ich rovnoprávne postavenie.⁹³

V tejto situácii a vzhľadom na predchádzajúcu činnosť sa javilo prirodzené, že SNR prišla na svojom zasadaní pléna 27. júna 1968 s určitou sumarizujúcou predstavou federalizácie štátu vo svojom *Akčnom programe Slovenskej národnej rady a jej výkonných orgánov*. Člen predsedníctva SNR F. Hagara v jej pléne upozornil: „Realizáciou požiadavky, aby federálne orgány mali originálne právomoci, by sme sa dostali do rozporu s teóriou o suverenite národa so všetkými nepriaznivými dôsledkami. (...) Nositeľom originálnych právomocí sú národné štátne útvary, ktoré časť svojich právomocí v rovnakej miere prenášajú na federálny štát, na jeho orgány.“⁹⁴ Akčný program SNR uviedol dôvody pre uskutočnenie federatívneho usporiadania štátoprávnych vzťahov slovenského a českého národa, vyslovené už v jej marcovom vyhlásení. Federácia „najlepšie vyjadruje zásadu rovnoprávnosti, samourčovacího práva a národnej suverenity a má plnú podporu slovenskej verejnosti.“⁹⁵ Akčný program skôr načrtnol sféry reformného procesu (rehabilitácie, občianske práva a slobody, národnosti, cirkvi, ekonomický vývoj, otázky školstva a kultúry, verejná správa), v ktorých sa predpokladala aktívna účasť SNR. Zvlášť významná pre nastolenie zákonnosti sa stala snaha o „prehĺbenie“ demokratických práv a slobôd občanov, ktoré „vyžaduje aj upraviť kompetenciu a inštitucionálne väzby najvyšších orgánov štátnej moci a správy v tom zmysle, aby sa posilnilo postavenie zákonodarných orgánov voči exekutive.“⁹⁶ A pritom „prípravu návrhu ústavného zákona o federalizácii pokladá“ za svoju prvoradú úlohu. Zákon sa mal pripraviť k 50. výročiu vzniku Česko-Slovenska.

V návrhu zákona sa mala vymedziť funkcia a pôsobnosť národných orgánov tak, aby na svojom území vykonávali zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc. Program naznačil aj ďalšie hlavné problémy federalizácie štátu, ktoré spočívali vo vymedzení rovnoprávneho postavenia oboch komôr federálneho zhromaždenia, národného zloženia federálnej vlády v nadväznosti na ekonomickú reformu a vo vymedzení šírky kompetencií ministerstiev, najmä v oblasti riadenia priemyslu tak,⁹⁷ aby ekonomika ČSSR vyjadrovala „syntézu dvoch integrovaných národných ekonomík.“

92 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 60 – 67.

93 SNA, f. P ÚV KSS/04, k. 1209, zasadanie predsedníctva ÚV KSS 12. 7. 1968, č. 201/11, *Teze o ideovú politických zásadách a základných ústavných princípech československej federácie*.

94 SNA, f. SNR. Zápisnice zo zasadnutí pléna 1944 – 1968, inv. č. 864, k. 4, Stenograf. správa o schôdzkach SNR, 17. schôdzka, 27. 6. 1968, s. 46.

95 *Návrh Akčného programu Slovenskej národnej rady a jej výkonných orgánov*. Predsedníctvo SNR. Bratislava, jún 1968, s. 2.

96 Tamže, s. 12.

97 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 228 – 230, rokovania predsedníctiev vlády a ÚV KSČ 26. 7. 1968. Vláda prerokovala návrh zásad federatívneho usporiadania ČSSR 14. 8. 1968. In: *Pravda*, 16. 8. 1968.

Ak škrelo H. Kočtúcha, J. Gajdošíka, J. Kríža, V. Pavlendu, J. Rosu a iných, že nenašli pochopenie u silných českých ekonomických náprotivkov (O. Šika, B. Suchardu, F. Vlašáka, V. Valeša a ďalších), nebolo to preto, že by nepostupovali neoprávnene, no celkom neodhadli rozsah problémov. Čas pritom súril, komplexnými pohľadmi mu stačil azda najviac ústavný právnik K. Laco, avšak ani on nedokázal všetko rozmeniť „na drobné“ s dostatočným priestorom pre vysvetlenie. Občas ako keby precenil niektoré svoje výroky, ktoré odrazu obsiahli celú problematiku. Karol Laco sa napriek tomu stal spojovacím článkom vo vládnej odbornej komisii v Kolodějoch. Bol nad vecou, schopný okamžitej reakcie pri otvorení mnohorozmernosti federalizácie štátu, premýšľal alternatívy. Laco, oproti Z. Jičínskemu, V. Pavlendovi, V. Hatalovi, Z. Mlynárovi, J. Rosovi a ďalším, mal značnú výhodu v tom, že oproti nim, „okrem“ kolodějskej, nezastával iné funkcie. Jičínský pôsobil v Predsedníctve ČNR, Pavlenda v Predsedníctve ÚV KSS a ďalší v iných politických, pedagogických a štátnych orgánoch. Ani Pavel Peška to na poste subkomisie pre administratívno-správne členenie štátu nemal ľahké, no táto subkomisia dokázala pripraviť materiál o miestnej samospráve, ktorý prinášal nielen demokratizačné prvky, ale hovoril už o „priamej demokracii“.⁹⁸ Ak sa teda predpokladala demokratizácia štátu, súčasne sa predpokladala aj demokratizácia verejnej správy. Karol Laco našiel svojho partnera v ďalšom z hlavných tvorcov federácie, právnikovi Vojtechovi Hatalovi. Tento pripomenul v obsažnom a zrozumiteľnom článku *Spor o obsah federácie*, že práve ten sa stal problémom, keď sa začal považovať za súčasť demokratizačného procesu. Kriticky sa vyjadril k projektom „silnej“, pre možné porušenie princípu parity a zákazu majorizácie v centrálnych orgánoch, ako aj „voľnej“ federácie, ktorá príliš zužuje priestor pre rozhodovanie v spoločných veciach. Podľa neho by bolo primerané uplatniť princíp parity v zásadných záležitostiach a na partnerskej báze práva na vlastné samourčenie a národnej zvrchovanosti, čím by sa vyjadrila suverenita členských štátov federácie. V. Hatala vyzýval, aby sa vychádzalo „z československej reality“, lebo „sa dvaja národní partneri rozostupujú z unitárneho štátu do federatívneho štátneho útvaru, že sa rozchádzajú z umele a povahe veci cudzorodo vytvoreného unitaristického konglomerátu, aby sa dobrovoľne zišli na partnerskej báze“ v spoločnom štáte, ktorý by im zaručil rovnoprávny vzťah. Napokon zvažoval, podobne ako komisie SNR, uzavretie určitej štátnej zmluvy, ktorá by v podstate predchádzala prijatiu ústavného zákona o česko-slovenskej federácii. Vsunutím slova „federatívna“ v názve štátu by nešlo o formálnu záležitosť, ale o krok vnútroštátneho a zahraničného dosahu, lebo zahraničie „svojich partnerov vnímalo cez presné formy a symboly.“⁹⁹ Predsedníctvo SNR navrhovalo názov spoločného štátu *Československá federatívna socialistická republika* (ČSFSR) a Predsedníctvo ÚV KSS skrátený názov *Česko-Slovensko*. Avšak oba návrhy, napriek tomu, že formulovali česko-slovenskú federáciu ako zväzový štát, nenašli u českých predstaviteľov, vrátane niektorých českých členov odbornej vládnej komisie, odozvu.¹⁰⁰

98 SNA, f. Úrad vlády Slovenskej socialistickej republiky – vláda ČSSR 1960 – 1968, k. 467, zasadanie vlády 8. 8. 1968, č. sp.12 520/68-N, s. 44.

99 HATALA, Vojtech. Spor o obsah federácie. In: *Nové slovo*, č. 8, 8. 7. 1968, s. 1 a 4.

100 *Ústavný zákon o Československej federácii*. Pracovná skupina Predsedníctva Slovenskej národnej rady pre prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania (Karol Laco, František Orlovský, Jozef Czafík, Jozef Ševčík), Bratislava, 25. 7. 1968. Materiál J. Žatkuliaka. V návrhu zákona však chýbali ustanovenia o štátnych znakoch a symboloch.

Slovenských členov odbornej vládnej komisie, popri i keď rozdielnych, no z historického hľadiska prirodzených pohľadoch českej časti na územno-správnú reorganizáciu štátu, však znepokojilo podceňovanie významu federácie pre český národ a následne aj možnosti uzavretia dohody (zmluvy) s českou reprezentáciou. Táto pociťovala určitú netrepezlivosť slovenskej strany, ktorá na druhej strane chápala ťažkosti pri utváraní povedomia českej štátnosti (identity) jasnejšie oddelenej od československej (jednotnej) štátnosti, ako aj pri preferencii demokratizačných aktov českou spoločnosťou. Slovensko tiež stálo na začiatku formulovania národno-štátnych záujmov, keď chcelo dosiahnuť, slovami Gustáva Husáka, „národnú samosprávu“.

Podpredseda vlády G. Husák, ktorý riadil federalizáciu štátu a zároveň sa zaoberal návrhmi na reformu verejnej správy a reformu volebného systému s demokratickým ukotvením viacmandátových volebných obvodov, nezdieľal názor viacerých politických predstaviteľov, že sa mnohé problémy vyriešili. G. Husák tvrdil opak, lebo „*takmer každý deň prináša problémy nové*“, a treba, aby „*Slovensko bolo naďalej progresívnym článkom*“, keď si nevystačíme s prebojovaním federatívneho princípu, ktorý nemôže byť celkovým obsahom zápasu o „*novú demokratickú a socialistickú koncepciu slovenskej politiky*.“ G. Husák vyzýval k dosiahnutiu novej kvality politického a národného vedenia, pričom sa „*bude odsúvať všetko konzervatívne a staré*.“ Slovensko chce a musí zohrať progresívnu úlohu „*pre socialistickú a demokratickú náplň svojej národnej samosprávy*.“¹⁰¹ G. Husák, spolu s V. Pavlendom, J. Strinkom, H. Kočtúchom a ďalšími odmietal pašálne obvinenia zo zaostávania Slovenska v demokratizačnom procese.

K postojom Gustáva Husáka sa v replike vyjadril slovenský spisovateľ Pavol Števíček. Rezervovane bral jeho spomenutie krízy v riešení národných problémov na konferencii bratislavských komunistov. Podľa P. Števíčka je zreteľné „*vlastne do očí udierajúceho – zaostávania Slovenska za rozhodnosťou, pestrosťou a dynamickosťou českých impulzov v tvorbe demokratického socializmu*.“ Slovensko akoby bolo „*závetrím a slabým ehom českých demokratických búrok*.“ Nemožno však podceňovať päťdesiatročnú pozíciu silnejšieho českého národa v spoločnom štáte. Treba si uvedomiť, že „*bez ťažkého presvedčovania, že demokracia je aj zbavenie sa vládovského sebavedomia a sebaoprečňovania*“, nebolo možné pripraviť sa „*na novú národnú úlohu doma, medzi vlastnými*.“ Ak sa P. Števíček v tomto bode takmer zhodoval s G. Husákom, bol oproti nemu o niečo konkrétnejší, keď hovoril o „*najvyššom historickom čase*“ pre slovenskú politickú reprezentáciu, pre formulovanie národného programu, respektíve „*dejinnej a politickej modifikácie slovenskej národnej idey, v ktorej sa aj myšlienke federácie ujde to pravé miesto: funkcia prostriedku, nie cieľa*.“¹⁰² Išlo o ideu obohatenú o slovenskú predstavu demokracie v podmienkach socializmu, o hľadanie možností zmeny jeho štruktúry či o národné kontakty s okolitým svetom.

P. Števíček napriek zreteľným podnetom nejako opomenul, oproti G. Husákovi, dôležitý predpoklad pre federalizáciu štátu. Národné zhromaždenie totiž schválilo 24. júna 1968 ústavný zákon č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania ČSSR, kto-

101 HUSÁK, Gustáv. Historická zodpovednosť. In: *Nové slovo*, č. 6, 27. 6. 1968, s. 1 – 2. Treba zdôrazniť Husákov silný vplyv na profil časopisu, napokon aj jeho podiel na zmenách v redakčnej rade *Kultúrneho života*.

102 ŠTEVÍČEK, Pavol. 108 dní do federácie. In: *Kultúrny život*, č. 28, 12. 7. 1968, s. 3.

rým sa však až 10. júla zriadila Česká národná rada (ČNR) ako dočasný orgán ústavnej a politickej reprezentácie českého národa. Jej predsedom sa stal Čestmír Císař, ktorý podporoval riešenie slovenskej a českej otázky.¹⁰³ Prvoradou úlohou ČNR bolo zabezpečiť prípravu federácie pri tvorbe ústavného zákona a tlmočiť k nemu české národnopolitické stanovisko, ako aj vytvoriť predpoklady pre vznik sústavy českých štátnych orgánov. Radu zvolilo Národné zhromaždenie na návrh Národného frontu z poslancov zhromaždenia zvolených v českých krajoch a z ďalších významných predstaviteľov českého národa. Zákonom č. 77 sa utvorili ústavné predpoklady na prípravu pretvorenia jednotného (asymetrického) československého štátu na štát federatívny (symetrický). Utvorenie českého národnopolitického orgánu sa stalo naliehavým krokom o to viac, že mal riešiť ďalší otvorený spoločensko-politický problém postavenia Moravy a Sliezska. Po rôznych alternatívnych návrhoch sa vo vláde odporúčalo, aby sa zmeny konali v rámci českej štátnosti, a to len v územno-správnej oblasti. Územné členenie štátu malo byť v kompetencii národných orgánov s prihliadnutím na historické, ekonomické, geografické a kultúrne špecifiká. Po tzv. Moravskom dni v Kolodějoch 4. júna 1968 sa predbežne dohodlo na dvojdielnej federácii na národnom princípe a riešení postavenia Moravy a Sliezska v rámci územnosprávnej organizácie štátu v podmienkach jeho federatívneho usporiadania.¹⁰⁴

SNR mala v ČNR svoj náprotivok, a to práve v čase, keď sa kľúčovými momentmi prípravy česko-slovenskej federácie stalo ujasnenie si princípu parity a zákazu majorizácie v návrhu ústavného zákona.

Ďalší slovenský právnik Karol Rebro, keď písal ku koncepcii tzv. zovretej federácie J. Grospiča a Z. Jičínskeho a tzv. voľnej federácie J. Boguszaka, spomenul najprv, že české právnické kruhy „veľmi rýchlo dobehli slovenský náskok.“ Vychádzal z československej skutočnosti, keď „jednotný štát sa má akoby rozostúpiť na dva národné štáty, a pritom zároveň vytvoriť spoločný federálny štát.“ Spojenie dvoch partnerov nemuselo mať konfederáciu podobu, v ktorej sa predpokladali ich osobitné rozhodnutia a schválenia. K. Rebro sa skôr zaoberal Grospičovou a Jičínskeho koncepciou. Oproti koncepcii SNR sa rozdielne stanoviská „zredukovali na dve zásadné otázky: otázku rozdelenia kompetencií medzi národné a federálne orgány a na otázku konkrétneho uplatnenia rovnoprávnosti oboch štátotvorných národov na štátnej moci – inými slovami: na otázku uplatnenia princípu parity v zložení – a princípu majority (alebo vylúčenia majorizácie) v rozhodovaní federálnych zákonodarných aj vládnych orgánov.“ K. Rebro, keď podrobne vymenoval rozsah kompetencií, dospel k niekoľkým záverom. Treba byť uvážlivý pri vymedzení hospodárskych kompetencií, pri zabezpečení „slovenskej účasti na tvorbe federálnej štátnej vôle v zákonodarnom zbore, ako aj účasti na rozhodovaní vo federálnej vláde.“ Pritom „v pomere medzi štátmi, aj medzi členskými štátmi vo federácii platí princíp rovnosti národov alebo členských štátov.“ Rovnoprávnosť princípu „parity v zložení spoločných orgánov,

103 Národní archiv České republiky, (ďalej NA ČR), f. 02/1, sv. 73, a. j. 98, *Návrh na složení prozatímní České národní rady* (20. 6. 1968 predkladal Z. Mlynář). JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha : Svoboda, 1990, s. 22 a nasl.

104 SNA, f. Úrad vlády SSR – vláda ČSSR 1960 – 1968, k. 469, č. sp. 981/68, k. 467, zasadanie vlády 8. 8. 1968, č. sp. 12520/68-N. Juhomoravský Krajský národný výbor navrhol v máji buď trojdielne štátoprávne usporiadanie, alebo zemské zriadenie.

a v okruhu rovnoprávných národov platí pri rozhodovaní princíp väčšiny (majority).¹⁰⁵ Tieto by sa mali prejaviť v zložení a v rozhodovaní federálnych orgánov (naproti tomu projekt tzv. zovretej federácie predpokladá rozsiahlu exekutívu), bez obavy silnejšieho národa z „možného zneužitia princípu parity.“ Slabší si ho vytvára na svoju ochranu.

Ak sa K. Rebro zaoberal problémovými oblasťami prípravy ústavného zákona o česko-slovenskej federácii, K. Laco, predseda ústavnoprávnej subkomisie odbornej vládnej komisie, sa ešte vrátil k základnému východisku, k objasnenie pojmu „federácia“. Podľa neho je pre „každú federáciu je typické, že federálny štát je štátom, aj národné štáty – členské útvary federácie – sú štátmi.“ Federálny štát nemusel mať komplexnú administratívu a u federálnych orgánov sa predpokladala tzv. výlučná kompetencia federácie, ako aj tzv. spoločná kompetencia. K. Laco súčasne upozornil, že „zovretá“ federácia môže v skutočnosti znamenať „vysoký stupeň centralizácie“, naproti tomu slovenský návrh vychádza z originálnych právomocí národných orgánov.

Platí to zvlášť v prípade, ak malo ísť podľa slovenského ekonóma Dušana Plachtinského o „zmluvu o spoločnom štátnom zväzku, tak takúto zmluvu môžu uzatvárať len strany, ktoré sú o jej predmete, t. j. o svojom štátnom živote, spôsobilé samostatne, suverénne rozhodovať. Len partneri spôsobilí vytvoriť svoj vlastný štát, tzv. ‘štátotvorní’ partneri, t. j. suverénne národy s plným právom na sebaurčenie môžu vstupovať do vzájomných štátoprávnych zmlúv.“¹⁰⁶ Zároveň podľa K. Laca: „Oba národy musia mať pocit, že národná štátnosť je ich štátnosť, že má zmysel, význam a že aj niečo skutočne znamená.“¹⁰⁷ Preto by mala byť federácia funkčná, pričom parita nemôže znamenať prevahu vôle jedného z partnerov, no majorita prakticky prenáša rozhodovanie na silnejšieho partnera a otvára priestor pre návrat k asymetrii.

Potom, čo odborná vládna komisia predložila 10. júla 1968 zhrňujúce materiály o federatívnom usporiadaní štátu, o ktorých sa predpokladalo, že sa stanú základom paragrafovaného znenia ústavného zákona o československej federácii, ďalší materiál zo 7. augusta sa viac zamerával na jej zásady (politické, právne a hospodárske princípy).¹⁰⁸ V návrhoch zásad sa vychádzalo z kľúčových skutočností, že: „Československú federáciu tvoria český a slovenský štát – Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika. Obe národné štáty sú rovnoprávne.“, ako aj zo suverenity národných štátov a ústavný zákon o česko-slovenskej federácii sa mal stať súčasťou budúcej ústavy.

Osud slovenskej a českej spoločnosti nabral po okupovaní Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy úplne iné rozmery. Symbolom a vyjadrením pre celý svet sa stala občianska jednota českej a slovenskej spoločnosti za slobodu v spoločnom štáte.

V týchto ťažkých chvíľach neváhala Česká národná rada vydať *Prehlásenie k bratom Slovákom* o uskutočnení federatívnej úpravy spoluzitia rovnoprávných národov v Československej federatívnej socialistickej republike k predpokladanému dátumu, k 28.

105 REBRO, Karol. V čom sa rozchádzame. In: *Nové slovo*, č. 9, 18. 7. 1968, s. 3.

106 PLACHTINSKÝ, Dušan. O ekonomický obsah federalizácie alebo o „federáciu“ bez ekonomického obsahu?, s. 2. (1. 7. 1968) Materiál J. Žatkuliaka.

107 LACO, Karol. O princípe parity a zákaze majority. In: *Nové slovo*, č. 12, 8. 8. 1968, s. 8.

108 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 166 – 213, 231 – 246. Materiál venoval značnú pozornosť vymedzeniu kompetencií medzi národnými a federálnymi orgánmi, ako aj ich vzájomnému postaveniu.

októbra 1968. Predsedníctvo SNR v odpovedi *Drahým bratom* zdôraznilo jednotu oboch národov. Podobne, ako národné rady, postupovalo Národné zhromaždenie, ktoré 23. októbra vyzvalo SNR k jednotnému postupu, k svornosti a k jednote proti okupácii štátu, aby sa okrem iného zachovala vernosť životným záujmom a potrebám našich národov. Predstavitelia SNR a ČNR vydali 25. augusta komuniké, v ktorom nielenže potvrdili jednotu spoločného štátu, ale sa opäť postavili za ďalšie pokračovanie reforiem a rozhodli sa konať len v záujme oboch národov, opierajúc sa spolu s Národným zhromaždením o ich päťdesiatročné spolužitie vo zvrchovanom štáte.¹⁰⁹

Z politického hľadiska bolo dosť paradoxné, že napriek moskovskému diktátu z 26. augusta 1968 sa ešte v nasledujúcich týždňoch vychádzalo z formulácií dokumentov Slovenskej národnej rady, odbornej vládnej komisie a vlády. Príkladom toho bol aj *Akčný program Slovenskej národnej rady*, ako tiež návrh ústavného zákona o česko-slovenskej federácii z 26. septembra 1968.¹¹⁰ Na druhej strane však narastali zahranično-politické vplyvy Moskvy a pod ich tlakom sa menili vnútropolitické pomery. V nich sa pohybovala posledná fáza prípravy ústavného zákona o česko-slovenskej federácii.

---

109 In: *Dokumenty o okupácii ČSSR*. Bratislava : Pravda 1968, s. 7. *Vyhlasenie vlády ČSSR Všetkému ľudu Československa*. ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách: August 1968*. Bratislava : Mladé letá, 1990, s. 209 – 211. In: *Nové slovo*, mimoriadne vydanie, 27. 8. 1968, s. 1.

110 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 276 – 300.

SLAVOMÍR MICHÁLEK

Aspekty postojov USA k Československu (január – august 1968)

Ak chceme objasniť a teda aj pochopiť postoj USA k československému obrodnému procesu do augustovej invázie vojsk „päťky“ krajín Varšavskej zmluvy, musíme aspoň v krátkosti a v zjednodušenej podobe načrtnúť základné súvislosti predošlého medzinárodného vývoja. Hlavnú úlohu pri tvorbe medzinárodných vzťahov po druhej svetovej vojne hrali dve víťazné veľmoci, ZSSR a USA. Bipolárne rozdelenie sveta bolo dlhé desaťročia jednou z rozhodujúcich medzinárodných konštánt, ktoré malo svoje fázy. V polovici 50. rokov 20. storočia sa vo vzťahu dvoch veľmocí začala do popredia dostávať otázka politiky uvoľnenia (détente). Faktory, ktoré by sme mohli označiť za „spúšťače“ détente medzi Východom a Západom, resp. nukleárnymi veľmocami ZSSR a USA, sa dajú zjednodušene zhrnúť do obojstranného presvedčenia, že konfrontácia nie je cestou budúcnosti. Ak nemalo dôjsť k veľmocenskému „sebazničeniu“, musela nastúpiť cesta dialógu, obojstranne prijateľných kompromisov, politickej stability a mocenskej rovnováhy. Politika uvoľnenia teda neznamenal istotu svetového mieru, skôr ju treba vnímať ako proces. Aké motivácie k nemu supervelmoci viedli?

Ambícia Moskvy byť dominantným hráčom minimálne v Európe mala svoje historické korene a jej napĺňanie bolo štandardným znakom politiky východnej veľmoci. Problém nastal vtedy, keď lídri Kremľa vyhodnotili situáciu ako stav ohrozenia svojho veľmocenského teritória.

Ani ambícia Washingtonu, resp. jej podstata, tej sovietskej nebola vzdialená. Washington si tiež osvojil právo byť lídrom sveta a mal svoje geostrategické bezpečnostné záujmy. A mal na to nepochybne predpoklady. V USA dominovala snaha eliminovať dosah ZSSR mimo Európy a oslabiť rast jeho vojenskej sily. Tá snaha mala rôzne podoby, počnúc politikou zadržovania (containment)¹¹¹. Avšak v skutočnosti, odkedy bol ZSSR schopný atómového úderu proti USA, t. j. od druhej polovice 50. rokov, odvtedy sa stal prioritou politiky atlantickej veľmoci dialóg za účelom nukleárnej kontroly.

Politika détente teda „nespadla z neba“, vyvolala ju realita bipolárneho sveta, tak z hľadiska ideologického, politického i hodnotového. Bolo celkom jasné, najmä na začiatku 60. rokov po stavbe Berlínskeho múru roku 1961 a po karibskej kríze roku 1962, že obe veľmoci akceptovali hru nervov. Jej podstata tkvela v tom, že ukázali odhodlanosť obraňovať a upevňovať svoje sféry vplyvu. Zreteľnejšie sa tak prejavila, resp. dostala priestor, nová nukleárna diplomacia, ktorá vo svojej podstate kodovala jednoduchý fakt: žiadna zo supervelmocí nepovažuje uplatnenie násilia vo sfére vplyvu svojho protivníka za dôvod ku globálnej konfrontácii.¹¹² V akceptovaní tejto premisy leží odpoveď

111 Politika zadržovania (containment) bola po druhej svetovej vojne prvou ucelenou americkou zahranično-politickou koncepciou, ktorej úlohou bolo zastaviť veľmocenskú rozpínavosť ZSSR.

112 PAUER, Jan. Politika západu a československá kríza 1968. In: *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava : VHÚ, 1997, s. 211.

na otázku, prečo USA a Západ v auguste 1968 nevystúpili aktívne z ulity starostlivého pozorovateľa a v prospech okupovaného Československa.

Pri hodnotení politiky détente obdobia druhej polovice 60. rokov sa objavuje celý diazón názorov. Od tých, ktoré ju zatracujú, až po velebenie tejto politiky. Jej podstatu v danom období treba s určitosťou privítať a oceniť ako pokus „otepliť“ vzťahy v podobe hľadania kompromisov. Treba tiež konštatovať, že jej iniciátorom boli USA, nie ZSSR, hoci sovietska propaganda tvrdila opak používaním rétoriky „mierovej koexistencie“, pričom obsahovo boli détente či mierová koexistencia v americkom i sovietskom poňatí fakticky takmer totožné. Horšie je to s hodnotením úspešnosti politiky détente. Nie je novinkou, že détente z americkej strany v podobe ohlásenej politiky stavania mostov (bridgebuilding), vyhlásenej prezidentom Lyndonom B. Johnsonom v roku 1966, nedocielila v posilnení ekonomických a politických stykov veľmocí a ani vo vzájomnom sovietsko-americkom odzbrojení až do roku 1968 takmer žiaden výsledok. Jednou z mála výnimiek bola zmluva o zákaze atómových zbraní vo vesmíre z roku 1967. Dohoda o nebi však nevedla k dohode o zemi, a to najmä vďaka nezájmu ZSSR, ktorého diplomacia v danom období sa neusilovala o redukciu svojho nukleárneho potenciálu. Na strane ZSSR prevládal záujem dosiahnuť paritu s USA, ako aj faktor skrotenia Číny.¹¹³ Nepochybne ďalším faktorom neochoty východnej veľmoci znížiť svoj nukleárny potenciál bola americká vojna vo Vietname. ZSSR podmieňoval pokrok v otázke odzbrojenia ukončením spomenutej vojny. Nakoniec do hry dvoch vstúpili ďalší: Francúzsko a spomínaná Čína, keď v roku 1967 úspešne otestovali svoje vodíkové bomby. Ovplyvnili tak motiváciu USA a ZSSR nájsť cestu k uzavretiu dohody o nešírení jadrových zbraní, ku ktorej došlo 1. júla 1968. Nukleárna diplomacia tak dostala nový rozmer.

Vojenské dobrodružstvo USA vo Vietname, odštartované pôvodne ešte prezidentom Johnom F. Kennedym, nadobudlo počas administratívy Lyndona B. Johnsona obľudné rozmery. Čím viac sa Amerika „ponárala“ do vojny, pôvodne majúcej z jej strany charakter testovacieho faktora politiky „pružnej odvety“ (flexible response), tým viac spela k vojenskému, politickému a morálnemu fiasku. To fiasko bolo jasne cítiť z hľadiska medzinárodnej akceptácie USA, tu začali Spojené štáty symbolizovať nespravodlivú vojnu. Fiasko bolo badateľné i na domácej – vnútro politickej scéne – vojna rozpoltila národ a vyvolávala silné protesty.

Ak prijmeme názor, že svet na konci 60. rokov vlastne riadili mocenské elity USA a ZSSR, v tom čase zakódované v osídľach studenej vojny, ich politika uvoľňovania napätia dávala nádeje na lepšiu a bezpečnú budúcnosť. Konfrontácie a krízy sa vyskytovali vždy a všade, avšak Moskva s Washington, plne si uvedomujúc silu svojho nukleárneho potenciálu a riziko eskalácie globálneho konfliktu, vzájomne akceptovali geopolitické usporiadanie sveta. Détente, ktoré v podstate konzervovalo studenú vojnu, nekládlo cieľ skončiť konflikty či im zamedziť. Skôr sledovalo cieľ nájdenia a dodržiavania istých veľmocenských bipolárnych pravidiel, napr. vyhýbať sa priamym zrážkam, akceptovať

¹¹³ Sovietsko-čínske vzťahy boli v druhej polovici 60. rokov 20. storočia napäté. Daný stav spôsobila neochota Číny podriaďiť sa Moskve, ako aj úsilie Pekinga a Washingtonu rozšíriť ich vzájomné hospodársko-obchodné kontakty.

sféry vplyvu a nezasahovať do vecí, ktoré boli strategickou „zónou“ protivníka.¹¹⁴ To v plnej nahote pocítilo na svojej koži bezprostredne práve Československo v roku 1968. Jednoznačne sa potvrdilo, že najmä ZSSR v rámci svojej politiky nukleárnej diplomacie rozlišoval, resp. oddeľoval od seba vzťahy bipolárne a blokové. Finálne však politika détente priniesla ovocie, keď sa v polovici 70. rokov minulého storočia premietla v tzv. helsinskom akte.

Popri všeobecnej charakteristike politiky détente a s ňou spojenej nukleárnej diplomacie v krátkosti zachytím postoje ďalších západných veľmocí, najmä Francúzska, Veľkej Británie a západného Nemecka.

Francúzska politika uvoľňovania napätia vo svete vychádzala v prvom rade z domácich motívov. Prezident Charles de Gaulle, známy svojou antipatiou k politike blokov, odmietal, aby jeho krajina bola súčasťou rozdeleného východozápadného status quo. Za daný stav vinil ZSSR i USA a usiloval sa prinavrátiť Francúzsku veľmocenské postavenie v Európe. To bolo možné len vtedy, ak sa ono stane suverénnou atómovou veľmocou. Cesta francúzskej nukleárnej diplomacie nadobudla nový rozmer v roku 1966, keď sa Francúzsko rozhodlo vystúpiť z integrovaných štruktúr NATO. Prezident Charles de Gaulle, berúc do úvahy aj úspešný nukleárny test v ďalšom roku, postavil ambiciózný, avšak nereálny cieľ: oslabiť sovietsku a americkú domináciu. V skutočnosti Francúzsko, ktoré na jednej strane odsúdilo americkú vojnu vo Vietname, akceptovalo jeden z nosných pilierov détente a v prípade vnútroblokovej konfliktnej situácie do sovietskej politiky nezasahovalo.¹¹⁵

Postoj Veľkej Británie k svetu v priebehu 60. rokov 20. storočia bol poznačený spoločnými i rozdielnymi faktormi a pozíciou ako u Francúzska. Svoju úlohu nepochybne hrala aj rivalita oboch európskych veľmocí, pričom aj Veľká Británia hľadala nové miesto pod slnkom po rozpade svojej koloniálnej ríše, avšak inými metódami. Tu mám na mysli koncepciu strategického a privilegovaného partnerstva s USA, ktorá sa stala realitou podpisom nadštandardnej dohody v roku 1962. Hoci sa britská zahraničná politika snažila o zachovanie vlastnej nukleárnej diplomacie, ostávala vo vleku politiky USA. Svoj európsky pragmatizmus v otázke politiky détente opierala o fenomén národnej bezpečnosti a v skutočnosti nevyvíjala voči východnej veľmoci a jej bloku žiadnu aktívnu a koncepčnú úlohu. Aj v roku 1968 pri hrozbe invázie vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy dala jasne najavo, že ČSSR sa musí o seba postarať sama. Politika détente v akceptovaní nezasahovania do vecí veľmocenského protivníka sa aj v britskom prípade plne potvrdila.

Medzinárodné postavenie Nemeckej spolkovej republiky malo svoju zvláštnu polohu. Od svojho vzniku NSR tvorila západný val proti ZSSR a vojensky, ekonomicky i politicky bola plne v rukách USA. Už začiatkom 60. rokov sa vyvinula v tretiu najsilnejšiu hospodársku mocnosť západnej Európy, neuznávala suverenitu východného Nemecka a deklarovala zjednotenie celého Nemecka. Zotrvávaním na princípe zjednotenia sa do istej miery odsúvala do čiastočnej izolácie všeobecného trendu détente medzi

114 GADDIS, John Lewis. *Studená vojna*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 154 – 155.

115 MARES, Antoine: Naším hlavným cieľom zostáva uvoľnení napätí. Francie – Československo 1961 – 1968. In: *Soudobé dějiny*, 1998, roč. 5, č. 4, s. 471 – 484.

Východom a Západom. Preto začala postupne produkovať aktívnu európsku politiku smerom na východ. Tá dostala všeobecne známe pomenovanie Ostpolitik a prešla postupným vývojom od nadviazania obchodno-ekonomických vzťahov s vybranými krajinami sovietskeho bloku cez postupné nadväzovanie vyšších foriem spolupráce s ďalšími krajinami vrátane diplomatických stykov. Po Rumunsku a Juhoslávii tak prišli na rad Maďarsko, Bulharsko i Československo. Aktivitu nenukleárnej diplomacie západného Nemecka v strednej Európe so znepokojením pozoroval ZSSR. Vyhodnotil ju ako možnú hrozbu svojej jednotnej „zóny“ a najmä v roku 1968 zosilnil nepriateľskú rétoriku o revanšizme a imperializme Bonnu, ktorý spolu s Washingtonom ohrozuje socialistické spoločenstvo a svetový mier.¹¹⁶ Bolo zrejmé, že Moskva nemieni oslabiť jednotu svojho bloku a že bude ochotná na to použiť všetky dostupné prostriedky. Aj za cenu odsunutia politiky „mierového spolužitia“.

Pozíciu Československa v roku 1968 môžeme sledovať z rôznych uhlov pohľadov. Pri základnom vymedzení problematiky do vnútornej a vonkajšej roviny existuje mnoho ďalších členení a podskupín. Ja sa zameriam na pohľad, ako sa k udalostiam v Československu – počnúc reformným procesom až po inváziu „päťky“ – postavila vedúca západná veľmoc, Spojené štáty americké.

Takmer dvadsať rokov bolo Československo modelom vzorného satelitu Sovietskeho zväzu. Obrodný proces v spoločnosti, ktorého prvoradým cieľom bola snaha naštartovať nové, slobodnejšie a voľnejšie pomery v spoločnosti, však narazil na nesúhlas ZSSR, postupne ústiaci do podoby vojenského zásahu. Zjednodušene, išlo o postupný proces straty politickej kontroly ZSSR nad ČSSR s následným násilným zvratom pomocou vojenských prostriedkov. Jednou z charakteristických zahraničnopolitických črt obrodného procesu v Československu na jar 1968 bolo zdôrazňovanie nemennosti zahraničnopolitickej orientácie na Moskvu. Potvrdzovali to dokumenty stranického i vládneho establishmentu od začiatku roku. Hlavným pilierom československej zahraničnej politiky zostala naďalej orientácia na Moskvu a na svetovú socialistickú sústavu. Nepatrný posun nastal iba v tom, že sa začal zdôrazňovať aktívnejší prístup československej diplomacie v európskych záležitostiach, ako aj právo na rovnoprávnosť vzťahu v rámci krajín socialistického spoločenstva a Kremľa.

V charakteristike postojov USA na vývoj československého obrodného procesu treba brať do úvahy tiež viaceré vonkajšie (politika détente, vojna vo Vietname) a vnútorné (príprava prezidentských volieb) záležitosti, ako aj daný stav bipolárnych sovietsko-amerických veľmocenských vzťahov. Tie boli stabilné, navyše s tendenciou zlepšovania sa, čo bolo v záujme oboch hráčov, USA i ZSSR. Okrem uvedeného, ich spoločným záujmom bolo nemiešať sa do rešpektovaných sfér a záujmových oblastí toho druhého.

Uvedené konštatovanie daného stavu potvrdzovali vyjadrenia oficiálnych i neoficiálnych predstaviteľov USA už na jar 1968. Československý veľvyslanec vo Washingtone Karel Duda informoval 13. marca 1968 Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe najprv o názoroch Zbigniewa Brzezinského na československý vývoj. Z. Brzezinsky, významná osobnosť a šedá eminencia americkej zahraničnej politiky, prirovnal československý vývoj k udalostiam v Poľsku a Maďarsku v roku 1956, avšak československý vývoj pokla-

116 PAUER, ref. 113, s. 215.

dal z hľadiska celého socialistického tábora za významnejší. Zároveň poukázal na to, že fragmentácia socialistického tábora je nebezpečná pre možné zvýšenie napätia, čo by nebolo podľa neho v záujme veľmocí. Neočakával pozitívne zmeny v československo-amerických vzťahoch, a to najmä vďaka československej podpore severného Vietnamu (hlavne pre československé dodávky vojenského materiálu, v tej dobe po ZSSR a Číne najrozsiahljších). Navyše prezentoval názor, že akákoľvek otvorená podpora nového československého reformného kurzu Spojenými štátmi by Československu skôr uškodila.¹¹⁷

V ďalšej depeši 19. marca 1968 veľvyslanec K. Duda centrále ministerstva v Prahe prezentoval oficiálne stanoviská Štátneho departmentu USA. V podstate zopakoval predošlú správu, že „akýkoľvek krok zo strany USA by mohol situáciu zhoršiť, ale niektorí pracovníci administratívy sa domnievajú, že *Stadep* by mal vyjadriť ochotu riešiť otvorené hospodárske otázky a zlato.“¹¹⁸ USA sa evidentne nemienili angažovať v prospech Československa, aby tak nenarušili svoj pomer k ZSSR. Mali však záujem riešiť dvojstranné otázky, ktoré zatažovali československo-americké vzťahy už viac rokov. Medzi také otvorené hospodárske otázky československo-amerických vzťahov patrila kompenzácia za znárodnený americký majetok v ČSR po roku 1945, otázka doložky najvyšších výhod, zablokovaného československého menového zlata, majetku IBM a pod.

Sumárne možno konštatovať, že na konci marca 1968 ovplyvňovali americký postoj k otázke dlhodobých vplyvov k československému experimentu tri faktory: predvoľbná situácia v USA, realita súčasnej medzinárodnej situácie, základné prvky americkej politiky voči európskym socialistickým krajinám. Nepochybne existoval záujem americkej verejnosti, akademických i politických kruhov a tlače. Všeobecne Američania vývoj v ČSSR vítali a demokratizačný proces prezentovali ako snahu o skĺbenie reformovanej politiky socialistického štátu s prirodzenými ambíciami ľudí po slobode a demokracii. Zároveň tento vývoj vysvetľovali ako potvrdenie správnosti americkej politiky, t. j. názoru, že socializmus nemôže dlhodobo poskytnúť ľudstvu alternatívu vývoja. Predpokladali už v tomto čase, že československý príklad bude pôsobiť aj v zahraničí. Vláda USA sympatizovala so zmenami v ČSSR, avšak bolo nepravdepodobné, že by sa vo veci otvorene angažovala, hlavne pre dve podstatné príčiny. Jednou bola spomínaná československá vojenská pomoc severnému Vietnamu, druhou obava, aby otvorená americká podpora reformného procesu nebrzdila nastúpený trend, respektíve aby neaktivovala ZSSR ku krokom, ktoré proces zastavia. Avšak úvodníky *New York Times* a *Washington Post* vyzývali Štátny department, aby opustil politiku vyčkávania a aby zaujal k Československu aktívnejší postoj.

Americký alibizmus, správnejšie nazvaný azda nechota, v súvislosti s podporou československého obrodného procesu potvrdzovali ďalšie správy z veľvyslanectva ČSSR vo Washingtone. Depeša zo 4. apríla 1968, adresovaná Ministerstvu zahraničných vecí v Prahe, konštatovala pozitívny ohlas v USA na celkový trend vývoja v ČSSR. Veľvyslanec K. Duda však v nej upozorňoval, že vo volebnom roku bude americká politika

117 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4 / 1. svazek*, Brno: Doplněk, 1995, s. 68.

118 Tamže, s. 68.

pasívna, aktívne gesto smerom k ČSSR by mohlo poškodiť československý demokratiizačný proces a mohlo by byť vysvetľované ako pokus o zasahovanie do tohto procesu preferovaním a odmeňovaním liberálnych síl, čo by mohlo vyvolať obavy ZSSR, že USA chcú odpútať ČSSR od Varšavskej zmluvy a spojenectva so socialistickými krajinami. Za spôsob, ako aktivizovať americký záujem, depeša navrhovala obnoviť s USA dvojstranný dialóg o československom menovom zlate a zapojiť doň ZSSR. Podpora ZSSR by mohla byť významná, lebo by pôsobila proti argumentu, že USA nemôžu voči ČSSR vo veci zlata aktívne rokovať, aby sa nedostali do mocenskej konfrontácie so ZSSR.¹¹⁹ Uvedená správa v podstate len opakovala predošlé informácie.

Niekoľko poznámok k bilaterálnym, československo-americkým vzťahom: ukazovalo sa, že v rámci československo-amerických vzťahov by mali byť v popredí z československej strany dve otázky – vrátenie menového zlata a doložky najvyšších výhod. Nešlo o nové otvorené problémy. Naopak, tieto mali svoju „históriu“ (menové zlato od konca vojny, doložka od začiatku 50. rokov) a dlhodobo zaťažovali vzájomné dvojstranné vzťahy. Na oboch stranách nepochybne nechýbala snaha nájsť východisko v ich vyriešení, no objavovali sa momenty, keď jednej či druhej strane daný stav vyhovoval, pričom v pozadí takýchto postojov boli najmä ideologicko-politické aspekty. V otázke doložky sa prijala v ČSSR koncepcia, že je potrebné aktívne pôsobiť na vládu i na Kongres, ale treba rátať s tým, že jej vrátenie bude asi možné len v „balíku“ s ostatnými socialistickými štátmi a že sa tak určite nestane v roku 1968. Iný prvok – úvery – mali podobnú perspektívu. Ich získanie v USA z legislatívneho aspektu bolo pre ČSSR takmer nemožné. Jediná bezprostredná schodná cesta ležala v operatívnej zmene štruktúry ponúkaných tovarov, v rozvíjaní turistiky, vedeckej výmeny, univerzitnej spolupráce, kultúrnych a športových stykov.¹²⁰

Vráťme sa však k spomenutým dvom otvoreným otázkam bilaterálnych vzťahov ČSSR a USA, menovému zlatu a doložke. Hovorila o nich nóta československého ministerstva zahraničných vecí, adresovaná veľvyslanectvu USA v Prahe 2. mája 1968. Súhlas s jej obsahom vyjadril aj prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček a predseda vlády Oldřich Černík. Odvolávala sa na aide-memoire Štátneho departmentu zo 7. novembra 1967 a konštatovala s poľutovaním, že vláda USA nejaví ochotu vyhovieť oprávnenej československej požiadavke okamžitého vydania príslušnej zálohy na československé menové zlato, vyjadrenej v nóte z 24. februára 1967, a naďalej podmieňovala svoj súhlas s vydaním zlata vyriešením tzv. otvorených hospodárskych a finančných otázok medzi oboma štátmi. Nóta tiež upozornila na fakt, že USA ignorovali výsledky obojstranných rokovaní, zakotvené v dvoch dokumentoch (v rokoch 1961 a 1964), a ako kompenzáciu za znárodnený majetok svojich občanov žiadali v spomenutom aide-memoire nový náhradový globál. Oproti pôvodne dohodnutým 12 mil. USD to bolo až vo výške 44 mil. USD. Zo sumy 44 mil. USD USA odpočítali 17 mil. USD ako hodnotu zaplatenú za širokopásovú valcovňu kúpenú v USA, ktorej vývoz do Československa nebol povolený. Zo skôr dohodnutého globálu 12 mil. USD z roku 1961 bola odčítaná čiastka 9

119 Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (ďalej AMZV ČR), Praha, f. Teritoriálny odbor-tajné (TOT) 1965 – 1969, USA, k. 5, depeša č. 0117/68 zo 4. 4. 1968.

120 AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, k. 1, depeša č. 0119/68.

mil. USD, získaných americkou stranou za predaj valcovne.¹²¹ Pri odčítaní rozdielu v náhrade za valcovňu, t. j. 8 mil. USD od novo žiadaného globálu, sa ukázalo, že USA žiadali v roku 1968 až 36 mil. USD, t. j. o okolo 24 mil. USD viac, ako sa dohodlo v roku 1961. Preto československá strana americký návrh na riešenie označila za úplne neprijateľný a nevhodný podklad pre nové rokovania. Nóta ministerstva ďalej upozorňovala na československé zlato v USA, rovnako na záväzok USA vrátiť toto československé zlato, pôvodne ukoristené Nemeckom pred druhou svetovou vojnou a počas nej, ktorý vyplýval z povojnových Parížskych dohôd (Tripartitná komisia na reštitúciu menového zlata z roku 1946) a ktorý nemal byť viazaný na iné dvojstranné otázky. Opätovne žiadala vládu USA, aby zmenila svoj neseriózný a neprijateľný postup a aby ihneď urobila opatrenia pre vydanie zálohy na československé zlato v množstve 18.433, 48 kg (v hodnote 20,7 mil. USD). Splnením tejto požiadavky americká strana vytvorí predpoklad pre rokovania o ďalších otvorených hospodárskych a finančných otázkach medzi ČSSR a USA, uvádzalo sa v československej nóte.¹²²

Avšak nebolo reálne myslieť si, že USA by boli ochotné plniť stanovené československé podmienky. Faktorov, ktoré toto potvrdzovali, bolo viac a medzi nie nepodstatné patrilo aj to, že pre USA bolo Československo skutočne nezaujímavý, takmer „nulový“ obchodný partner. Jasne to dokazovali štatistické údaje: hlavnými obchodnými partnermi USA boli Kanada, krajiny Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EEC – European Economic Communities), Európskeho združenia voľného obchodu (EFTA – European Free Trade Association). V roku 1967 sa spolupodieľali na americkom vývoze 59,6 % a na dovoze USA 65 %. Oproti tomu podiel všetkých socialistických krajín na obchode s USA bol zanedbateľný, robil 0,66 % v americkom dovoze a 0,62 % v americkom vývoze. Tento takmer nulový stav bol dôsledok diskriminačných opatrení vlády USA v oblasti dovozu a vývozu a striktnej úverovej politiky, ktorá znemožňovala uskutočňovať československé nákupy strojárnskych zariadení, novej techniky a surovín. Tiež clá na tovar dovážaný z ČSSR boli v priemere o 100 % vyššie oproti clám normálnym (v niektorých prípadoch aj o 200 %), teda konkurencieschopnosť československých tovarov v USA bola obmedzená, resp. minimálna. Celkovo mala suspendácia doložky najvyšších výhod v roku 1951 za následok to, že v nasledujúcich dvoch rokoch klesol vzájomný obchod USA a ČSSR takmer na nulu. Neskôr bolo badať pozvoľný rast, v roku 1966 sa uvádzal obrat obchodu 65 miliónov USD (československý vývoz 27,7 mil. USD, dovoz 37,3 mil. USD). V nasledujúcom roku sa znížil československý dovoz amerických poľnohospodárskych produktov, vývoz zostal takmer rovnaký. Za hlavnú prekážku obchodu sa označovala neexistencia uvedenej doložky najvyšších výhod, pričom niektoré tovary museli byť úplne vyradené z československého vývozu do USA (napr. hračky, porcelán, pivo, cukrovinky a pod.). Značne sa tak, oproti medzivojnovému a povojnovému obdobiu, zmenila štruktúra československého vývozu. Vtedy sa vyvážali tradičné tovary – sklo, textil, bižutéria.¹²³

121 K otázke valcovne bližšie pozri MICHÁLEK, Slavomír. Spor Československa a USA o širokopásovú valcovňu v rokoch 1951 – 1954. In: *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 2, s. 607 – 630.

122 AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, k. 5, č. m. 022.816/68-6.

123 AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, k. 4, depeša 0138/68 zo 4. 5. 1968.

Realita zmrazených obchodných vzťahov bola daná viac rokov a nekopírovala okamžite politický vývoj. Preto ak aj v USA všeobecne sympatizovali s novým „vetrom“ v politike ČSSR, váhavosť a opatrnosť v aktívnom a pozitívnom kurze americkej strany mali svoje opodstatnenie. Navyše, do úvahy sa v Spojených štátoch bral ako podstatný a určujúci postoj východnej veľmoci v regióne strednej Európy. Uvedený pohľad potvrdzovali výsledky konferencie vplyvnej americkej nevládnej organizácie Americké zhromaždenie (American Assembly), ktorá sa konala v dňoch 2. – 5. mája 1968 za účasti expertov americkej zahraničnej politiky. Konferencia stanovila sedem základných rysov americkej zahraničnej politiky voči strednej (tento americký dokument, ako aj všetky ostatné používajú označenie „východnej“) Európe:

1. USA rešpektujú bezpečnostné a politické záujmy ZSSR vo svojej oblasti;
2. USA nemajú záujem podporovať vo východnej Európe taký nacionalizmus, ktorý by ohrozoval stabilitu oblasti a nútil ZSSR k zásahu;
3. USA sympatizujú s vývojom v ČSSR a svoju aktivitu obmedzujú na to, aby mali východoeurópske krajiny väčšiu voľnosť pre vlastnú politiku, pričom by sa nevzdávali od ZSSR a neriskovali tak konflikt s ním;
4. praktická politika USA musí byť opatrná, aktívne kroky treba podnikáť až po zrelej úvahe a po záruke, že ZSSR ich bude tolerovať;
5. USA by mali liberalizovať obchod s východnou Európou, poskytnúť doložku najvyšších výhod, ponúknuť možnosť úverov a tieto otázky podložiť legislatívnymi krokmi Kongresu;
6. USA by mali otvorene vyjadriť podporu pružnej a perspektívnej „východnej politiky“ NSR;
7. situáciu v ČSSR sleduje USA s krajinou pozornosťou a sympatiami. Ide však o prechodný stav a treba vyčkať ďalšieho vývoja.¹²⁴

Uvedených sedem bodov vlastne hovorilo o všetkom a zároveň o ničom. USA sledujú vývoj, nebudú zasahovať ani v prípade silového riešenia. A urobia len to, čo schváli hlavný protivráč – Sovietsky zväz. Taký americký postoj potvrdzovala depeša československého veľvyslanca z Washingtonu z 12. mája 1968. Hovorila o postoji USA k Československu v súvislosti s pripravovanými manévrami vo východnom bloku. Štátny department na presun vojsk Varšavskej zmluvy k poľsko-československým hraniciam jednoducho nereagoval. Podľa amerického hodnotenia neboli tieto presuny prípravou k vojenskej intervencii, ale len demonstráciou sily, resp. psychologickým krokom, ktorého cieľom bolo potvrdiť pripravenosť zasiahnuť, ak by ďalší československý vývoj prerástol tolerované mantinely partnerov vo Varšavskej zmluve. Uvedené hodnotenie pracovníci Štátneho departmentu dopĺňali „odporúčením“, aby ČSSR postupovala opatrne a nedala zámienu k ostrejšej akcii ZSSR.¹²⁵

Do československo-amerických záležitostí v uvedenom období aktívne zasahoval aj ZSSR. Podľa analýzy americko-britského odboru na MZV v Prahe z 20. mája 1968 o súčasnom stave vzťahov USA a ČSSR došlo v rozhovore medzi prvými mužmi sovietskej a československej diplomacie k výmene názorov. Andrej Gromyko upozornil Jiřího

124 VONDROVÁ – NAVRÁTIL a kol., ref. 117, s. 220, depeša veľvyslanca K. Dudu z 12. 5. 1968.

125 Tamže, s. 221, druhá depeša veľvyslanca K. Dudu z 12. 5. 1968.

Hájeka na existenciu bližšie neurčených amerických plánov voči ČSSR. Zároveň vyjadril prekvapenie nad tým, že z československej strany neboli tieto plány otvorene odsúdené, a dal najavo, že sa azda pripravuje určité československo-americké zblíženie. Analýza ministerstva zahraničných vecí ukázala, že nemá žiadne informácie o nových špecifických plánoch USA, zameraných proti spoločenskému zriadeniu ČSSR a jej spojeneckým záväzkom. Zo všetkých dostupných informácií, naopak, vyplývalo, že USA rátajú s tým, že základné skutočnosti sa nebudú meniť, že eventuálne výkyvy by narušili rovnováhu v strednej Európe a ohrozili by bezpečnosť ZSSR, čo by malo ďalekosiahle následky. Pražské MZV síce vnímalo ako samozrejmu zvýšenú pozornosť USA voči ČSSR, avšak ako pokračovala uvedená analýza odboru, kroky československej vlády voči USA sú nemenné a takéto:

1. principiálne odsudzujeme agresiu USA vo Vietname;
2. trváme na navrátení tripartitného zlata. Toto je americká samozrejma povinnosť, nie ústupok voči ČSSR.

Analýza sa tiež odvolávala na nótu československého MZV z 2. mája 1968, v ktorej sa voči USA neustupovalo z kritického stanoviska a pokračovalo sa v tlaku, aby odstránili diskriminačné opatrenia (menové zlato a doložka). V záverečnom zhrnutí správy ministerstvo konštatovalo, že „ČSSR naďalej pokračuje v odhalovaní nepriateľskej politiky USA.“¹²⁶ Ak aj konštatujeme, že USA sa odmietli akokoľvek angažovať v československej kríze, neznamená to ešte, že jej vývoj nemonitorovali, respektíve mu nevenovali patričnú pozornosť. Práve naopak, dostupné dokumenty dokazujú, že ho nielen mapovali, ale hľadali aj scenáre jeho ďalšieho vývoja. Toto potvrdzoval napr. dokument CIA, vypracovaný 13. júla 1968, ktorý sa zameriaval na vysvetlenie vývoja medzi májovým plénom ÚV KSČ a manifestom 2000 slov. Predložil ho Abbot Smith, šéf Úradu národných prognóz (Office of National Estimates), a na jeho vypracovaní sa podieľalo aj ďalšie oddelenie CIA – Úrad súčasného vyšetrovania (Office of Current Intelligence). Celý dokument osvetľoval československý vývoj, možné scenáre sovietskych postojov. Mal päť častí a nebolo v ňom nič, čo by viedlo lídrov USA k optimizmu, že reformy v ČSSR budú pokračovať bez vyvolania priamej sovietskej vojenskej odpovede. V prvej časti sa dokument zameriaval na snahu Alexandra Dubčeka dosiahnuť uvoľnenie vo vnútorných veciach i v československo-sovietskych vzťahoch. Tento stav sa vnímal ako dočasná delikátna rovnováha, neľahké prímerie s Moskvou, ktoré bolo výsledkom viacerých prvkov. V druhej časti dokument zachytával domáce i zahraničné ústupky Prahy za uvedené prímerie. Praha ustúpila Moskve v dvoch zahraničnopolitických bodoch. Prvý sa týkal politiky k Nemecku („Česi evidentne pustili z hlavy možnosť smerovať k diplomatickému uznaniu západného Nemecka.“) Druhý ústupok – Praha znovu potvrdila svoje vojenské záväzky k Varšavskej zmluve slovom i skutkom (mali na zreteli vojenské cvičenie *Šumava*), pričom dokument upozorňoval, že popri politickom aspekte to bol práve vojensko-geografický aspekt, ktorý nebolo možné podceňiť, a rovnako tak veľkosť a vybavenie československej armády. Za tretí ústupok Prahy označila CIA to, že ÚV KSČ potvrdil vedúcu úlohu strany, čo bolo predpokladom toho, že nedôjde k drastickým zmenám. A ako videla CIA pražské zisky v dosiahnutom kompromise s Moskvou? Tu sa konštatovalo, že hrozba vojenskej invázie sa objavovala už viac

126 AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, k. 1, č. m. 023.179/68-6. Analýza MZV z 20. 5. 1968.

týždňov, avšak „politika pochopenia“ priniesla postupné uvoľnenie napätia. Pre Prahu videla CIA ako zisk hlavne to, že ZSSR dal sľub, že vojenské cvičenie *Šumava* ostane len vojenské cvičenie. Sovieti vraj z toho mohli dedukovať, že prítomnosť vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR nebola potrebná, z čoho údajne mohol profitovať Dubček a získať tak sympatie doma i vo svete, že reformy budú pokračovať. Štvrtá časť dokumentu sa zameriavala na vnútorné pomery v sovietskom politbyre. Tam bola značná nejednota, názory za intervenciu i za to, aby sa neurobilo nič. Panovala však jednotná obava, že ČSSR opustí socialistický tábor. Poslednú časť, ktorá načrtla najpravdepodobnejší vývoj v ČSSR, možno zhrnúť do jednej podstatnej vety: či Dubčekov režim prežije, bolo otázkou ďalšieho sovietskeho postoja.¹²⁷ So záverečným hodnotením CIA možno súhlasiť, avšak za naivné možno pokladať konštatovanie o údajnej dedukcii ZSSR, ktorá sa týkala názoru o nepotrebnosti jeho vojsk v ČSSR. Práve naopak, ukazuje sa, že prítomnosť sovietskych vojsk na československom území bola pre Kremľ strategická priorita, a to z viacerých vlastných veľmocenských sovietskych záujmov.

Podobné otázky, aké prezentovala CIA vo svojom memorande, boli predmetom záujmu aj v správe veľvyslanca K. Duda ministromi J. Hájekovi. K. Duda v podstate reprodukoval stanovisko Štátneho departmentu: USA ostávajú v úlohe „vzdialeného“ pozorovateľa. Odklad odchodu sovietskych vojsk z ČSSR po skončení cvičenia *Šumava* (sovietske vojenské velenie otáľalo s odchodom vojsk po skončení cvičenia ako podporného faktora v prípade možného vojenského zásahu zvonka) považujú za kvalitatívne nový – vyšší stupeň nátlaku ZSSR. Podľa K. Duda ďalej dokument *2000 slov* pokladajú v USA za taktickú chybu československých liberálnych síl, ktorý vyvolal ostrú reakciu ZSSR. V otázke odchodu či ponechania sovietskych vojsk na československom území označili USA za kritické pre ČSSR nastávajúce obdobie. Vychádzali z úvahy, že stiahnutie sovietskych vojsk po ukončení cvičenia by malo za následok komplikovanú eventuálnu budúcu vojenskú intervenciu, oslabilo by konzervatívne sily v ČSSR a navonok by bolo považované za prejav zmierenia sa ZSSR so súčasným vývojom v ČSSR. USA očakávali, že nadchádzajúca konferencia „päťky“ vo Varšave odsúdi vývoj v Československu, uzavíral svoju správu z 13. júla 1968 veľvyslanec K. Duda.¹²⁸

K avizovanej konferencii „päťky“ došlo vo Varšave 15. júla 1968 a jej výsledkom bol známy list adresovaný československým komunistom: *List piatich komunistických robotníckych strán (Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR) ústrednému výboru KSČ*, ktorý, podľa predpokladov, odsúdil vývoj v Československu. V liste sa vyjadrilo veľké znepokojenie nad vývojom v ČSSR, odsúdil sa nástup reakcie proti spoločenskému zriadeniu v ČSSR, aj za podpory svetového imperializmu, čo vlastne ohrozovalo jednotu celej svetovej socialistickej sústavy.

Na list „päťky“ zareagoval bezprostredne aj Štátny department USA. Informoval o tom 20. júla 1968 veľvyslanec Karel Duda ministra zahraničných vecí ČSSR Jiřího Hájeka. Aké malo byť stanovisko USA k prípadnej intervencii ZSSR do Československa? Štátny department podľa tejto depeše hodnotil situáciu ako veľmi vážnu, nevytlúčil možnosť vojenského zásahu, i keď ho pokladal za krajné riešenie. List „päťky“ z roko-

127 The Prague Spring 1968, excerpts from the forthcoming book. Prague 1994, nestránkované.

128 VONDROVÁ – NAVRÁTIL a kol., ref 117, s. 264 – 265, depeša z 13. 7. 1968.

vania vo Varšave podľa Štátneho departmentu ponechával možnosť ústupu od rozhodnutia o intervencii. USA budú naďalej zachovávať „nezúčastnený“ postoj, aby nedali zámienku k intervencii alebo k podpore československých konzervatívnych síl.¹²⁹

Tento postoj USA bol konštantne alibistický, evidentne – aj napriek verbálnej podpore – nebol československý vývoj skutočnosťou, kvôli ktorej by boli USA ochotné zmeniť svoje bipolárne zámery a ciele. Potvrdili to sovietsko-americké rokovania vo Washingtone 22. júla 1968. Išlo o rozhovory štátneho tajomníka USA Deana Ruska so sovietskym veľvyslancom vo Washingtone Anatolijom Dobryninom. Dean Rusk protestoval proti obviňeniam sovietskej strany o účasti USA na udalostiach v Československu (čo bola obľúbená a často používaná fráza sovietskej propagandy) a zdôraznil zdržanlivosť americkej vlády voči československým udalostiam. Prezentoval tiež stanovisko USA, že sa nebudú v žiadnom prípade miešať do tohto vývoja, ktorý bol podľa D. Ruska „záležitosťou Čechov a ostatných krajín Varšavskej zmluvy.“¹³⁰ Následná tlačová konferencia Štátneho departmentu vo Washingtone 23. júla 1968 stanovisko Deana Ruska potvrdila. Na jednu z otázok, ktorá bola formulovaná priamo – aká je americká reakcia na pohyb vojsk Varšavskej zmluvy okolo československých hraníc – padla priama odpoveď: „Žiadna. Nerobíme s tým nič.“¹³¹

Stanovisko Štátneho departmentu USA k československému vývoju v podstate konzervovalo ďalšie memorandum, ktoré vypracovali 24. júla 1968 v zvláštnom Vyšetrovacom a výskumnom výbore (Intelligence and Research Board) Štátneho departmentu.¹³²

Vlažný postoj Štátneho departmentu k ČSSR však nezdieľala časť amerických politikov v Kongrese. Najmä demokratickí senátori Walter Mondale, Claiborne Pell a Thomas J. Dodd volali po aktívnejšom postoji USA. Thomas Dodd vystúpil 15. júla 1968 v Senáte s prejavom, v ktorom upozornil na hroziace nebezpečenstvo Československu. Za podpory ďalších dvanástich demokratických senátorov naliehal, aby Senát prijal rezolúciu o znovupodporení tzv. Týždňa ujarmených národov (Captive Nations Week, konali sa v USA každoročne od roku 1952). Navrhnutá rezolúcia mala vyjadrovať nádej, že ľudia za železnou oponou by mali mať možnosť rozhodnúť si vlastnú budúcnosť bez hrozby vonkajšej intervencie. Dňa 22. júla 1968 hovoril T. Dodd opäť v Senáte o kríze v ČSSR, pričom navrhol publikovať znova správu OSN, ktorá sa týkala Maďarska v roku 1956. Chcel tak pripomenúť svetu, čo sa stalo v Budapešti. Navyše vyzval Štátny department na energickú politiku, pretože americká diplomacia podľa neho nerobí nič.¹³³ Avšak aj po týchto iniciatívach a po rokovaní úradníkov Štátneho departmentu so skupinou kongresmanov vo Washingtone 24. júla 1968, ktoré sa týkalo krízy v Československu, ostal postoj americkej diplomacie nemenný. Štátny department zaujal negatívne stanovisko k ich úmyslu predložiť Kongresu na schválenie rezolúciu odsudzujúcu sovietsky nátlak

129 Tamže, s. 330 – 331.

130 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970, díl 4/2. svazek*. Brno : Doplněk, 1996, s. 33.

131 National Archives and Records (NAR), MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Press conference, July 23, 1968.

132 NAR, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032.

133 National Czech and Slovak Museum and Library (NCSML), Cedar Rapids, f. Czechoslovak National Council of America (CNCA), box 6.

na Československo. Rovnako sa dištancoval od individuálnych prehlásení v Kongrese, v ktorých sa odsudzovala hrozba sovietskej vojenskej intervencie.¹³⁴

Ak aj nemal mať šancu na úspech americký aktívny postoj v prospech Československa, nechýbala snaha niektorých senátorov presadiť aspoň zlepšenie obchodných československo-amerických dvojstranných vzťahov. Velvyslanec K. Duda informoval Prahu v depeši z 23. júla 1968, že demokratický senátor Walter Mondale mieni v Kongrese predložiť k zákonu o daniach dodatok o udelení doložky najvyšších výhod pre ČSSR. Preto K. Duda urýchlene žiadal ministerstvo zahraničných vecí o stanovisko ČSSR, ktoré si vyžiadal práve W. Mondale. Informoval tiež, že W. Mondale konzultoval svoj návrh na MFN pre ČSSR aj na Štátnom departmente. Ten nebol proti, avšak otvorene iniciatívu senátora odmietol podporiť. W. Mondale podľa K. Dudu videl jasne delikátnosť celej situácie, preto nastolil otázku, či má ČSSR záujem alebo sa s doložkou počka na inú príležitosť.

Československé stanovisko bolo, po medziministerskej porade ministrov zahraničných vecí, financií a zahraničného obchodu v Prahe pod vedením Jiřího Hájka, takéto:

1. bolo by nelogické dať W. Mondaleovi negatívnu odpoveď, lebo o MFN sa už roky usilujeme;
2. v súčasnom kontexte vzťahov ČSSR a ostatných socialistických krajín nie je MFN s USA primárnou záležitosťou (Poľsko a Juhoslávia mali MFN od roku 1957);
3. MFN medzi Československom a USA bola zabezpečená v rámci GATT v roku 1947 a suspendovaná v roku 1951. Multilaterálna dohoda o MFN medzi oboma krajinami teda existuje. Ide o to, aby bola zrušená jej suspendácia. Pre ČSSR udelenie doložky najvyšších výhod výhodné, lebo podľa odhadu ministerstva zahraničného obchodu strácala ČSSR na obchode s USA v dôsledku jej neexistencie okolo 4 mil. USD ročne.¹³⁵

Dňa 27. júla 1968 Štátny department USA vypracoval nové memorandum pre Biely dom a Walta W. Rostowa, poradcu prezidenta v otázkach národnej bezpečnosti, o amerických eventuálnych plánoch v otázke Československa. V prípade sovietskej intervencie do ČSSR sa v memorande navrhol postup v troch rovinách:

1. v politickej rovine urobiť maximum pre okamžité medzinárodné odsúdenie novej sovietskej ozbrojenej akcie, čo by mohlo slúžiť ako faktor, ktorý pomôže udržať na uzde sovietske kroky (Americké postoje, ktoré by obsahovo napĺňali tieto aktivity, sú v uvedenom memorande takéto: prehlásenie prezidenta, inštruktáž amerických diplomatov žiadajúcich zahraničné vlády o verejnú deklarácie, iniciatívna výzva prostredníctvom OSN, konzultácie v Rade NATO);
2. inštrukcie americkým misiám v západnom Nemecku, diplomatickej a vojenskej, odporučiť im čo najužšiu koordináciu s tamojšou vládou, aby sa spoločne zabránilo provokatívnym akciám, ktoré by mohli vyhrotiť situáciu;

¹³⁴ VONDROVÁ – NAVRÁTIL, ref. 130, s. 33.

¹³⁵ AMZV ČR, Praha, f. TOT 1965 – 1969, USA, k. 5, depeša č. 325 z 23. 7. 1968, č. m. 024.670/68-6.

3. verejne prezentovať (medializovať) dokumenty širokého spektra možných spoločných akcií Západu, ktoré by Sovietskemu zväzu a verejnej mienke jasne naznačovali, že nemôžu svoje konanie izolovať od sovietsko-amerických bilaterálnych vzťahov.¹³⁶

Uvedené tri body amerického postoja len potvrdzovali, že pre USA boli prvoradá skutočnosti, ktoré neurčovalo Československo, ale tie, ktoré určoval ZSSR.

Vývoj vo vnútri ČSSR si udržiaval dynamiku. V dňoch 29. júla – 1. augusta 1968 sa uskutočnili rokovania delegácií KSČ a KSSZ o politickom vývoji v Čiernej nad Tisou.¹³⁷

Následne pokračovali rozhovory sovietskej a československej delegácie v Bratislave (3. augusta 1968). Zaujímavé hodnotenie oboch „stretnutí“ priniesol 4. augusta 1968 veľvyslanec USA v Československu Jacob Beam v správe Štátnemu departmentu. Hodnotil v nej bezprostredný vývoj československo-sovietskej konfrontácie. Podľa neho si Dubčekov režim zaslúžil značný kredit za to, že si v Čiernej nad Tisou zachránil kožu, respektíve dosiahol zmiernenie sovietskej vojenskej hrozby. Jazyk bratislavskej deklarácie však podľa Beama ukazoval, že ČSSR bude viac podriadená línii sovietskej zahraničnej politiky. Veľvyslanec zdôraznil československé ústupky:

1. akceptácia názoru, že existuje veľký medzinárodný tlak a že podvratná činnosť imperialismu si vyžaduje posilnenie komunistickej súdržnosti;
2. medzinárodný záväzok všetkých zúčastnených brániť sovietske záujmy, čo v budúcnosti oprávňuje na intervenciu v ČSSR alebo na užšiu kontrolu KSČ;
3. uznanie, že vedúca úloha KSČ je ohrozená (under attack), a preto je v tomto prípade naliehavá „mimoriadna ostrážitosť“;
4. dohoda zladit' a koordinovať zahraničné aktivity v kontexte ostrej kritiky USA, západného Nemecka a Izraela;
5. potvrdenie, že v čase medzinárodného napätia vďaka nárastu aktivity revanšistov (hlavne v západnom Nemecku) je namieste zvýšená politická a vojenská kooperácia v rámci Varšavského paktu.

Veľvyslanec Jacob Beam v telegrame ďalej upozorňoval na obnovenie terminológie studenej vojny a tiež na fakt, že táto kríza bola vyprovokovaná umelo nátlakom voči malému štátu.¹³⁸ Bezprostredne potom, 5. augusta 1968, aj na základe tejto Beamovej správy, no tiež predošlých správ, rozposlal Štátny department všetkým americkým misiám v Európe telegram o situácii v ČSSR. Dokument bol zameraný na posúdenie československej situácie vo svetle rokovaní v Čiernej nad Tisou a v Bratislave. Tieto sa hodnotili ako koniec fázy priamej sovietskej hrozby invázie do ČSSR od zverejnenia „varšavského listu“ z 15. júla 1968. Telegram mapoval situáciu v ČSSR, poukazoval na optimistické prejavy A. Dubčeka, podľa ktorých bude krajina pokračovať v demokratizácii. Dubčekov režim vraj získal odklad, a tak aj možnosť pokračovať v reformách, hoci nie je ešte jasné, koľko a ako za to zaplatí. Výsledky rokovaní v Čiernej nad Tisou

136 NAR, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, Memorandum Štátneho departmentu z 27. 7. 1968.

137 Na záver rokovaní v Čiernej nad Tisou oznámil Leonid Brežnev Alexandrovi Dubčekovi: „*My vám po tomto rokovaní dôverujeme, ale neopovážte sa nás sklamať. Potom by sme museli siahnúť k najhoršiemu.*“ Uvedenú hrozbu citoval Vasil Bilak na pléne ÚV KSČ v novembri 1968.

138 Foreign Relations of the United States (FRUS) 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, telegram from the Embassy in Czechoslovakia to the Department of State, Prague, August 4, 1968.

a v Bratislave však podľa uvedeného amerického dokumentu znamenali pokračovanie problémov a interpretovali sa ako ďalší medzník transformácie stalinského systému.¹³⁹ Dokresľujúci pohľad, resp. návod na to, ako ďalej postupovať voči Československu, podával aj demokratický senátor Mike Mansfield. Dňa 9. augusta 1968 navštívil počas svojej európskej cesty ministra zahraničných vecí Jiřího Hájeka. M. Mansfield sa s uznaním vyjadril o československom obrodnom procese a prejavil záujem o zhodnotenie politického postavenia ČSSR z hľadiska varšavskej schôdzky a bratislavského prehlásenia komunistických strán. Zvýšený dôraz ČSSR na zachovanie suverenity označil za prejav zdravého nacionalizmu, ktorý vytvára predpoklady pre zlepšenie československo-amerických vzťahov. Zároveň sa vyjadril proti akémukoľvek miešaniu sa do vnútorných vecí ČSSR, čo vláda USA tiež plne rešpektuje, a pre zachovanie spojeneckých vzťahov medzi ČSSR a ostatnými socialistickými krajinami. Vyjadril tiež nádej vo vyriešenie otvorených obchodno-hospodárskych otázok medzi oboma krajinami. Jiří Hájek potvrdil stanovisko, že spojenectvo a priateľstvo so ZSSR je stále základným kameňom československej zahraničnej politiky a že rovnaké tak ostane československé spojenectvo v rámci Varšavskej zmluvy. Lojálny pomer k týmto vzťahom a záväzkom by podľa neho nemal brániť pri riešení vzájomných československo-amerických problémov, pričom J. Hájek vyzval USA na aktívnejší postup pri otázkach navrátenia menového zлата a doložky najvyšších výhod.¹⁴⁰

Okrem uvedeného, o pohľade americkej administratívy a tlače na rokovania v Čiernej nad Tisou a Bratislave, pôsobila dokresľujúco, resp. doplnkovo, aj správa československého chargé d' affaires vo Washingtone Jaroslava Žantovského z 12. augusta 1968. J. Žantovský informoval, že prakticky jedinou oficiálnou reakciou USA bolo vyjadrenie hovorcovi Štátneho departmentu, ktorý opakoval tézu o neangažovaní sa USA v žiadnej forme. Výsledky rozhovorov sa prezentujú ako víťazstvo umiernených síl v sovietskom vedení. Komentáre americkej tlače sa obmedzovali na rôzne špekulácie, keďže chýbali podrobnosti o uvedených rokovaníach. Súčasný stav v ČSSR videla americká tlač ako provizórium, nevylučovala nové rokovania i vyostrenie konfliktu. Verejnosť, tlač i Kongres boli jednoznačne na strane Československa, uvádzal v spomínanej správe Žantovský.¹⁴¹

Z uvedenej stručnej charakteristiky konkrétnych amerických postojov k vývoju v Československu do augusta 1968 vyplýval jednoznačný záver: americká administratíva Lyndona B. Johnsona sa viac-menej úspešne vyhýbala zásadným otvoreným komentárom, kladným, alebo záporným. Hoci toto svoje správanie kamuflovala obavami o možný kontraproduktívny dôsledok, vieme, že takéto postoje jej diktovali vlastné veľmocenské záujmy, resp. v jej presvedčení nadradené veľmocenské bipolárne vzťahy. Treba však uznať, že je len a len pochopiteľné, že americká zahraničná politika sledovala iba svoje vlastné záujmy.

139 NAR, College Park, MD, f. Rg-59, General records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1967 – 1969, Czechoslovakia, box 2032, telegram Štátneho departmentu USA z 5. augusta 1968.

140 AMZV ČR, f. GS-T 1965 – 1969, k. 33, č. m. 114.821/68-6.

141 VONDROVÁ – NAVRÁTIL, ref. 130, s. 167 – 168.

Na inváziu do Československa, bezprávny, násilný a agresívny akt, reagovala bezprostredne aj administratíva amerického prezidenta Lyndona B. Johnsona. Ako vyzerali a vyzneli prvé priame informácie a kroky v Bielom dome?

Dňa 20. augusta 1968 vo večerných hodinách navštívil prezidenta USA Lyndona B. Johnsona sovietsky veľvyslanec vo Washingtone Anatolij F. Dobrynin. Stretnutia sa zúčastnil aj štátny sekretár Dean Rusk. Veľvyslanec A. F. Dobrynin vyhlásil, že má súrne inštrukcie svojej vlády, aby prezidenta oboznámil s vážnou vecou: *„Vláda Sovietskeho zväzu považuje za potrebné osobne informovať prezidenta Johnsona o tejto veci: v súvislosti s ďalším zhoršením situácie vyvolanej sprisaháním vonkajších síl agresie proti jestvujúcemu sociálnemu zriadeniu v Československu a proti štátnosti zaručenej ústavou tejto krajiny vláda Československej socialistickej republiky sa obrátila na spojenecké krajiny, medzi nimi na Sovietsky zväz so žiadosťou o priamu pomoc, rátajúc v to pomoc ozbrojenými silami. Sovietska vláda opakovane zdôrazňuje, že udalosti v Československu a okolo neho sú predmetom životného záujmu Sovietskeho zväzu a ďalších štátov viazaných zmluvnými záväzkami a že hrozba pre socialistický poriadok v Československu vytvára v tom istom čase hrozbu pre základy mieru v Európe a bezpečnosti vo svete. Z tohto uhla pohľadu sovietska vláda a vlády spojeneckých štátov prijali spoločné rozhodnutie, aby splnili žiadosť vlády ČSSR, ktorá požiadala o nevyhnutnú pomoc pre ľud Československa. Primerané sovietske jednotky obdržali pokyny na vstup do Československa. Samozrejme, budú okamžite stiahnuté, keď pominú hrozby pre bezpečnosť a keď prídeme k záveru, že ich prítomnosť už nie je potrebná. Chceme, aby prezident Johnson vedel, že naše kroky, ktoré robíme na základe žiadosti československej vlády, sú plne v súlade s myšlienkou posilnenia mieru a vôbec nie v úmysle ohroziť štátne záujmy USA či iných štátov. Vychádzame zo skutočnosti, že tieto udalosti nepoškodia sovietsko-americké vzťahy, ktorých rozvoju sovietska vláda prikladá tak ako v minulosti, veľký význam.“*¹⁴² Prezident L. B. Johnson poďakoval A. F. Dobryninovi za informácie a povedal mu, že sa poradí s Deanom Ruskom, a ak uzná za vhodné, oznámi mu odpoveď. Po chvíli neočakávane zmenil tému rozhovoru a zameral sa na svoju cestu do ZSSR. Rokovanie končilo vo veselom duchu, pila sa whisky a Johnson rozprával A. F. Dobryninovi žartovné príbehy z Texasu.¹⁴³

Po odchode veľvyslanca zvolal prezident okamžite mimoriadne rokovanie Rady národnej bezpečnosti USA. Ďalšie kroky administratívy i prezidenta ukázali, že okrem verbálnej kritiky invázie sa USA odmietli v otázke Československa angažovať.

142 FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Summary of meeting, Washington DC, August 20, 1968, 8:15 – 8:42 p.m., alebo DOBRYNIN, Anatolij F. *In confidence. Ambassador to America's Cold War Six Presidents*. Seattle and London : University of Washington Press, 1995, p. 179, alebo DURMAN, K.: *Útěk od praporů, Kremel a krize impéria 1964 – 1970*. Praha : 1998, s. 112.

143 FRUS 1964 – 1968, Volume XVII, Eastern Europe, Summary of meeting, Washington DC, August 20, 1968, 8:15 – 8:42 p.m.

MIROSLAV LONDÁK

Ekonomika na Slovensku na prahu roka 1968

Od januára 1968 a v priebehu českej a slovenskej jari sa na program dňa dostali všetky podstatné otázky existencie vtedajšieho „socialistického“ štátu. Od tých najpodstatnejších politických tém, vrátane štátoprávnych až po ekonomické a sociálne problémy, otázky menšín atď. Mnohé z týchto tém však postupne dozrievali už v období predjaria, t. j. rokov 1963 – 1967, do istej miery sa i nastolovali v tomto čase mierneho uvoľnenia, resp. v období, v ktorom bol komunistický režim v Československu otrasený nečakanou ekonomickou krízou.

V slovenských a československých dejinách zaujíma rok 1963 zvláštne postavenie. Nebol len rokom ekonomickej krízy, teda javu a procesu, ktorý sa v minulom období vôbec nezvykol spájať s vývojom tzv. socialistickej ekonomiky, ktorá, súc plánovaná, také-muto vývinu má skôr programovo predchádzať a priam ho vylučovať ako možný scenár na základe marxisticko-leninských téz rozvíjajúceho sa hospodárstva. Zároveň je tento rok i rokom istého počiatočného odmäku aj v politickej oblasti, nastáva obdobie istej liberalizácie a najmä po decembri 1963¹⁴⁴ sa nemusia nositelia i nie úplne konformných názorov obávať, že im bude na čelo vypálený bilag buržoázneho nacionalizmu. Nová atmosféra v politickej oblasti umožnila vznik diskusií o množstve spoločenských javov, ktoré boli dovtedy tabuizované, a viedol sa tiež dialóg o takých riešeniach problémov, s ktorými prichádzala západná teória.

V ekonomickej oblasti, majúc teraz na zreteli celoštátne hladisko, práve hĺbka a úplná nečakanosť hospodárskej krízy privedla vedenie štátu k názoru, že je nutné na vedeckej báze poznať a pochopiť korene krízových javov, čo následne viedlo k idee o nevyhnutnosti ekonomickej reformy. V slovenských podmienkach navyše vystúpila do popredia snaha spoznať skutočný stav vtedajšej ekonomiky, resp. zhodnotiť jej dovtedajší vývin po februári 1948.

Na začiatku 60. rokov stáli pred Slovenskom viaceré problémy súvisiace s jeho ďalším ekonomickým rastom. Z politického hladiska sa Slovensko v štruktúre štátu nenachádzalo v úplne rovnoprávnom postavení a jeho hospodársky rast i štrukturálne formovanie ekonomiky boli určované centrálnymi inštitúciami. Štát či komunistická strana si programovo vytýčili heslo vyrovnávania ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajín a pätnásťročný vývoj, ktorý uplynul od februára 1948, bol dostatočne dlhý na to, aby sa posúdil a zhodnotil skutočný vývoj. Pozrime sa teda na niektoré výsledky tohto vývinu.

Jeden zo základných problémov, ktorý na začiatku 60. rokov začal rastúcou mierou vystupovať do popredia, bol rozpor medzi územným rozmiestnením zdrojov pracovných síl a ich prírastkami na jednej strane (tie vysoko prevyšovali na slovenskej strane) a medzi územným rozmiestnením priemyslu a rastúcimi požiadavkami na pracovnú silu na strane druhej (tie zasa pribúdali na území českých krajín). Tento rozpor narastal počas celej éry

¹⁴⁴ Zasadnutie ÚV KSČ v decembri 1963 prijalo rezolúciu o preskúmaní kritiky tzv. buržoázneho nacionalizmu, ktorá potvrdila trend politického uvoľňovania v Československu.

nastupujúcej vo februári 1948 a nadväzoval na ďalšie negatívne tendencie – stručne povedané, na území Slovenska nevznikal dostatok pracovných príležitostí pre rýchlo rastúcu populáciu a na území českých krajín sa zvyšoval rad podnikov, ktoré mali problém so zabezpečením dostatku pracovných síl. Tieto tendencie, dlhodobo sa prejavujúce v československej „plánovanej“ ekonomike, ktorá mala podľa politických proklamácií smerovať k vyrovnávaniu ekonomickej úrovne Slovenska k českým krajinám, je možné dokumentovať mnohými štatistickými údajmi, ktoré vychádzajú z oficiálnych dát:

v r. 1948 – 1963 obyvateľstvo v produktívnom veku vzrástlo na Slovensku o 296 417, čo bolo 81,51 % z celoštátneho rastu. Zároveň v tomto časovom období počet pracujúcich v celom národnom hospodárstve na Slovensku vzrástol o 95 784, čo bolo necelých 13 % z celoštátneho rastu. Hoci v českých krajinách bola značne vyššia úroveň industrializovanosti, na ich území dynamickejším spôsobom vznikali nové pracovné príležitosti v priemysle: v sledovanom období na Slovensku pribudlo na každých 1 000 novonarodených obyvateľov 271,2 novovytvorených pracovných príležitostí v priemysle – v českých krajinách 658,8 pracovných miest. Uvedené tendencie dokumentuje ďalšia téza: v r. 1948 – 1963 na Slovensku pribudlo 296 417 obyvateľov v produktívnom veku a zároveň 232 813 nových pracovných príležitostí v priemysle; v českých krajinách pribudlo 67 244 obyvateľov v produktívnom veku a 531 039 nových pracovných príležitostí v priemysle.¹⁴⁵

Tieto problémy sa, samozrejme, riešili odchodom obyvateľov Slovenska za prácou do českých krajín (vystahovalectvo do cudziny už neprichádzalo do úvahy) – organizovaným náborom do viacerých odvetví (bane, ťažký priemysel), individuálnym hľadaním práce i vystahovaním (pri sčítaní ľudu v roku 1961 bolo v českých krajinách 276 000 Slovákov a 15 000 Maďarov; v českých závodoch pracovalo 82 000 pracovníkov s trvalým bydliskom na Slovensku).

Zo spomenutých téz jednoznačne vyplýva, že nová investičná výstavba v období po februári 1948 neadekvátne využívala pracovnú silu na Slovensku. Niektoré všeobecné politické rozhodnutia nedokázalo vedenie štátu realizovať či skutočne presadiť do praxe. Nepriaznivo sa prejavil i tzv. odvetvový systém riadenia, v ktorom sa pred celospoločenskou efektivitou často presadzovali záujmy jednotlivých odvetví a podnikov. Ich centrály boli prevažne na území českých krajín a neboli dostatočne motivované na ekonomickom raste na slovenskom území. Táto skutočnosť sa presadila najmä po tom, ako sa od r. 1958 do praxe dostal i systém tzv. decentralizovanej výstavby, v ktorom o istej časti investícií rozhodovali podniky – v tejto oblasti investícií boli pritom na území Slovenska dosahované značne nižšie prírastky investícií než v centrálne rozhodovanej výstavbe.

Naznačený spôsob investovania do slovenskej ekonomiky z centrálnych zdrojov mal niekoľko dôsledkov – bol dostatočne razantný na to, aby sa postupne od r. 1948 zvyšoval podiel Slovenska na tvorbe celoštátneho národného dôchodku a rástol i jeho podiel na hrubej priemyselnej výrobe. Na druhej strane, v celom dvadsaťročí nasledujúcom po februári 1948, za existencie tzv. socialistického zriadenia, bol vývoj v oblasti zamest-

145 Vypočítané na základe údajov Historickéj štatistickej ročenky ČSSR. Praha : SNTL – Nakladatelství technické literatury, ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, 1985.

nanosti taký, že na Slovensku síce rástla ekonomická aktivita obyvateľstva, ale nižším tempom ako v českých krajinách.¹⁴⁶

Hoci slovenskí ekonómovia v polovici 60. rokov nemali k dispozícii všetky potrebné štatistické údaje, mali ich dostatok na to, aby mohli konštatovať, že i keď sa vďaka vysokému tempu rozvoja výrobných síl v priebehu socialistickej industrializácie Slovenska podarilo odstrániť jeho zaostalosť a znížili sa tiež relatívne rozdiely medzi slovenskou a českou ekonomickou úrovňou, absolútne rozdiely sa napriek tomu neodstránili a pri niektorých ukazovateľoch sa zvýšili. Počas celej sledovanej doby napr. kontinuálne narastali rozdiely vo vybavenosti produktívneho obyvateľa základnými prostriedkami vo výrobných odvetviach – takisto od r. 1948 narástli rozdiely vo vybavenosti obyvateľa základnými prostriedkami vôbec v národnom hospodárstve.¹⁴⁷ To bol hlavný dôsledok skutočnosti, že „*podiel Slovenska na celoštátnom prírastku základných fondov bol sústavne nižší ako na prírastku obyvateľstva.*“¹⁴⁸ Preto koniec koncov nastávali i problémy v oblasti vyrovnávania economickej úrovne Slovenska českým krajinám.

Ekonomické a sociálne vyrovnávanie Slovenska na úroveň českých krajín bolo súčasťou celoštátnej hospodárskej politiky už od polovice roka 1946, no problémom na dlhé obdobie zostávala skutočnosť, že táto problematika nebola teoreticky vyriešená. Socialistická ekonomická teória ju ponechávala bokom a výsledky západných teoretických prác boli nedostupné, nehovoriac o možnostiach ich realizovania. Preto v celom období po februári 1948 sa v súvislosti s vyrovnávaním Slovenska používali relatívne čísla, respektíve proces ekonomického vývoja na Slovensku sa posudzoval pomocou tempa rastu a rozborov podielov Slovenska na celoštátnych hodnotách rôznych ukazovateľov (napr. priemyselná výroba v celoštátnom meradle vzrástla o 8 %, no na Slovensku o 11 %). Komunistický režim využíval relatívne čísla na dokumentovanie rýchleho ekonomického rastu na Slovensku a i keď malo ich používanie isté opodstatnenie, v skutočnosti takého merania neumožňovalo všestranne analyzovať proces vyrovnávania a jeho aplikáciou bolo možné dospieť i k mylným interpretáciám, predovšetkým z toho dôvodu, „*že rýchlejšie tempá vývoja ekonomických procesov na Slovensku ovplyvňované nízkou minulosťou základňou samy osebe neukazujú proces vyrovnávania.*“¹⁴⁹

Problematikou vyrovnávania sa v polovici 60. rokov zaoberali viacerí slovenskí ekonómovia s tým cieľom, aby ho bolo možné na vedeckom základe oceniť. V teoretickom skúmaní procesu vyrovnávania sa a i v oblasti jeho merania bol dosiahnutý posun najmä vďaka prácam H. Kočtúcha. H. Kočtúch navrhol novú ucelenú sústavu ukazovateľov, kritérií analytického i syntetického charakteru, pomocou ktorej sa mal nielen vytvoriť skutočný obraz procesu vyrovnávania sa Slovenska na úroveň českých krajín, no na základe nej by sa tiež mohlo pristúpiť k optimalizácii plánovacieho procesu v záujme urýchleného ekonomického rastu na Slovensku. Používanie novej navrhovanej sústavy ukazovateľov vyrovnávania malo zabezpečiť prijímanie plánovacích rozhodnutí cen-

146 Bližšie pozri LONDÁK, ref. 17, s. 35 a n.

147 Bližšie pozri tamže, s. 41 a n.

148 Cit. podľa PORVAZNÍK, Ján. Problémy investičnej výstavby oblastí ČSSR (Na príklade Slovenska). In: KOČTÚCH, Hvezdoň a kol. *Národné hospodárstvo. Základné fondy – investície – technický rozvoj – efektívnosť*. Sborník Vysoké školy economickej. Bratislava : VŠE, 1965, s. 189.

149 PAVLENDÁ, Viktor. *Ekonomické základy socialistickeho riešenia národnej otázky v ČSSR*. Bratislava: VPL, 1968, s. 64.

trálnych orgánov na takej úrovni, ktorá by zabezpečila nielen zblížovanie relatívne, ale i z hľadísk absolútnych čísel, skutočné približovanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajín.¹⁵⁰

Paradoxne, napriek množstvu propagandistickej literatúry vydávanej v 50. rokoch o ekonomickom vývoji na Slovensku, o jeho industrializácii, napriek množstvu štatistických údajov pertraktovaných v tlači, skutočný jeho hospodársky vývoj nebol v tomto čase dostatočne poznaný. Komunistický režim s obľubou vymenúval počet novopostavených závodov na Slovensku a zdôrazňoval význam pomoci českej robotníckej triedy na výstavbe Slovenska.

Problémom v tejto súvislosti však zostávalo, že v období po 2. svetovej vojne sa pravidelne nevypočítaval národný dôchodok za Slovensko, ktorý sa chápal ako najsyntetickjší parameter ekonomickeho rastu. Centrum to zdôvodňovalo tvrdeniami o nemožnosti jeho vypočítavania za existencie spoločného štátu a socialistickej ekonomiky pri vtedajšej metodike národohospodárskej evidencie. Tá vraj neumožňuje adekvátne sledovanie tokov tovarov a služieb medzi jednotlivými oblasťami štátu. Faktom je, že v ďalších socialistických krajinách bola situácia v oblasti národohospodárskej evidencie iná – napr. v Poľsku v polovici 60. rokov bola štátna služba schopná sledovať oveľa viac konkrétnejších dát a zverejňovala údaje o vytvorenom národnom dôchodku nielen za celú PLR, no i za sedemnást vojvodstiev a päť najväčších miest. Na Slovensku bola známa výška národného dôchodku len za roky 1946 a 1948 – podiel Slovenska na celoštátnom národnom dôchodku bol 20,3 %, resp. 20,9 %. Potom sa uskutočnili výpočty za roky 1958 a 1962. Z nich vyplývalo, že v roku 1962 sa Slovensko podieľalo na tvorbe národného dôchodku ČSSR 22,5 % a na jeho použití 27,2 %.¹⁵¹

Nová generácia slovenských ekonómov nastolila v nami sledovanom čase nielen potrebu vypočítavania národného dôchodku za Slovensko, no prišla i s kritikou metodiky, ktorú centrálné orgány použili pri jeho výpočte za rok 1962. Za jeho základný nedostatok považovali, že tento zachytával len prvú a poslednú fázu reprodukcie, pričom úplne absentovala analýza procesu prvotného, druhotného i konečného rozdelenia a znovu-rozdelenia národného dôchodku. I na základe ďalších konkrétnych výhrad ekonómov A. Džuban, H. Kočtúch a E. Pračko preto považovali výpočet národného dôchodku Slovenska za nepresný a odborne neudržateľný. Navrhli spresnenú metodiku, ktorá mala dôsledne brať do úvahy napr. i taký dôležitý činiteľ, akým bola „*odchádzka*“ pracujúcich zo Slovenska za prácou do českých krajín, pričom im zostávalo trvalé bydlisko na Slovensku. I na základe rozboru ďalších faktorov, ktoré korigovali rozdiel medzi tvorbou a použitím národného dôchodku za rok 1965, dospeli k záveru, „*že Slovensko sa rozvíjalo v podstate zo zdrojov ním vytvorených.*“¹⁵²

Keď sa v tomto čase slovenskí ekonómovia zamýšľali nad ďalším možným ekonomickým rastom na Slovensku, mali na zreteli aj rast efektívnosti celej československej ekonomiky. Aj preto i z dôvodu existencie štátom proklamovanej politiky ekonomickeho

150 Bližšie pozri KOČTÚCH, Hvezdoň. K otázkam ekonomickeho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín. In: *Plánované hospodárství*, 1964, č. 8, s. 10 – 11.

151 Bližšie pozri DŽUBAN, A – KOČTÚCH, Hvezdoň – PRAČKO, E: Národný dôchodok Slovenska. In: *Ekonomický časopis*, 1966, roč. 14, č. 8, s. 723.

152 Tamže, s. 733.

vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín bolo pre nich prekvapením, keď museli konštatovať, že v Československu v skutočnosti nejestvuje teória priestorovej ekonomiky. Dokonca aj štátne orgány v tomto období uznávali, že „*oblastné plánovanie*“ (Slovensko sa v tom čase ponímalo ako *oblasť*) je najproblematickejšou časťou národohospodárskeho plánovania. Z vtedajšieho ZSSR i ďalších východoeurópskych krajín sa cez slovenské územie prevážali veľké množstvá surovín a polotovarov ďalej na západ republiky, čím rástli dopravné náklady, no centrály podnikov boli minimálne zainteresované na investičnej výstavbe na slovenskom území. Preto slovenskí ekonómovia navrhovali vypracovať novú priestorovú ekonomiku, ktorá by mohla prispieť k zvýšeniu efektívnosti celého československého hospodárstva a mala by pozitívne impulzy pre slovenské hospodárstvo.

Absencia priestorovej teórie podmienila osvojenie si vtedajších západných učení, najmä tzv. francúzskej školy priestorového *oblastného* rozvoja. V slovenských podmienkach sa ňou inšpirovali najmä P. Turčan a J. Ferianc. Podľa nich pri ďalšom ekonomickom rozvoji treba cielavedome pristupovať k výstavbe odvetvovo-územných komplexov – treba formovať „*centrá, póly rozvoja, rozvojové osy s hybnými silami*“, ktoré budú pôsobiť v smere zvyšovania efektívnosti a modernosti ekonomiky. Podľa autorov sa už skončil ten čas, keď sa mohli jednotlivé odvetvia ekonomiky rozvíjať bez ohľadu na to, ako vplývajú na ekonomický priestor. Už nie je možné zabezpečovať rozvoj všetkých regiónov, ale v čase zvyšujúcej sa konkurencie je potrebné zamerať sa na tie životaschopné, v nich formovať póly rozvoja, ktoré by boli schopné vydávať pozitívne impulzy pre ich ďalší rozvoj. Títo autori tiež pripúšťali, že v iných regiónoch je možné rozvoj i tlmiť, prípadne aj za cenu migrácie obyvateľstva.¹⁵³

Keďže v povojnovom vývoji absentovala koncepcia budovania vyspelej priemyselnej krajiny zo Slovenska, politika ekonomického rozvoja Slovenska sa redukovala na množstvo jednotlivých investičných akcií. Výsledkom toho a tiež existencie tzv. odvetvového riadenia bolo, že priemyselné podniky na Slovensku neboli efektívne pospájané, nevyvíjali ďalšie pozitívne impulzy v smere rozvoja konkrétnych regiónov a celkovo znižovali efektívnosť priemyselnej výroby. Ekonómov J. Ferianca a P. Turčana neprekvapovalo, že v stave, keď neexistoval skutočný perspektívny plán rozvoja národného hospodárstva ČSSR, „*nebola vypracovaná ani koncepcia budovania priemyselných komplexov na Slovensku, vybudovania špecializovaných výrobných, hnacích podnikov s dominujúcim výrobným programom, so sieťou subdodávajúcich či kooperujúcich podnikov, významnou finálnou produkciou*“ a vlastným výskumom, vývojom a konštrukciou.¹⁵⁴

Ekonomický vývoj na Slovensku sa v období po r. 1948 uberal po historicky prekonaných cestách a len nadväzoval na vývinové línie českého priemyslu s jeho odvetvovou a územnou roztrieštenosťou, nadmerným rozvojom základných odvetví a viazaním veľkých zdrojov pracovných síl v neefektívnych výrobných. Ďalšie pokračovanie v týchto

153 FERIANC, Ján – TURČAN, Pavol. Odvetvovo-územné komplexy v perspektíve rozvoja národného hospodárstva. In: *Ekonomický časopis*, 1966, roč. 14, č. 1, s. 1 a n.

154 FERIANC, Ján – TURČAN, Pavol. Pristupy k analýze priestorového usporiadania československej ekonomiky. In: *Ekonomický časopis*, 1966, roč. 14, č. 3, s. 188 – 190.

tendenciách však nemohlo viesť, nielen podľa týchto autorov, v dohľadnom čase k efektívnemu ekonomickému vyrovnávaniu.

S takýmto kritizovaním metód rozvoja Slovenska v spoločnom štáte bolo J. Feriancovi a P. Turčanovi (aj iným slovenským ekonómom) umožnené vystupovať okrem iného preto, že ho spájali s kritikou dovtedajšieho uplatňovania tzv. centralistického modelu riadenia v národohospodárskej praxi Československa. V polovici 60. rokov sa v súvislosti s ekonomickou krízou nebyvalým spôsobom rozrástla kritika množstva konkrétnych javov a procesov, ktoré sprevádzali vývin socialistickej ekonomiky. Vedecké inštitúcie sa snažili vypracovať analýzy vtedajšieho stavu ekonomiky alebo existujúceho spôsobu jej riadenia. S väčšou váhou sa začali študovať i zahraničné teoretické práce – vplyv na vývoj v Československu mala najmä práca W. Brusa (*Modely socialistického hospodárstva*)¹⁵⁵, rozlišujúca na abstraktnej úrovni tzv. centralizovaný model riadenia socialistickej ekonomiky, ktorý sa vlastne v praxi uskutočňoval i v našich podmienkach, a takisto naznačujúca možnosť existencie tzv. decentralizovaného modelu. Ten sa v danej dobe javí byť pre mnohých teoretikov liekom, ktorý môže byť pre socialistickú ekonomiku novou živou vodou.

Ekonomická kríza na začiatku 60. rokov vyburcovala k tvorivej činnosti ekonómov na Slovensku aj v českých krajinách. Slovenskí ekonómovia v nových, v minimálnej miere liberalizovaných podmienkach uvítali možnosť poznania súdobej ekonomickej teórie na Západe i celého myšlienkového sveta s očakávaním, že prinesie pozitívne impulzy v prospech ďalšieho ekonomického rastu na Slovensku. Kritiku tých negatívnych javov, ktoré v skutočnosti vyplývali z podstaty socialistickej ekonomickej sústavy riadenia, v čom sa neodlišovali od českých autorov. Poznanie spoločenských a politických pomerov nedospelo ešte do takého štádia, aby sa nedostatky v ekonomickej oblasti spájali s existenciou socialistickej spoločenského zriadenia. Na rozdiel od českých autorov však slovenskí ekonómovia venovali veľkú pozornosť problémom priestorovej a oblastnej (podľa dobovej terminológie) ekonomiky a problematike vyrovnávania, za čím sa skrývala snaha poznať skutočný stav slovenskej ekonomiky, jej vtedajšie problémy a hľadanie ich východísk.

V českom prostredí v polovici 60. rokov vyšlo množstvo teoretických prác takých autorov, ako sú O. Šik, J. Goldmann, K. Kouba, O. Turek, Z. Vergner a ďalší, ktorí prispeli nielen ku kritike tzv. administratívno-direktívneho modelu, ale i k vypracovaniu jeho alternatívy. Touto mala byť socialistická ekonomika, naďalej založená na základných marxisticko-leninských tézach, no ktorá mala odbúrať prílišné direktívne riadenie a naznačiť väčšie využívanie niektorých trhových kategórií v ekonomike. V tom mala spočívať podstata ekonomickej reformy, ktorú na politickú objednávku vtedajšieho komunistického režimu postupne pripravili teoretici, vedení predovšetkým O. Šikom. V súvislosti s prípravou ekonomickej reformy v Československu v polovici 60. rokov bolo pripravených viacero analýz, ktoré sa zaoberali dovtedajším vývojom po r. 1948, keď sa v praxi uplatňoval tzv. administratívno-direktívny spôsob riadenia ekonomiky.

155 BRUS, Włodzimierz. *Modely socialistického hospodárství*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1964.

Podľa jednej z analýz¹⁵⁶ s ním boli spojené viaceré výhody, ktoré však boli dané i tým, že bol realizovaný v počiatočných výstavby socialistickej ekonomiky, keď prichádzalo k veľkým sociálno-ekonomickým premenám a presunom a celé národné hospodárstvo sa prispôbovalo novým úlohám, kladeným naň zo strany štátu. Postupom času sa však stále zreteľnejšie prejavovali problémy, dané práve uplatňovaním analyzovaného spôsobu riadenia. Jedným zo závažných negatívnych prvkov, vyplývajúcich z direktívneho určovania výrobných úloh podnikom, bola ich vznikajúca odtrhnutosť od rôznych konkrétnych požiadaviek spotrebiteľov, či už individuálnych alebo od požiadaviek iných podnikov a následne i zahraničného trhu. Tento stav odtrhnutosti podnikov mal závažné negatívne dôsledky na celú ich činnosť.

Podobne negatívnym spôsobom vplývala na činnosť podnikov i celého národného hospodárstva skutočnosť, že ceny boli postupne úplne odtrhnuté od objektívne existujúcich ekonomických podmienok. Štát sa síce usiloval udržať dlhodobú stabilitu cien, čo však v konečnom dôsledku zle vplývalo na činnosť podnikov, keďže tieto boli zbavené tvrdého konkurenčného boja o zisk a strata takého indikátora, akým bol vývoj cien, a tým aj nevyhnutných nákladov na výrobu, a to i na zahraničnom trhu, bola nenahraditeľná. Analýzy poukazovali tiež na ďalšie negatívne vplyvy dovtedy uplatňovanej sústavy riadenia ekonomiky a jednoznačnou cestou nápravy sa ukazovalo opätovné postavenie podnikov i iných podnikateľských subjektov pod vplyv trhu.

Ak sa pri príprave ekonomickej reformy slovenskí teoretici mimoriadne venovali oblastnej problematike (t. j. problémom slovenskej ekonomiky v širšom československom hospodárskom priestore), bolo to spôsobené o. i. aj tým, že hoci sa centrálné orgány zaoberali týmito otázkami, ich pracovné materiály mali charakter „*skôr následný, mohli vo väčšine prípadov len konštatovať* oblastné problémy obsiahnuté v plánoch, v menšej miere však prispieť k ich aktívnemu ovplyvňovaniu.“¹⁵⁷ Pritom samotné centrálné orgány si túto skutočnosť uvedomovali. I z analýz tých pracovných materiálov, ktoré boli v r. 1963 a 1964 súčasťou príprav ekonomickej reformy, vyplýva, že centrum neočakávalo, že by slovenské národné orgány mali získať väčšie právomoci v riadení ekonomiky – zároveň však tzv. oblastná problematika patrila k najslabšie prepracovaným problémom reformy. Takmer v nej absentovali ekonomické nástroje, ktorými sa mohli podporovať ekonomicky zaostalejšie oblasti, teda i ekonomický rast na Slovensku. Predovšetkým na túto skutočnosť upozorňovali od r. 1963 až po r. 1968 jednotliví slovenskí ekonómovia, teoretici, viaceré vedecké a politické inštitúcie i ľudia z praxe – bezvýsledne. Napr. podľa stanoviska Vedeckej rady VŠE v Bratislave oblastná stránka rozvoja „*patrí k najslabšej časti zásad ekonomickej reformy. (...) Uvedenie ekonomických nástrojov do činnosti v tom poňatí, ktoré je obsiahnuté v zásadách, môže viesť k deformácii politiky ekonomického vyrovnávania, najmä cez úvery, investície, mzdy a ceny. Môže vzniknúť stav, ktorý spôsobí prehlbovanie ekonomických rozdielov medzi Slovenskom a českými krajinami.*“¹⁵⁸ Nastave-

156 Analýza bola súčasťou dokumentu s názvom *Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství*, vznikala v druhej polovici roka 1963 a jej autormi boli R. Kocanda, B. Komenda, Č. Kožušník, L. Matějka, J. Prošek a L. Říha. Cit. podľa ŠULC, Zdislav (Ed.). *Dokumenty k hospodářské politice v Československu za let 1963 – 1969*. Praha : VŠE, 1998, s. 11 a n.

157 NA ČR, f. 10/4, sv. 16, a.j. 41.

158 SNA, f. ÚV KSS, k. 1862.

nie parametrov reformy bralo do úvahy viac situáciu vo vyspelejších českých krajinách a ak aj v celom období jej príprav prichádzali zo strany slovenských ekonómov i jednotlivých inštitúcií námety a pripomienky, Slovensko v svojom politickom postavení danom ústavou z roku 1960 nemalo žiadne mocenské prostriedky na skutočné presadenie svojich zámerov.

Z jednotlivých opatrení economickej reformy priemyselné podniky na Slovensku najvýraznejšie pocítili prestavbu veľkoobchodných cien, ktorá sa uskutočnila k 1. januáru 1967. Tá sa realizovala spôsobom, ktorý zachovával nižšiu cenovú úroveň výrobkov surovinových a základných odvetví oproti finalizujúcim. Pritom surovinových a polotovarových podnikov bolo viac na Slovensku a po prestavbe cien podniky často nemali prostriedky ani na náklady na suroviny a energie.¹⁵⁹ Pritom podľa zámerov economickej reformy v ďalšom rozvoji mali jednotlivé podniky vychádzať z vlastných zdrojov, príp. z úverov z bánk. To opätovne postavilo podniky na Slovensku a vo svojich dôsledkoch celú jeho ekonomiku ako „*národno-politickej oblasti*“ do horšej situácie v porovnaní so situáciou v českých krajinách. Keďže rozvoj sa mal uskutočňovať na základe podnikových zdrojov, horšia finančná situácia slovenských podnikov sa koniec koncov prejavila v znížení zdrojov na investičnú výstavbu. Výsledkom bolo, že v prvých šiestich mesiacoch roka 1967 sa do priemyslu na Slovensku investovalo len 21,9 % z celoštátneho objemu investícií do priemyslu.¹⁶⁰ Vo svojich dôsledkoch teda nastavenie parametrov, nástrojov economickej reformy, zohľadňujúce predovšetkým skutočnosť českých krajov, vytvorilo na Slovensku náročnejšie podmienky na ďalšiu investičnú činnosť a celý ekonomický rast.

Štruktúra ekonomiky, ktorá sa na Slovensku dlhodobo a dlhoročne formovala pod určujúcim vplyvom centrálnych československých inštitúcií a v súvislosti s ich záujmami, sa stávala pre ďalší ekonomický rast na slovenskom území nevýhodnou – pritom všetky cenové opatrenia boli určované opätovne len subjektívne a odkláňali sa od skutočných trhových cien pôsobiacich na svetových trhoch. V tomto štádiu economickej reformy akoby sa socialistické Československo, príliš sa spoliehajúc na trh, zbavovalo svojich možností na riešenie nerovnomerností oblastného vývinu, resp. na zabezpečenie proporcionálneho ekonomického vývinu jednotlivých oblastí štátu.¹⁶¹ Pritom v tomto čase i vyspelé kapitalistické krajiny používali celý súhrn opatrení v záujme či už zmiernenia nerovnomerností oblastného rozvoja alebo v záujme urýchlenia rozvoja zaostávajúcich oblastí, vychádzajúc z teórie rovnovážneho rastu, resp. teórie polarizovaného rozvoja.¹⁶²

Minimálny pozitívny vplyv nástrojov economickej reformy v Československu v tomto období v prospech zaostávajúcej oblasti (tu vid' Slovensko) bol o to zarážajúcejší, že skúsenosť niektorých krajín západnej Európy už ukázala, že „*nesprávna štruktúra použitia oblastných finančných zdrojov môže urýchliť rast nie v tej oblasti, kde sa použili, ale v iných*

159 SNA, f. Kancelária SNR, k. 29.

160 SNA, f. ÚV KSS, k. 1192.

161 V priebehu roka 1967 pôsobili dva nástroje, ktoré však mali minimálny pozitívny vplyv: 1. paušálne poskytnutie pätnásťpercentnej intervencie z centra na investičné náklady; 2. jedna tretina úľav z odvodov za základné fondy, kompenzujúca časť zvýšených prevádzkových nákladov oproti regiónom s vybudovanou infraštruktúrou.

162 Bližšie pozri LACKO, Rastislav. O regionálnopolitických opatreniach a nástrojoch vyspelých kapitalistických štátov. In: *Ekonomický časopis*, 1968, roč. 16, č. 3, s. 270 a n.

vyspelejších oblastiach.¹⁶³ Pritom táto idea je platná predovšetkým vtedy, ak investície do zaostávajúcej oblasti plynú najmä do prvovýroby, pri relatívne nízkej tvorbe národného dôchodku na jednotku produkcie.

Túto skutočnosť slovenský ekonóm I. Šujan i matematicky analyzoval. I. Šujan matematicky dokázal, že „v prípade nevýhodnej štruktúry investícií v oblasti a bude vyvolaný prírastok hrubého národného dôchodku v oblasti β vyšší než dosiahnutý prírastok v oblasti a.“¹⁶⁴ Tieto fakty boli pre slovenskú ekonomiku mimoriadne dôležité z dlhodobého hľadiska, najmä v súvislosti s prebiehajúcou ekonomickou reformou. Zvlášť, keď cenová prestavba uskutočnená počas nej naďalej zvýhodnila finálnu výrobu, čo podľa už vykonaných cenových prepočtov znamenalo nielen pokles rentability výroby slovenských podnikov, ale v absolútnych číslach i zníženie objemu vytvoreného národného dôchodku na Slovensku.¹⁶⁵

Na raste efektívnosti ekonomického rastu na Slovensku malo mať logicky záujem aj centrum štátu. Slovenskí ekonómovia v tomto čase vo svojich prácach i matematicky dokázali dovtedajší málo efektívny, extenzívny rozvoj ekonomiky na Slovensku v povojnovom období, ako i tú skutočnosť, že sa nedostatočne prihliadalo na jej osobitosti. Industrializácia sa uskutočňovala s priveľkým dôrazom na základné odvetvia, s príliš nízkym podielom finalizácie, navyše spracovateľské podniky na Slovensku na seba málo nadväzovali. Pri územnom umiestňovaní nových kapacít sa nepostupovalo racionálne tak, aby sa optimálne využívali potencionálne zdroje prírodné, pracovné a pod. – podstatné bolo naplniť zhora určené smernice a direktívy o tempe rastu, kvóty investícií a pod. Navyše sa industrializácia Slovenska uskutočňovala na nízkej technickej úrovni, mnohé podniky už v čase ich projektovania boli zastaralé, doba výstavby bola dvakrát a dokonca i viackrát dlhšia ako vo vyspelých západných krajinách. Nedostatočne sa využila skutočnosť, že industrializácia Slovenska sa realizovala až v povojnových rokoch. Pritom existovali príklady priemyselovej výroby v zaostávajúcich oblastiach (napr. severné Belgicko, Flámsko), kde sa táto uskutočňovala tak, že sa orientovala predovšetkým na moderné a progresívne výrobné odbory.

Preto stála slovenská ekonomika a spoločnosť v tomto období na prahu roka 1968 pred historickými úlohami – vysoko pozdvihnúť vedecko-technickú úroveň vo všetkých oblastiach výroby a uskutočniť v tejto súvislosti optimálnu štrukturálnu prestavbu výrobných odborov, čo vlastne znamenalo prechod industrializácie Slovenska do jej novej fázy. Tak sa v tejto dobe javila jedna zo základných podmienok, ktorej splnenie malo viesť nielen k rastu životnej úrovne obyvateľstva, ale i k vyrovnaniu ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska úrovni českých krajín.

Kritika dovtedajšieho ekonomického vývoja za socializmu, ako i príprav ekonomickej reformy bola umožnená nielen relatívnym uvoľnením politických pomerov v Československu, no tiež postojom slovenského vedenia komunistickej strany, na čele ktorej stál od jari 1963 A. Dubček. Od svojho nástupu do funkcie A. Dubček postupne menil

163 Bližšie pozri ŠUJAN, Ivan. Zostavovanie a využívanie úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko. In: *Ekonomický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 109. I. Šujan tu vychádzal zo štúdie *Economic Planning in Europe*, Geneva, 1965, kapt. V.

164 ŠUJAN, ref. 164, s. 109-111.

165 KLAS, Anton – FUNDÁREK, Milan – KOLEK, Ján. Štúdia o dlhodobej prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska. In: *Ekonomický časopis*, 1968, roč. 16, č. 6, s. 521.

dovtedy zaužívaný spôsob a štýl práce 1. tajomníka strany na Slovensku, ktorý býval len prevodovou pákou medzi pražským mocenským centrom a Bratislavou. Kritické hlasy intelektuálov z rôznych oblastí spoločenského života nielenže neumlčoval, ale časom sa stal reprezentantom slovenských záujmov a požiadaviek – pochopiteľne, z komunistického hľadiska.¹⁶⁶ Preto sa postupne i vyhrocoval vzťah medzi A. Dubčekom a A. Novotným.

Viacere analýzy o negatívnych vplyvoch ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku i kritické pohľady slovenských ekonómov na dovtedajší vývin mali výrazný vplyv na A. Dubčeka, ktorý koncom septembra 1967 na zasadaní ÚV KSČ venovanom problematike národného hospodárstva vystúpil s otvoreným, kritickým a dopredu neschváleným referátom.¹⁶⁷ Poukázal v ňom na protirečenie medzi zdrojmi pracovných síl a umiestňovaním investícií i na fakt, že v českých krajoch sa realizuje 71 % investícií do priemyslu, avšak prírastok pracovných síl tam dosahuje len 30 % celoštátneho prírastku. Východisko A. Dubček nevidel „v *sťahovaní ľudí*“, ako sa to požadovalo v predkladanom materiáli. Podľa neho sa malo do roka 1980 vysťahovať za prácou do českých krajov ďalších 100 000 ľudí zo Slovenska, čím by rozsah migrácie dosiahol asi pol milióna osôb. Pri tejto príležitosti tiež A. Dubček uviedol i už spomínané nízke percento investícií do priemyslu na Slovensku v prvom polroku 1967. Takéto kritické vystúpenie ďalej vyostriло rozpory medzi A. Dubčekom a A. Novotným, ktorý hneď v kuloároch vyjadril 1. tajomníkovi ÚV KSS svoj nesúhlas s jeho prejavom. Následné obvinenie A. Dubčeka A. Novotným (z vystupovania z nacionalistických pozícií) výrazne vyhrotilo politickú situáciu v Československu a vo svojich dôsledkoch viedlo k januárovým udalostiam roka 1968. Nie úplne uspokojivý ekonomický vývin na Slovensku v období po februári 1948 mal teda výrazný vplyv i na ďalší politický vývoj Československa.

Udalosti v politickej oblasti, ktoré znamenali odchod A. Novotného a nástup A. Dubčeka do najvyššej straníckej funkcie v krajine, späť so začiatkom roka 1968, znamenali začiatok niekoľkomesačného obdobia znovuoobnovovania občianskej spoločnosti v českých krajinách i na Slovensku. V tomto procese rýchlo, jedna za druhou, nasledovali udalosti, zmeny, na ktoré v uplynulom období boli potrebné roky, teraz ich prinášali týždne. Ak uvažovanie o federalizácii Československa bolo ešte v polovici roka 1967 v podstate nemysliteľné, táto zrazu bola na programe dňa – revolučné týždne prinášajú opätovne na program dňa slovenskú národnú otázku. Postupne sa na novej úrovni začína hľadiť na ekonomickú reformu, odrazu sa objavuje množstvo v minulých týždňoch akoby neriešených či nepoznaných problémov ekonomickej praxe i plejáda ich riešení, ktoré prinášala teoretická oblasť.

Do popredia akoby prirodzene vystúpila snaha poznať stav, v ktorom sa Slovensko nachádzalo po dvadsaťročnej „socialistickej výstavbe“, vzniklo viacero analýz predchádzajúceho vývoja ekonomiky. Podľa jednej z nich, ktorá vznikla na pôde SAV,¹⁶⁸ už len

166 Cit. podľa BARNOVSKÝ, Michal. Alexander Dubček. In.: PEŠEK, Ján a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 80.

167 Pozri Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, s. 28 – 29.

168 Analýza bola vypracovaná na základe uznesenia Komisie Predsedníctva SNR pre riadenie z 14. 3. 1967 pracovnou skupinou vedenou riaditeľom Ekonomického ústavu SAV P. Turčanom. SNA, f. Kancelária SNR, Tajné, k. 33.

počiatočné uvedenie trhových kategórií a vzťahov do praxe v začiatocnom štádiu ekonomickej reformy odhalilo základné štrukturálne slabiny slovenskej ekonomiky. Pri tom sa dalo očakávať, že postupujúci tlak konkurencie domáceho a zahraničného trhu odhalí s čoraz väčšou mierou rozdielnu ekonomickú, technickú i organizačnú úroveň jednotlivých podnikov či výrobných odborov – všetky priemyselné odbory na Slovensku však dosahovali nižšiu efektívnosť výroby v porovnaní so situáciou v českých krajinách. I také boli výsledky plánovite uskutočňovanej industrializácie Slovenska.

Istý obraz o stave slovenskej ekonomiky na prahu roka 1968 je možné si vytvoriť na základe dobových analýz. Jeden z materiálov centrálného štatistického úradu tradične prinášal relatívne čísla dokumentujúce rýchlejší ekonomický rast na Slovensku v porovnaní s českou skutočnosťou. Ak sa na Slovensku pomalším tempom rozvíjal spracovateľský priemysel, príčinu treba údajne hľadať v extenzívnom raste v povojnovom Československu. Takisto sa v dokumente konštatovalo, že i keď na Slovensku prudkým tempom rástla priemyselná výroba, predsa len neboli splnené niektoré rozhodnutia stranických orgánov a zjazdov o prenesení výrobných programov z českých priemyselných závodov na Slovensko. Štátny štatistický úrad tiež pripustil, že investičná politika a prax rezortov, podnikových orgánov i presadzovanie lokálnych záujmov pôsobili v niektorých prípadoch proti efektívnemu rozvoju priemyslu na Slovensku. Ak sa prejavovala nižšia rentabilita v rezortoch priemyselnej výroby na Slovensku, jej príčinu vraj netreba hľadať v nižšej finalizácii. Ďalšie skúmanie príčin nižšej rentability sa údajne ďalej vykonávalo.¹⁶⁹

Z analytických materiálov Štátnej a Slovenskej plánovacej komisie vyplýva, že základný problém slovenskej ekonomiky na prahu roka 1968 spočíval v rozdiel medzi výrobnou základňou a potrebami ďalšej výstavby. Preto je rýchlejší rozvoj Slovenska možný len za predpokladu presunu prostriedkov z českých krajín na Slovensko. Aplikácia nástrojov ekonomickej reformy však vcelku sťažila podmienky „pre presadzovanie harmonického vývoja oblastných vzťahov“, pripúšťa sa tvrdsí dosah na priemyselné podniky na Slovensku. Preto plánovacie komisie pri celkovom zachovaní pôsobenia nástrojov ekonomickej reformy navrhli niektoré konkrétne opatrenia na stimulovanie ekonomického rastu na Slovensku, no tie neboli systémového charakteru.¹⁷⁰

Samotná ekonomická reforma v Československu stála v tom čase pred novými zásadnými rozhodnutiami. Stále zreteľnejšie sa ukazovalo, že jej dovtedajší priebeh bol deformovaný viacerými nedostatkami a nedomysleniami. Veď ako môže táto reforma fungovať, pýta sa ešte na jeseň 1967 H. Kočtúch, keď sú podniky závislé od svojej ekonomickej činnosti, no výrobné programy sú im z centra určené a samotné podniky ich nemôžu zmeniť? Ako sa tu dá vlastne uvažovať o rentabilite a na nej založiť ďalší vývoj podniku, keď tento dostane z centra určený stratový program?¹⁷¹

Podľa oficiálnych štatistických údajov v r. 1967 bol na Slovensku vytvorený národný dôchodok o 338,2 % vyšší než v r. 1948 (na území ČR rast o 208 %). Dynamicky rástol najmä sektor priemyslu – vytvorený národný dôchodok bol v ňom o 516 % vyšší než v r.

169 NA ČR, fond 10/4, a.j. 22, sv. 12.

170 Tamže.

171 KOČTÚCH, Hvezdoň. Nová sústava riadenia v ekonomike Slovenska. In: *Slovenské pohľady*, 1967, č. 1.

1948 – sektor poľnohospodárstva vykazoval rast len o 7 %. Keďže vzhľadom k nižšiemu základu bol na Slovensku v porovnaní s českými krajinami celkovo rýchlejší ekonomický rast, zvýšil sa jeho podiel na tvorbe celoštátneho národného dôchodku z úrovne 19,15 % z r. 1948 na 25,19 % v r. 1967. Na druhej strane na takmer dvojnásobnú úroveň vzrástol rozdiel v tvorbe národného dôchodku na jedného obyvateľa českých krajín a Slovenska – podobný údaj platí, i keď berieme do úvahy rozdiel na jedného obyvateľa v produktívnom veku. Vytvorený národný dôchodok na jedného obyvateľa na Slovensku dosiahol v r. 1967 76,5 % úrovne dosiahnutej na území českých krajín – v r. 1948 61,2 % (na jednu produktívnu osobu platia údaje 78,8 % oproti 63,1 %). Pokiaľ ide o podiel jednotlivých sociálnych sektorov a vlastníckych foriem na tvorbe národného dôchodku, môžeme konštatovať, že v oficiálnych štatistických údajoch sa nesledovala situácia za Slovensko, preto pre dokreslenie uvádzame fakty pre celé Československo – tzv. socialistický sektor sa v r. 1967 podieľal na tvorbe národného dôchodku 95,7 %, 3,4 % sa vytvorilo v osobných hospodárstvach a 0,9 % v súkromných sektoroch.¹⁷²

Z analýzy podielu jednotlivých odvetví ekonomiky na tvorbe národného dôchodku na Slovensku v r. 1967 vyplýva, že od r. 1948 sa významne posilnilo postavenie priemyslu (56,2%-ný podiel na tvorbe ND), najmä na úkor poľnohospodárstva (pokles z 32,3 % na 15,3 %), čím sa naplňali podstatné úlohy industrializácie krajiny. Významný bol i podiel stavebníctva na tvorbe národného dôchodku (14,24 %). Keďže najdôležitejšiu úlohu v ekonomike zohrával sektor priemyslu, môžeme sa bližšie pozrieť i na jeho odvetvovú štruktúru, resp. naznačiť tie procesy zmien, ktorými prechádzala v období po r. 1948. Jedným z procesov, ktorý je hodný zaznamenania a je významný z hľadiska používanej metódy industrializácie, je neustále sa prejavujúca tendencia rastu výroby výrobných prostriedkov a poklesu podielu výroby spotrebných predmetov. V celom období od r. 1948 rástol podiel strojárkej výroby na Slovensku – v r. 1967 podiel niečo vyše 24 % na hrubej priemyselnej výrobe, na druhom mieste z tohto hľadiska bol priemysel potravinársky – 20%-ný podiel na hrubej priemyselnej výrobe, pričom zamestnával len o niečo viac ako 9 % zo všetkých robotníkov v sektore priemyslu. Samotný tento fakt naznačuje závažné problémy efektívnosti rozvoja celého hospodárstva – veď do potravinárstva v porovnaní so strojárstvom plynuli marginálne rozvojové prostriedky a s oveľa nižším počtom zamestnancov dosahoval takmer takú hrubú priemyselnú výrobu ako preferované strojárstvo. V odvetvovej štruktúre slovenského priemyslu významné miesta zaujímali odbory hutníctva železa a neželezných kovov, chemický, gumárenský ako i energetický priemysel, i priemysel palív, od r. 1948 sa z hľadiska svojej celkovej váhy postupne oslabovalo postavenie drevárskeho a papierenárskeho priemyslu.

Počas procesu ekonomického rastu v období rokov 1948 – 1967 sa získali na Slovensku investičnou výstavbou základné prostriedky v celkovej sume 185 535 mil. Kčs (v bežných cenách), t. j. na Slovensku vzniklo 30,15 % z celoštátne získaných základných prostriedkov. O niečo nižší bol podiel Slovenska na celoštátne vzniknutých základných prostriedkoch v sektore priemyslu – 26,10 %.¹⁷³

172 Vypočítané na základe údajov Historickkej štatistickej ročenky ČSSR, ref. 146.

173 Vypočítané na základe údajov Historickkej štatistickej ročenky ČSSR, ref. 146.

Napriek podpore ekonomického rastu na Slovensku z centra jedným z jeho najväznejších problémov v období od r. 1948 bolo, že na jeho území nevznikalo dostatok pracovných príležitostí jednak pre rýchle rastúce obyvateľstvo, resp. pre tie vrstvy, ktoré opúšťali sektor poľnohospodárstva. Na druhej strane na území Čiech a Moravy v danom čase vzniklo ďaleko viac pracovných príležitostí v národnom hospodárstve, ako bol celkový prírastok produktívnych pracovných síl (v r. 1948 – 1967 sa na území Čiech a Moravy nanovo zamestnalo vyše 809 000 osôb pri prírastku produktívnych pracovných síl v počte necelých 181 000). Ak za jednu oblasť štátu považujeme Čechy a Moravu a za druhú Slovensko, tak možno konštatovať, že pokiaľ ide o pomer či nepomer medzi počtom nových pracovných príležitostí a dostatkom pracovných síl, vládla úplne obrátená tendencia. V sledovanom období sa Slovensko podieľalo na celkovom prírastku nových pracovných síl v produktívnom veku vyše 70 %-ami, no na jeho území vzniklo len 25 % nových pracovných príležitostí v národnom hospodárstve Československa.¹⁷⁴

Z celoštátneho počtu nových pracovných príležitostí v sektore priemyslu vzniklo na Slovensku 34,65 %, čo sa javí ako relatívne vysoké percento. Na druhej strane možno povedať, že v r. 1948 – 1967 na Slovensku pribudlo na každých 1 000 novonarodených obyvateľov 306 novovytvorených pracovných príležitostí v priemysle, kým v českých krajinách 586,3 pracovných miest. Keďže odvetvie priemyslu bolo najdôležitejším odvetvím, pokiaľ ide o tvorbu národného dôchodku, uvedené čísla naznačujú veľmi nepriaznivú tendenciu i z hľadiska ďalšieho ekonomického rastu na Slovensku. Táto tendencia je zrejماً aj z iných údajov: v r. 1948 – 1967 na Slovensku pribudlo 424 355 obyvateľov v produktívnom veku a 318 860 nových pracovných príležitostí v priemysle – v českých krajinách pribudlo 180 656 obyvateľov v produktívnom veku a 601 379 nových pracovných príležitostí v priemysle.¹⁷⁵ Teda v industrializovanejšej časti republiky vznikali pracovné príležitosti v sektore priemyslu dynamickejšim spôsobom, a to napriek tomu, že dlhodobo narážali na nedostatok pracovných síl. Úvahy o vyrovnávaní ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska a českých krajín a oslava podpory tohto procesu z centra zohrávali svoju politickú úlohu, no pri kritickom posúdení štatistických údajov o nerovnomernom raste pracovných príležitostí v týchto oblastiach štátu muselo byť už v tom čase zrejmé, že proces vyrovnávania bude problematickou a dlhodobou záležitosťou.

Súhrnne možno konštatovať, že na prahu roka 1968 bolo Slovensko krajinou s prevahou priemyslu, s relatívne rýchlym ekonomickým rastom, s dostatočným populačným potenciálom. Keďže sa však priemysel v prevažnej časti budoval v rámci socialistickej industrializácie, trpel niektorými závažnými problémami. Tie boli dané jeho štruktúrou – prevažovali v ňom odvetvia základné a surovinové s vysokou materiálovou spotrebou a energetickou náročnosťou. Jednotlivé závody na seba nedostatočne nadväzovali a efektívnosť ich výroby bola ovplyvnená i nízkym stupňom finalizácie. Zároveň celé podniky a odvetvia priemyslu nevznikali na najvyššej technickej úrovni, čo sa prejavovalo nedostatočnou kvalitou výroby. Nedostatočne sa tak využil fakt, že industriali-

174 Vypočítané na základe údajov Historickej štatistickej ročenky ČSSR, ref. 146.

175 Vypočítané na základe údajov Historickej štatistickej ročenky ČSSR, ref. 146.

zácia sa na Slovensku uskutočňovala po 2. svetovej vojne. Otázkou zostávalo, nakoľko sa podarí presadiť efektívnejší rozvoj celej ekonomiky, ku ktorému ju nútili opatrenia ekonomickej reformy. Nové horizonty rozvoja však prinášalo predovšetkým politické uvoľnenie v súvislosti s jarou roka 1968.

STANISLAV SIKORA

Charakteristika „socializmu s ľudskou tvárou“

Autorom pojmu „socializmus s ľudskou tvárou“ bol údajne popredný český filozof a futuroológ R. Richta, ktorý sa v polovici 60. rokov 20. storočia preslávil ako hlavný autor knižného bestselleru *Civilizácia na rázcestí*.¹⁷⁶ Podtitul tejto knižky – *Spoločenské a ľudské súvislosti vedecko-technickej revolúcie* – signalizuje, že „rázcestím“, na ktorom sa ocitla ľudská civilizácia začiatkom druhej polovice 20. storočia, je schopnosť alebo neschopnosť kapitalistického či socialistického spoločenského systému prejsť od štádia industriálnej spoločnosti k tzv. postindustriálnej spoločnosti, t. j. zvládnuť celý komplex otázok a problémov spojených s tzv. treťou vlnou, u nás nazývanou vedecko-technická revolúcia (VTR).¹⁷⁷

Pre „tábor socializmu a mieru“, ako komunistickí politici, ideológovia a propagandisti radi nazývali Sovietsky zväz a sféru jeho satelitov, bolo objektívne nesmierne dôležité, aby sa mu podarilo prejsť na trajektóriu VTR, a to z viacerých dôvodov. Najvšeobecnejším z nich bola skutočnosť, že „oslobodená práca“, zbavená vykorisťovania človeka človekom, zospoločnenšené výrobné prostriedky a plánovaná ekonomika, ktorá mala eliminovať krízové výkyvy výroby, museli podľa nich v konečnom dôsledku zvíťaziť nad kapitalistickou ekonomikou. Ináč by sa ukázali pochybnými predstavy klasikov marxizmu–leninizmu K. Marxa, F. Engelsa a V. I. Lenina o modernom socializme a nazmar by vyšlo úsilie státisícov revolucionárov, ktorí krvácali v boji za „krajšie zajtrajšky“.

Túto skutočnosť si veľmi dobre uvedomoval aj N. S. Chruščov a jeho politická garnitúra v KSSZ. Po svojom nástupe do vedenia strany a štátu v ZSSR opustili Stalinovu predstavu o tom, že socializmus sa môže na celom svete etablovať iba po víťaznej tretej svetovej vojne a už po XX. zjazde KSSZ vo februári 1956 začali hlásať ideu mierovej koexistencie oboch antagonistických spoločenských sústav – kapitalizmu a socializmu, pričom o víťazstve jednej z nich sa malo rozhodnúť na poli ekonomiky. Tu sa malo ukázať, ktorý systém je životaschopnejší. Preto už na porade predstaviteľov dvanástich komunistických a robotníckych strán v Moskve v polovici novembra 1957 vystúpil spomínaný najvyšší predstaviteľ Sovietskeho zväzu s veľmi smelými cieľmi hospodárskeho rozvoja a výstavby komunizmu. Cesta k nemu sa počítala na roky, hovorilo sa o rýchлом dobehnutí a predbehnutí USA a najvyspelejších kapitalistických krajín. Nereálne a subjektivistické plány boli do záväzných smerníc spresnené na XXI. zjazde KSSZ a na jej XXII. zjazde v roku 1961.¹⁷⁸

Všetky tieto ciele sa však mali spočiatku dosiahnuť maximálnym využívaním extenzívneho ekonomického rozvoja s administratívno-direktívnym riadením. Pravda, čoskoro sa ukázalo, že možnosti tohto ekonomického modelu sa už vo viacerých krajinách sovietskeho bloku vyčerpali a, naopak, začiatkom 60. rokov 20. storočia došlo k vlne

176 RICHTA, ref. 10.

177 Autorom pojmu „tretia vlna“ je americký sociológ a filozof A. Toffler. „Prvou vlnou“ je podľa neho neolitická roľnícka revolúcia a „druhou vlnou“ priemyselná revolúcia, ktorá sa začala koncom 18. storočia.

178 Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 27, s. 16.

závažných otrasov v ekonomike väčšiny východoeurópskych socialistických štátov. Aj vo vtedajšej ČSSR došlo k hospodárskemu prepadu: v roku 1962 sa fakticky zastavil rast národného dôchodku a v nasledujúcich dvoch rokoch poklesol o 1,5 a 2 %, ešte aj v roku 1964 bol o 345 miliónov Kčs nižší ako pred troma rokmi.¹⁷⁹ Na začiatku tohto krízového vývoja vznikla naozaj paradoxná situácia: ešte stále naplno zneli propagandistické fanfáry o dobehnutí a predbehnutí kapitalizmu socializmom v najbližších rokoch, pričom práve vtedy sa ekonomicky prepad začal rozbiehať naplno.

Pred „socialistickým táborem“ sa teda úplne jasne a neodbytné vynorila nevyhnutnosť aspoň dodatočne zachytiť trendy komputelizácie a elektronizácie ekonomiky spolu s odstránením vysokej nerentabilnosti výroby a jej vysokej energetickej náročnosti, charakteristické pre začiatok VTR, ktoré mu spočiatku „ušli“ v dôsledku odmietnutia Marshallovho plánu koncom 40. rokov 20. storočia, ale aj v dôsledku rôznych ideologických predsudkov (napr. kybernetika, sociológia a psychológia boli podľa J. V. Stalina „buržoáznymi pavedami“). Pravda, to si vyžadovalo nielen zmeniť štruktúru priemyslu s úplnou prevahou ťažkého priemyslu a odstrániť strojový park, ktorého kvalita aj po tzv. socialistickej industrializácii nepresahovala predvojnovú úroveň,¹⁸⁰ ale vytvoriť aj nový systém ekonomického a politického riadenia, ktorý by bol schopný nové trendy nielen recipovať, ale zabezpečiť aj optimálne fungovanie nového systému v budúcnosti. Podstatou tohto nového systému mal byť hlboký demokratizmus; to sa však už v týchto časoch javilo ako ťažko splniteľná požiadavka.

V ČSSR si spomínaná hospodárska kríza v prvej polovici 60. rokov doslova vynútila ekonomickú reformu, vyhlásenú už v roku 1965, dva roky experimentálne overovanú a naplno spustenú od 1. januára 1967. Poznáme ju pod názvom *Nová (alebo zdokonalená) sústava riadenia národného hospodárstva*. Na danú dobu si postavila naozaj smelé ciele: na jednej strane zachovať spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, na druhej strane zosúladiť plánované hospodárstvo s pôsobením trhu, na základe čoho mali jednotlivé podniky relatívne samostatne podnikáť a vystaviť sa pôsobeniu konkurencie. Regulovaný socialistický trh mal teda pôsobiť ako faktor revitalizácie socialistickej ekonomiky a jej prispôsobenia požiadavkám VTR.

Novotného vedenie KSČ, prirodzene, zásadne odmietalo zľaviť zo svojej totalitnej diktatúry, i keď po rehabilitačnom roku 1963 došlo k určitému politickému odmäku. To napokon rozhodlo tiež o osude spomínanej hospodárskej reformy. Keď sa ukázalo, že aj regulovaný socialistický trh spochybňuje existenciu až dvoch tretín stranického a štátneho byrokratického aparátu, dovtedy direktívne riadiaceho národného hospodárstva, a preferencia kvalifikačných hľadísk nad politickými aspektami (vznik vrstvy socialistických manažérov) do značnej miery obmedzuje „vedúcu úlohu strany“ v podnikoch,¹⁸¹ A. Novotný ekonomickú reformu po niekoľkých mesiacoch zastavil. Porušil tak aj intenzívne proklamovanú zásadu dlhodobej záväznosti ekonomických pravidiel reformy, ktorej prospešnosť sa mala ukázať až po určitom čase. V momente zastavenia

179 KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*. 3. část. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 103.

180 RICHTA, ref. 10, s. 64 – 66.

181 Pozri bližšie MLYNÁŘ, ref. 16, s. 91 – 93.

reformy sa flagrantne ukázala nevyhnutnosť demokratizácie aj politického systému, ktorý by vylučoval takéto svojvoľné kroky.

* * *

Základné predpoklady pre takýto vývoj vznikli až po odstúpení A. Novotného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a jeho nahradení A. Dubčekom. S ním prišla – zatiaľ len na najvyššej úrovni výstavby strany – k moci reformná garnitúra, ktorá mohla začať, po upevnení svojho postavenia, reformovať socializmus sovietskeho typu v ČSSR v súlade s požiadavkami spomínanej modernizácie.

Na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968 bol prijatý *Akčný program KSČ* (AP KSČ), prvý komplexný program zásadnej reformy socializmu sovietskeho typu v jeho dejinách. Jeho obsah je plne v súlade so sémantickým významom slova „reforma“: temer nič nemení na formálnej štruktúre systému, no usiluje sa o podstatné zmeny v metódach jeho fungovania; tu sa sústreďujú významné demokratizačné a humanizujúce opatrenia a premeny.

Nevyhnutnou a prvoradou podmienkou demokratizácie socializmu sovietskeho typu musí byť nastolenie demokratického režimu najprv vo vedúcom článku politického, ba i celého spoločenského systému – komunistickej strane, t. j. zavedenie skutočnej *vnútrostraníckej demokracie*. V rámci toho bolo najprv potrebné zásadne obmedziť moc aparátu KSČ, lebo jednou z charakteristických čŕt socializmu sovietskeho typu bola koncentrácia moci práve v jeho rukách. Tento fenomén, ktorý spolu s aparátom socialistického štátu niektorí „revizionistickí“ teoretici nazvali „*novou triedou*“,¹⁸² nepodliehal ani len formálnym voľbám (ako volené štruktúry komunistickej strany a socialistického štátu) a mnohí jeho príslušníci dokázali vydržať na svojich postoch a ovplyvňovať politický vývoj i niekoľko desaťročí. Moc aparátu komunistickej strany spočívala najmä v tom, že práve on pripravoval pre volené orgány strany návrhy materiálov a uznesení, na základe ktorých sa potom riešili jednotlivé otázky a problémy z oblasti politiky, ekonomiky, kultúrnej i sociálnej sféry. Uznesenia volených orgánov, ktoré boli vlastne len miernymi úpravami pôvodných návrhov aparátu, potom tento aparát v plnom rozsahu vykonával, pričom voľba prostriedkov bola tiež plne v jeho kompetencii...

Preto AP KSČ venoval tomuto problému mimoriadnu pozornosť. Zdôrazňuje sa v ňom, že „*najúčinnejšou zbraňou proti zanášaniam metód byrokratického centralizmu do strany je posilnenie vplyvu členov strany na tvorbu politickej línie, posilnenie úlohy skutočne demokraticky volených orgánov. Volené orgány strany musia ručiť za to, že sa uplatnia všetky práva členov, že rozhodovanie bude kolektívne a moc sa nesústredí v rukách jednotlivcov.*“¹⁸³

V rámci rozvíjania vnútrostraníckej demokracie v KSČ bolo treba zabezpečiť aj slobočné vystupovanie jednotlivých členov strany na schôdzach, konferenciách, aktívoch

182 L. D. Trockij už v emigrácii vyhlásil, že päť až šesť miliónov riadiacich pracovníkov v Sovietskom zväze je už teraz príslušníkmi triedy, ktorá „*sa nezapája do produktívnej práce, ale spravuje, požaduje, prikazuje, odpúšťa a trestá.*“ Výrobné prostriedky môžu podľa neho patriť štátu, „*ale štát (...) patrí byrokracii.*“ V 50. rokoch 20. storočia zaútočil na stranícko-štátnu byrokraciu aj juhoslovenský „revizionista“ M. Djilas – práve knihou nazvanou *Nová trieda*. Pozri bližšie TOFFLER, ref. 9, s. 92.

183 VONDROVÁ – NAVRÁTIL, ref. 43, s. 328.

i zjazdoch bez následných disciplinárnych postihov tých, ktorí kritizovali vyššie postavených stranických funkcionárov, čo bola predtým bežná prax. V AP KSČ je táto otázka nastolená takto: „Každý člen strany (...) má nielen právo, ale aj povinnosť vystupovať podľa svojho najlepšieho svedomia s iniciatívou, kritikou i odlišnými názormi na prejednávané otázky, oponovať ktorémukolvek funkcionárovi (...) Je nepripustné obmedzovať komunistov v týchto právach a vytvárať okolo tých, ktorí vystúpili s odlišnými názormi, atmosféru nedôvery a podozrievavosti, používať proti menšine represálie pod akoukoľvek zámenkou, ako sa to stávalo v minulosti.“¹⁸⁴ Dnešnému, najmä mladému čitateľovi so skúsenosťami s demokratickou súčasnosťou bude zrejme ťažké uveriť, že taký elementárny atribút demokracie, akým je možnosť slobodne vyjadriť svoj názor bez okamžitého postihu, bol kedysi kľúčom k akémukolvek pokroku v tejto oblasti. Žiaľ, bolo to tak.

Ďalšou nevyhnutnou požiadavkou, ktorú si vyžadovala demokratizácia socializmu sovietskeho typu, bolo, aby už vnútorne demokratická KSČ začala uplatňovať svoju „vedúcu úlohu“ vo vzťahu k ostatným článkom politického, resp. spoločenského systému novým, demokratickým spôsobom. Predovšetkým musela KSČ prestať tieto články považovať za „prevodové páky“ medzi sebou a „ľudovými masami“, ktorým možno administratívno-mocensky diktovať; musela ich začať chápať ako predstaviteľov špecifických záujmov rôznych tried a sociálnych skupín prebúdajúcej sa občianskej spoločnosti. V AP KSČ to bolo vyjadrené nasledujúcim spôsobom: „Komunistická strana sa opiera o dobrovoľnú podporu ľudu a neuskutočňuje svoju vedúcu úlohu tým, že vládne nad spoločnosťou, ale tým, že čo najoddanejšie slúži jej slobodnému pokrokovému rozvoju. Svoju autoritu si nemôže vynútiť, ale ju musí neustále získavať svojimi činmi. Svoju líniu nemôže presadzovať nariadením, ale prácou svojich členov a pravdivosťou svojich ideálov“, pričom pre ňu získava všetkých pracujúcich „systematickým presvedčaním i osobným príkladom.“¹⁸⁵

Osobitne však treba zdôrazniť, že v AP KSČ sa nachádza ešte jedno zásadné obmedzenie predchádzajúceho štýlu uplatňovania vedúcej úlohy KSČ, nadekrétovaného 4. článkom Ústavy ČSSR z júla 1960: „Politické strany Národného frontu sú voči sebe navzájom partnermi.“ Napriek tomu, že sa tu vzápätí nachádza aj poistka: „KSČ chápe Národný front ako politickú platformu, ktorá nedelí politické strany na vládne a opozičné v tom zmysle, že by sa vytvárala opozícia proti línii štátnej politiky (...) a o moc v štáte sa viedol politický boj.“¹⁸⁶ sa koncepcia Národného frontu a uplatňovania vedúcej úlohy strany v ňom nápadne podobala na to, čo v Československu existovalo v rokoch 1945 – 1948, teda ešte pred „februárovým víťazstvom pracujúceho ľudu“ v roku 1948. Z uvedeného hľadiska sa ťažko možno čudovať kritike tejto pasáže zo strany konzervatívno-dogmatického krídla v KSČ, ktorá danú skutočnosť považovala za fatálny ústup z ťažko vybojovaných mocenských pozícií.

184 Tamže, s. 329.

185 Tamže, s. 327 – 328.

186 Tamže, s. 331. V Národnom fronte ČSSR pôsobili aj nekomunistické politické strany: Československá strana socialistická, Československá strana ľudová, Strana slovenskej obrody a Strana slobody. Neboli to politické strany v pravom slova zmysle: na to im chýbali také atribúty ako samostatný politický program, slobodný nábor členstva a slobodná účasť v boji o politickú moc, ale komunisti ich existenciu občas využívali na to, aby zdôraznili, že nie sú v politickej štruktúre ČSSR jedinou politickou stranou, že tu existuje akýsi socialistický pluralizmus.

V súvislosti s uvedeným treba tiež povedať, že KSČ sa v žiadnom prípade nehodlala svojej vedúcej úlohy vzdať, aspoň nie v inkriminovanom období. Podľa popredného autora politickej časti reformy Z. Mlynára bolo jediným možným riešením premeniť „existujúci systém totalitnej diktatúry na pluralitnú demokraciu tak, aby dosiať monopolne a diktátorsky vládnuca komunistická strana nestratila svoju hegemoniu skôr, ako sa v praxi vytvoria fungujúce mechanizmy demokratického systému.“¹⁸⁷

Pravda, takýto pokus si vyžadoval veľmi priaznivý súhrn vnútorných a medzinárodných podmienok, ktoré, ako sa neskôr ukázalo, v roku 1968 neexistovali. Aj spomínaný pluralizmus mal byť pluralizmom na báze základných postulátov socializmu. Z. Mlynár a jeho spolupracovníci chceli využiť jednu charakteristickú črtu socializmu sovietskeho typu, t. j. skutočnosť, že sa na rozdiel od diktatúr fašistického typu aspoň navonok vydával za demokratický systém a mnohé zásady demokratického usporiadania boli obsiahnuté v jeho ústavou danej formálnej štruktúre. Celý systém delby a kontroly moci v štáte bolo podľa nich možné v praxi rozvíjať v rámci platného ústavného postavenia volených zastupiteľských zborov, ako aj výkonných a súdnych orgánov, lebo podľa formálnej litery práva boli súdy nezávislé a všetky výkonné orgány vrátane vlády boli podriadené a odvodené od volených zastupiteľských orgánov parlamentného typu. Dodržiavaním formálne platných vzťahov v praxi a reformou volebného zákona bolo podľa nich možné rozrušiť systém totalitnej diktatúry bez toho, aby sa – aspoň zatiaľ – siahlo na problém existencie niekoľkých politických strán.¹⁸⁸

Takáto možnosť bola naznačená aj v AP KSČ. Nachádza sa tu pasáž nazvaná *Delba moci – záruka proti ľubovôli*, v ktorej sa do budúcnosti naznačujú vzťahy medzi vládou ČSSR a Národným zhromaždením, t. j. medzi výkonnou a zákonodarnou mocou. Vzťahy zodpovednosti, relatívnej samostatnosti i vzájomnej kontroly tu už naznačujú kvalitu demokratických vzťahov medzi vrcholnými štátnymi inštitúciami vo vyspelých západných demokraciách. Aj dôvod, pre ktorý sa k týmto opatreniam pristupovalo, je jednoznačný: „(...) aby v celom štátnom mechanizme nedochádzalo k prílišnému sústredovaniu moci v jednom článku.“¹⁸⁹

K mimoriadnemu posunu v politickom systéme došlo aj v oblasti vzťahov medzi Čechmi a Slovákmí. Treba však zdôrazniť, že pre samizdatovú štúdiu slovenského historika M. Gosiorovského *K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa* z marca 1963, ktorú zaslal na oficiálne stranice a štátne miesta v ČSSR, ba i veľvyslanectvá socialistických štátov, a z tejto skutočnosti vyplývajúceho hnevu A. Novotného a jeho prívržencov vo vedení KSČ, sa prvý tajomník ÚV KSS A. Dubček a jeho stúpenci vyjadrovali o národnostnej otázke v rôznych inotajoch a slovo „federácia“ sa stalo tabu. Preto aj spomínaný A. Dubček vo svojom slávnom prejave na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967, v ktorom možno identifikovať veľa základných východísk obsiahnutých a rozvinutých v AP KSČ, uvádza: „Naša strana vychádza zo zásady, že každý národ je a musí byť skutočným subjektom svojho politického a sociálno-ekonomického vývoja a politické a štátoprávne formy musia mu toto postavenie zabezpečo-

187 MLYNÁŘ, ref. 16, s. 91.

188 Tamže, s. 93.

189 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 335 – 336.

vat' a umožňovať.“¹⁹⁰ Keď si tento výrok pozorne prečíta nezaujatý čitateľ, mimovoľne sa mu musí tlačiť na jazyk, že tou najvyhovujúcejšou štátoprávnu formou v ČSSR by celkom prirodzene mohla byť federácia. Pravda, v tom čase sa to ešte expressis verbis nemohlo povedať...

V AP KSČ, ktorý bol prijatý tri mesiace po rezignácii A. Novotného na funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ, však už mohli byť myšlienky o štátoprávnom usporiadaní a o jeho zásadnej premene vyslovené jasne a nedvojzmyselne – bez všelijakých inotajov, „kryptografií“ a zatemňovania pôvodného zmyslu a zámeru. Jasne sa v ňom hovorí, že „asymetrické usporiadanie nebolo už (...) spôsobilé vyjadriť a zabezpečiť štátoprávne vzťahy dvoch rovnoprávných národov, pretože postavenie jedného i druhého národa (...) vyjadrovalo rozdielnym spôsobom (...) Funkciu českých národných orgánov plnili centrálné orgány, ktoré ako celoštátne boli nadriadené slovenským národným orgánom a tým sa slovenskému národu prakticky prekážalo v rovnoprávnej účasti na tvorbe a realizácii celoštátnej politiky.“

V záujme odstránenia tohto nevyhovujúceho stavu a obnovenia vzájomnej dôvery medzi príslušníkmi oboch štátotvorných národov v ČSSR bolo preto nevyhnutné „dosiahnuť zásadný obrat v štátoprávnom usporiadaní vzťahov Čechov a Slovákov a uskutočniť aj príslušné zmeny. Preto vznikla so všetkou vážnosťou potreba, aby sa rešpektovala výhoda socialistického federatívneho usporiadania ako uznávanej a osvedčenej formy spoluzitia rovnoprávných národov v spoločnom socialistickom štáte.“¹⁹¹

Slovenskí komunisti si po predchádzajúcich skúsenostiach s KSČ uvedomovali, že vedúcim článkom socialistického politického systému nie je štát, ale komunistická strana. Vedeli, že ak v nej nenastanú zásadné zmeny v tom zmysle, že aj ona bude federalizovaná, nové štátoprávne usporiadanie bude mať iba formálny význam. Veľmi dobre to na zasadaní ÚV KSS 20. júna 1968 vystihol historik L. Holotík, keď odporúčal „predovšetkým zabrániť tomu, aby sa vytvorila znovu asymetrická KSČ, lebo by sme sa vlastne dostali do starých kolají: z asymetrického modelu v strane by mohol vyrásť znovu len asymetrický model v celom politickom systéme a asymetrický model v štátoprávnych vzťahoch.“¹⁹²

Preto na tomto zasadaní ÚV KSS prijali dokument *Stanovisko ÚV KSS k príprave mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ*, v ktorom sa požadovalo ešte pred zjazdom vypracovať a schváliť zásady výstavby strany a metód jej práce v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania. ÚV KSS požadoval prijať tieto opatrenia: už na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ vylúčiť možnosť majorizácie jednej národnej časti delegátov druhou národnou časťou, pričom by sa toto opatrenie vzťahovalo na otázky stanov KSČ, federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR a na voľby do najvyšších orgánov strany, v ktorých sa mal uplatniť princíp parity. Možnosť majorizácie sa mala vylúčiť aj tým, že pre právoplatnosť uznesení zjazdu v spomínaných záležitostiach bude potrebná trojpätinová väčšina českých i slovenských delegátov zjazdu.¹⁹³ Neskôr pribudla i požiadavka vytvoriť národné organizácie KSČ – KSS a KSČM, aby sa asymetria odstránila aj z tohto vedúceho článku politickej organizácie spoločnosti.

190 SNA, f. ÚV KSS, k. 1874.

191 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 333 – 334.

192 SNA, f. ÚV KSS, k. 1881.

193 Tamže.

Prirodzene, reakcia českých komunistov na takéto požiadavky nebola pozitívna. V českej stránickej tlači sa objavili články vyjadrujúce počudovanie nad tým, že menej ako jedna štvrtina členov KSČ požaduje rovnaké práva ako vyše tri štvrtiny jej členov, ba čo viac, požiadavku parity v ÚV KSČ nazvali „slovenským paritným dogmatizmom.“¹⁹⁴

Predstaviteľmi špecifických záujmov rôznych vrstiev socialistickej spoločnosti v ČSSR mali byť po novom aj spoločenské organizácie združené v Národnom fronte. O zásadnej zmene ich postavenia v socialistickej politickom systéme svedčí aj nové poslanie najmasovejšej organizácie z nich – Revolučného odborového hnutia (ROH). V AP KSČ sa výslovne zdôrazňuje, že „aj socialistická ekonomika vedie k takému postaveniu pracujúcich, v ktorom existuje potreba organizovane brániť svoje ľudské, sociálne a iné záujmy. Centrálnou funkciou odborov by sa malo čoraz výraznejšie stávať poslanie brániť zamestnanecké a pracovné záujmy robotníkov a pracujúcich, vystupovať z tohto hľadiska ako významný partner pri riešení všetkých otázok hospodárskeho riadenia.“¹⁹⁵ Môžeme tu teda zaznamenať návrat odborov z postavenia „prevodových pák“, organizátorov rekreácií a socialistickeho súťaženia k ich pôvodnej ochranárskej funkcii – tak, ako to bolo aj v podmienkach západnej demokratickej spoločnosti.

Takéto premeny mali podľa AP KSČ nastať aj v postavení predtým monolitnej, ba až kasárensky jednotnej a uniformnej a z hľadiska záujmov mládeže výsostne formálnej a nezaujímavej mládežníckej organizácie – Československého zväzu mládeže (ČZM). V súvislosti s tým sa opäť musíme vrátiť k prejavu A. Dubčeka na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967. Vzhľadom na potreby mládežníckej organizácie uviedol: „Treba sa zamyslieť nad tým, ako všestrannejšie vychádzať v ústrety záujmom jednotlivých mladých ľudí a skupín mládeže (...) Mechanické napodobňovanie stránických alebo hospodárskych orgánov stiera mládežnícky charakter a postavenie ČZM. To si vyžaduje (...) zmeny v obsahu, metódach, ako aj organizačných princípoch činnosti zväzu mládeže.“¹⁹⁶ A. Dubček vychádzal z úsilia vtedajšieho slovenského mládežníckeho predáka R. Harenčára, ktorý si už v roku 1966 uvedomil, že mládež je vekovo, vzdelanostne a záujmovo diferencovaná a začal na Slovensku – i keď ešte stále vo formálnej jednotnom ČZM – v praxi uplatňovať zásadu „jednota v rôznosti.“¹⁹⁷

Prirodzene, i AP KSČ sa zaoberal jednotnou mládežníckou organizáciou – ČZM. Aj v ňom sa zdôrazňuje, že „mnohotvárnosť potrieb, záujmov a často sa meniacich záľub mládeže, ktorá je vekovo, sociálne, kvalifikačne a inak vnútorne diferencovaná, si tiež vyžaduje členitú a diferencovanú organizáciu detí a mládeže (...) Domnievame sa, bez toho, že by sme mladým ľuďom chceli predpisovať štruktúru mládežníckej organizácie, že súčasným potrebám a stavu mládežníckeho a detského hnutia by najlepšie zodpovedala federácia.“¹⁹⁸ Z uvedených skutočností a predpokladov potom neskôr, po januári 1968, vyrástla na Slovensku federácia rôznych mládežníckych zoskupení – Združenie detských a mládežníckych organizácií Slovenska (ZDMOS). Náročky sme si na zhodnotenie vývoja v oblasti spoločenských organizácií vybrali odbory a mládežnícku organizáciu. Tento

194 Tamže.

195 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 339.

196 SNA, f. ÚV KSS, k. 1874.

197 Pozri bližšie LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 27, s. 124 – 125.

198 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 337.

vývoj dokumentoval návrat k pôvodným hodnotám a záujmom najpočetnejších sociálnych zoskupení českej a slovenskej spoločnosti – „pracujúcich“ a mládeže – po zbavení sa mnohých ideologických a politických obmedzení. Odbory a mládežnícka organizácia do značnej miery korešpondovali so štruktúrou a zameraním podobných organizácií v štátoch západnej Európy. Veľkým krokom vpred mali byť podľa AP KSČ aj opatrenia v oblasti demokratických práv a slobôd. V AP bola zakotvená nevyhnutnosť zabezpečiť uplatnenie ústavných zhromažďovacích a spolčovacích slobôd, sloboda slova, prejavu a vôbec politické a osobné práva občanov. V tomto dokumente sa dokonca píše, že „socializmus nemôže byť len oslobodením pracujúceho ľudu od nadvlády vykorisťovateľských triednych vzťahov, ale musí priniesť pre úplné uplatnenie osobnosti viac, ako dáva ktorákoľvek buržoázna demokracia.“¹⁹⁹

Mnohé z týchto demokratických práv už reformní komunisti nestihli uskutočniť v praxi. Veľmi slobodne si však už od druhej polovice februára 1968 počínali československé oznamovacie prostriedky – tlač, rozhlas a televízia; vtedy totiž ideologický tajomník ÚV KSČ J. Hendrych povolil opätovné vydávanie Literárnych novín, zastavených po vzbúreneckom IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov koncom júna 1967, čo novinári pochopili ako faktické zrušenie cenzúry. Ústredná publikačná správa, obávaný nástroj cenzúry, zastavila svoju činnosť už 29. februára 1968 a faktické zrušenie cenzúry potvrdilo predsedníctvo ÚV KSČ 4. marca 1968 – opäť na základe materiálu, ktorý pripravil J. Hendrych.²⁰⁰

Všetko, čo sa počas uplynulých 20 rokov varilo pod pokrievkou: „vyakčňovanie“, znárodňovanie, socializácia živností, kolektivizácia poľnohospodárstva, katolícka akcia, kultúrna revolúcia, vykonštruované politické procesy, trestno-právne komisie národných výborov, pracovné tábory PTP a podobne, sa vtedy „prevalilo“ a „zaplavilo“ naše masmédiá. Spomedzi viacerých reformných komunistov – predtým neznámych straníckych byrokratov – vyrástli mediálne hviezdy, ktoré sa nebáli kritizovať minulosť a smelo kritizovali i politický vývoj v súčasnosti. Dá sa povedať, že československé masmédiá boli v roku 1968 jediným fenoménom, kde naplno zaburácala demokracia; v tomto ohľade im azda niekoľko mesiacov nebolo na svete páru... V súlade so zásadou rešpektovania občianskych práv a slobôd sa v AP KSČ riešila aj otázka náboženskej slobody. Reformní komunisti, autori tohto programu, v ňom uviedli: „Otvorene hovoríme, že počítame aj s veriacimi ľuďmi, so všetkými, ktorí sa chcú na základe svojej viery ako rovní s rovnými, ako plnoprávni budovatelia socialistickej spoločnosti zúčastniť na plnení všetkých národných úloh.“²⁰¹ Hneď po prijatí AP KSČ sa rozpadla režimistická organizácia katolíckych kňazov *Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva* (MHKD) a namiesto nej bolo v máji, priamo na staroslávnom Velehrade, založené *Dielo koncilovej obnovy* (DKO) na čele s pražským arcibiskupom F. Tomáškom a trnavským biskupom A. Lazikom. Vo všetkých kresťanských konfesiaciach nastal obrovský rozmach aktivity a v júni 1968 bola uznesením vlády č. 205 obnovená aj gréckokatolícka cirkev, potupne zakázaná

199 Tamže, s. 331 – 332.

200 Tamže, s. 130, 436.

201 Tamže, s. 326.

a zlúčená s pravoslávnu cirkvou na smutne známom „prešovskom sobore“ na jar roku 1950.

AP KSČ sa zaoberal aj otázkou vyrovnávania ekonomickej úrovne Slovenska na úroveň Čiech, ako aj dosahu tzv. novej sústavy riadenia národného hospodárstva – ako sa nazývala ekonomická reforma z roku 1965 – na hospodársky vývoj na Slovensku.²⁰² V súvislosti s tým však považujeme za potrebné upozorniť, že na Slovensko sa v tom čase, vzhľadom na jeho neplnoprávne štátoprávne postavenie v ČSSR, hľadalo ako na „oblasť“. A práve oblastná stránka rozvoja jednotnej československej ekonomiky patrila k najslabším článkom ekonomickej reformy z roku 1965, nielen preto, že sa priam „nesocialisticky“ spoliehala na trh a zbavovala sa tak možnosti riešiť nerovnomernosť oblastného rozvoja, ale hlavne preto, že vychádzala z ekonomických podmienok českého priestoru. A na dôvažok, prestavbou veľkoobchodných cien k 1. januára 1967 postavila táto reforma slovenské priemyselné podniky vedome do nevýhodnejšieho postavenia v porovnaní s podnikmi v Čechách (rozhodujúca bola v tomto smere rozdielna štruktúra priemyslu: na Slovensku prevažovala ťažba surovín a ťažký priemysel a v Čechách zasa spracovateľský priemysel s príslušnou mierou pridanej hodnoty). To všetko viedlo nie k často propagandisticky zdôrazňovanému vyrovnávaniu, ale, naopak, k opätovnému rozchádzaniu hospodárskych úrovní oboch národných území.²⁰³ Aj na tieto skutočnosti narážal A. Dubček vo svojich vystúpeniach na septembrovom a októbrovom zasadaní ÚV KSČ v roku 1967, čo bolo bezprostrednou príčinou vzniku vnútrostraníckej krízy vyriešenej až pádom A. Novotného začiatkom januára 1968. Zo znenia časti AP KSČ, ktorá sa venuje tejto otázke, je na prvý pohľad zrejmé, že komunistickí reformátori nielen zo Slovenska, ale aj z českej časti republiky si veľmi dobre uvedomovali daný problém a rozhodli sa ho riešiť: „Rozvoj Slovenska sa uskutočňuje v rámci novej sústavy riadenia. Tá však vo svojej súčasnej podobe nevytvárala priestor pre rozvojovú politiku národno-politických oblastí. Doterajšie úpravy plánov a ekonomických nástrojov nestačia. Preto je potrebné prepracovať sústavu riadenia tak, aby sa územné a národné aspekty rozvoja stali rovnocennou a organickou súčasťou systému riadenia celého národného hospodárstva.“²⁰⁴ Pravda, to neznamená, že by sa pri rozmieňaní tejto tézy „na drobné“ nevyskytli vo vzťahoch medzi českými a slovenskými politikmi a ekonómami aj rôzne „pnutia“ a rozpory, týkajúce sa najmä rozdielne chápanej ekonomickej kategórie „jednotný hospodársky priestor.“²⁰⁵

Badateľné uvoľnenie v oblasti kultúry sa začalo už o päť rokov skôr, v súvislosti s rehabilitačným rokom 1963, keď do značnej miery padla bariéra strachu z represívneho komunistického režimu.²⁰⁶ Kultúrni pracovníci a umelci vtedy zintenzívnili svoje úsilie

202 Touto problematikou sa bližšie zaoberá stať z pera M. Londáka.

203 Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav. Ekonomika na Slovensku dvadsať rokov po februári 1948. In: *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 3, s. 595.

204 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref.43, s. 346.

205 Pozri bližšie 2. stať M. Londáka.

206 V roku 1963 pôsobili dve rehabilitačné komisie – Kolderova a tzv. barnabitská (podľa bývalého kláštora barnabítek na Pražskom hrade, kde pracovala). Tieto komisie posudzovali vykonštruované politické procesy v rokoch 1949 – 1954. Precedens, ktorý zbúral spomínanú bariéru strachu, vznikol tým, že vedeckí pracovníci – historici, filozofi, právnici a pod., ktorí bezprostredne skúmali príslušné dokumenty a navrhovali závery, sa nepoddali tlaku A. Novotného a proti jeho vôli presadili nevinu odsúdených.

zamerané proti ideologickej a politickej kuratele KSČ, ako aj proti obmedzujúcemu vplyvu „jedinej správnej“ umeleckej metódy – socialistickému realizmu, alebo aspoň proti jeho dogmaticko-schematickej podobe. Ba čo viac, do literatúry začali prenikať prvky existencializmu, v oblasti výtvarného umenia sa objavovali abstrakcionisti, kine-
tisti i prívrženci konceptuálneho umenia. Iní umelci zasa nadväzovali na slovenskú modernu 20. a 30. rokov 20. storočia. Na scénu prichádzali tiež divadlá malých foriem – tu sa vyskytlo najviac príležitostí k „medziriadkovej“ kritike režimu. Atmosféru 60. rokov významne ovplyvnili aj nové prúdy v oblasti populárnej hudby – big beat či rock and roll. Prostredníctvom nich sa naša mládež oboznamovala so životnými pocitmi mladých ľudí v západných demokratických krajinách, pričom obstarávanie nahrávok rôznych západných skupín malo v sebe často čaro romantiky a dobrodružstva.²⁰⁷

V tejto situácii zaujalo Dubčekovo vedenie KSS defetistický postoj a je evidentné, že vývoj v oblasti slovenskej kultúry ani neovládalo, ani neusmerňovalo, ale snažilo sa zabrániť aspoň niektorým markantným útokom na metódu socialistického realizmu.²⁰⁸

A. Dubček v spomínanom prejave na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967 zmierlivo uviedol:

*„Pri uplatňovaní politiky strany v kultúrnej oblasti treba mať na pamäti, že nie všetko, čo je v rozpore s našimi predstavami (...), vzniklo ako prejav odporu.“*²⁰⁹ Je to obrovský pokrok v porovnaní s 50. rokmi, v ktorých vládlo heslo „Kto nejde s nami, ide proti nám“ a vládol trvalý pohon proti „buržoáznemu formalizmu“. Na potvrdenie dobrej vôle voči umeleckému frontu A. Dubček ďalej pokračuje: *„Politika komunistickej strany v tejto oblasti musí byť diferencovaná, taktná a obozretná i k nie celkom jednoznačným názorom (...) Strana vo svojej politike musí všetkými prostriedkami predchádzať administratívne komandovaniu ako škodlivému javu, ktorý nepatrí do politickej koncepcie komunistov.“*²¹⁰

Tieto cháповé a zmierlivé myšlienky vyslovené ešte v máji 1967 boli už v AP KSČ oveľa rozvinutejšie: *„Odmietame administratívno-direktívne metódy uskutočňovania kultúrnej politiky, dištancujeme sa od nich a budeme im čeliť.“* Najväčší posun bol však zakotvený v nasledujúcich vetách, ktorých význam môže byť len veľmi ťažko vytrhnutý z kontextu: *„Umelecká tvorba nesmie byť podrobená cenzúre (...) Strana bude strážiť a zabezpečovať tak slobodu umeleckej tvorby, ako aj právo na sprístupnenie umeleckých diel.“*; a vyjadrený je hlavne vo vete: *„Potrebnú autonómiu kultúry a umenia musí vyjadrovať aj samosprávne rozhodovanie kultúrnych pracovníkov v odbore ich činnosti.“*²¹¹ Odmietanie cenzúry a zdôrazňovanie slobody umeleckej tvorby, samosprávy umelcov a umeleckých zväzov – to sú už atribúty klasickej západnej demokracie.

207 K tejto problematike pozri bližšie LONDÁKOVÁ, Elena. Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch. In: LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 27, s. 255 – 380.

208 Táto umelecká metóda bola v 60. rokoch v štádiu takého ústupu z pozícií, že sa o nej celkom nezakryto šíрили vtipy. Keďže dobový vtíp je výborný historický prameň, dokumentujúci hlavne atmosféru danej doby, jeden uvediem: Akademik A. Mráz skúšal študentov. Jednému z nich dal otázku: „Synak, povedz mi, čo to je ten socialistický realizmus?“ Študent sa chytil za hlavu a hovorí: „Pán profesor, ešte pred minútou som to vedel, ale som to zabudol!“ „Nešťastník!“ skríkol A. Mráz. „Ty jediný na svete si to vedel a trúfol si si to zabudnúť? Von!“

209 SNA, f. ÚV KSS, k. 1874.

210 Tamže.

211 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 351.

* * *

Spomínaný boom v oblasti československých masmédií vyvolal k plnohodnotnému životu aj občiansku spoločnosť – po roku 1948 takmer zahubenú a v roku 1963 prebudenu. Reformní komunisti urobili z hľadiska svojich politických záujmov chybu, že AP KSČ zverejnili až začiatkom apríla 1968: občianska spoločnosť a jej poprední protagonisti boli v tom čase so svojimi požiadavkami za hranicami tohto programového stranického dokumentu a spoločenský vývoj sa už len veľmi ťažko dal usmerniť do jeho riečišťa.

Nesmieme totiž zabúdať, že drastické sociálno-inžinierske operácie vyznačujúce sa najmä vyvlastnením majetku kapitalistov, živnostníkov i roľníkov a doprevádzané ich mnohotvárnou diskrimináciou sa odohrali len pred necelými dvadsiatimi rokmi a väčšina postihnutých ešte žila. Pravda, tu ide o tú časť spoločnosti, ktorá naplno zažila časy prvej ČSR i vojnové udalosti. Mladá generácia, prirodzene, nemala dôvod porovnávať dosiahnutý stupeň spoločenského vývoja s minulosťou tak ako bežní občania strednej a staršej generácie, nepostihnúť spomínanými represáliami. Nemala historické väzby k predchádzajúcemu režimu, porovnávala len okolitý západný svet so socializmom v ČSSR, pričom toto porovnávanie vyznievalo v neprospech socializmu. Z týchto koreňov vychádzala občianska spoločnosť, pre ktorú nebol AP KSČ dostatočnou náplastou na utrené rany a ani nesľuboval súčasnú prosperitu západného sveta.²¹²

Aj keď sa prevažná časť obyvateľstva ešte stále hlásila k socializmu, v praxi sa vytvoril mechanizmus schopný vynútiť si zmeny smerujúce za hranice AP KSČ. Charakteristické bolo, že to nebol mechanizmus stranických a štátnych orgánov ani demokratický postup vo vnútri mocenských štruktúr, ale bol ním mechanizmus verejného nátlaku prostredníctvom slobodnej tlače a slobodným vyslovovaním názorov mimo štruktúry moci.²¹³ To prekvapilo aj samotného A. Dubčeka a jeho prívržencov; aj on bol náchylný veriť, že jeho nesporná celonárodná popularita a dôvera v neho mu umožnia zvládnuť všetky prekážky v oblasti vnútropolitického vývoja a že táto autorita bude aj pre sovietske vedenie dostatočnou zárukou, že v ČSSR nehrozí nebezpečenstvo „kontrarevolúcie“. Ako sa neskôr ukázalo, bol to chybný odhad.

Aj napriek týmto komplikovaným vzťahom medzi reformnými komunistami a občianskou spoločnosťou mohli mať dialektické interakcie medzi nimi pozitívne následky z hľadiska dosiahnutého stupňa demokratizácie spoločnosti. Napokon, spoločného mali viac, ako sa na prvý pohľad zdá: bez vystúpenia reformných komunistov by nebolo občianskej spoločnosti a občianska spoločnosť zasa mala tendenciu posúvať demokratizačný vývoj ďalej, ako zamýšľali reformní komunisti. Žiaľ, československá reforma sa neodvíjala vo vzduchoprázdne, izolovanom od ostatného sveta.

Československé demokratizačné úsilia boli od začiatku ostro sledované našimi spojencami vo Varšavskej zmluve (s výnimkou Rumunska) na čele so Sovietskym zväzom a vyvolávali u nich veľmi negatívne reakcie. Sovietski predstavitelia, ktorí sa usilovali rokovať s USA o obmedzení strategických jadrových zbraní (SALT 1), potrebovali práve

212 KAPLAN, ref. 180, s. 90 – 91, 94.

213 MLYNÁŘ, ref. 16, s. 116 – 117, 133.

teraz vo svojom bloku pokoj, poriadok a disciplínu, aby dosiahli čo najlepšie výsledky. Nemenšie obavy vyvolával aj demokratizačný „vírus“ pochádzajúci z Československa; v ostatných krajinách sovietskeho bloku – ZSSR, Bulharsku, Maďarsku, Poľsku i NDR – temer neexistovali demokratické tradície ako v ČSSR a existovali odôvodnené obavy, že by tento „vírus“ v prostredí postrádajúcom akúkoľvek imunitu voči nemu spôsobil zničujúcu anarchiu. Isté nebolo ani to, kde sa československá reforma zastaví, veď chystaný prejav A. Dubčeka na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ, ktorý sa mal začať 9. septembra 1968, obsahoval demokratizačné opatrenia presahujúce AP KSČ.²¹⁴ S tým súvisela obava z odchodu ČSSR zo sovietskeho bloku.

Na zasadaní predstaviteľov štátov vo Varšavskej zmluve 23. marca 1968 v Dráždňanoch došlo k ostrým útokom na vedenie KSČ a československého štátu. L. I. Brežnev, T. Živkov, W. Ulbricht, J. Kádár a W. Gomulka ostro kritizovali situáciu v ČSSR ako začínajúcu „plazivú“ kontrarevolúciu a poukázali hlavne na neudržateľnú situáciu v oblasti masmédií. Na podporu svojich vyhrážok priviezli so sebou aj najvyššiu generalitu Varšavskej zmluvy, aby bolo aj takýmto spôsobom dané jasne najavo, aké prostriedky môžu byť použité na záchranu socializmu v ČSSR. Pod vplyvom atmosféry na tomto dráždňanskom summite sa začala aj diferenciacia v pôvodnom antinovotnovskom reformnom krídle vo vedení KSČ: postupne sa začala vytvárať prosovietska neokonzervatívna skupina pod vedením A. Indru, D. Koldera a V. Bílaka.²¹⁵

Podobný nátlak bol na vedenie KSČ vyvíjaný aj na bilaterálnom rokovaní vedúcich predstaviteľov ZSSR a ČSSR v Moskve 4. – 5. mája 1968. Najmä po tomto „moskovskom umývaní hláv“ nastala vo vedení KSČ taká atmosféra zúfalstva a sebabičovania, že v dokumentoch, ktoré vznikli počas májových zasadaní predsedníctva ÚV KSČ, ani nie je možné zistiť, kto je reformista a kto konzervatívec.²¹⁶ Výsledok sa dostavil: na zasadaní ÚV KSČ 29. mája – 1. júna 1968 došlo k pokusu o konsolidáciu reformy socializmu v ČSSR akceptovaním niektorých zásadných požiadaviek spojencov.

Tento konsolidačný obrat možno zhruba charakterizovať takto: zatiaľ čo na zasadaní ÚV KSČ v apríli 1968 bola ako hlavné nebezpečenstvo pre reformný proces v ČSSR vyzdvihnutá konzervatívno-sektárska úchylka a pravicové nebezpečenstvo bolo označené len za sekundárne, na tomto májovom pléne to už bolo naopak. Napriek tomu sa proti primárnemu pravicovému nebezpečenstvu malo postupovať politickými metódami; Dubčekova reformná skupina odmietla použiť mocenské a administratívne prostriedky, ktoré im začiatkom mája 1968 vrelo odporúčali v Moskve.

Občianska spoločnosť – najmä v českej časti spoločnosti – však považovala aj tento umiernený pokus o konsolidáciu reformy a jej usmernenie do riečišťa AP KSČ za nebezpečný pre svoje úsilia, záujmy a ciele a rozhodla sa zásadne zaktivizovať. Ako výzva mal poslúžiť dokument *2000 slov*, ktorého autorom bol český spisovateľ L. Vaculík a ktorý bol koncom júna 1968 uverejnený v niektorých českých novinách. Tento elaborát sa v podstate ničím neodlišoval od toho, čo sa už v tom čase bežne uverejňovalo v českej

214 LALUHA, Ivan. Politické myslenie a politická reforma v 60. rokoch. In: *Pokus o reformu v roku 1968*, ref. 34, s. 10 – 11.

215 Za konzervatívco sa považujú pôvodní antireformní stúpenci A. Novotného.

216 Pozri VONDRŮVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 43, s. 398 – 550.

a slovenskej tlači, obsahoval však jednu pasáž, na ktorú boli komunisti obojakého razenia – konzervatívci i reformisti – veľmi citliví: vyzýval vytvárať na obranu demokratizačného procesu „občianske výbory“ a na ochranu svojich zhromaždení vlastnú „poriadkovú službu“. Tieto „občianske výbory“, ako aj „poriadková služba“ sa totiž až podozrivo podobali na „akčné výbory NF“ a „Ludové milície“ z obdobia „Vítazného februára“ 1948, pomocou ktorých sa komunisti ujali moci v ČSSR. Preto najvyššie orgány KSČ a KSS túto výzvu ostro odsúdili, no v súlade s demokratickými a politickými metódami svojho vládnutia i teraz odmietli administratívno-mocenský zásah. Napriek tomu sa malo ostro postupovať voči sfére masmédií a podľa následného uznesenia predsedníctva ÚV KSČ mal predseda vlády ČSSR O. Černík konzultovať s generálnym prokurátorom, či niektoré výroky v masmédiách nemožno označiť za poburovanie.²¹⁷ Dokument *2 000 slov* vyvolal veľký ohlas tiež v zahraničí, paradoxne aj v USA, kde ho ako veľkú politickú chybu, zbytočne provokujúcu Sovietsky zväz a spojencov, kritizovali i liberálne kruhy.²¹⁸ Dokument na výsosť podráždil aj vedúcich predstaviteľov ZSSR a našich spojencov vo Varšavskej zmluve: odvtedy sa vývoj valil v nepretržitom prúde vyhrážok, útokov a rokovaní. Spojenci prestali dôverovať A. Dubčekovi a rozhodli sa podporovať proti nemu a jeho stúpencom prosovietsku konzervatívnu skupinu na čele s A. Indrom, D. Kolderom a V. Bilakom s cieľom uchytiť v príhodnej chvíli politickú moc v ČSSR a obrátiť koleso vývoja o 180 stupňov. Z varšavského rokovania vedúcich predstaviteľov sovietskeho bloku (bez predstaviteľov ČSSR) v polovici júla 1968 už došlo diplomatickou poštou aj prvé vážne varovanie o použití všetkých prostriedkov na porážku kontrarevolúcie v Československu...

Ani rokovania v Čiernej nad Tisou 29. júla – 1. augusta 1968 a Bratislave 3. augusta nepriniesli žiaden pokrok: sovietski predstavitelia naďalej požadovali radikálnu zmenu politického kurzu, pričom Dubčekovo reformné vedenie KSČ sľubovalo urobiť nápravu, v praxi však chcelo „doplávať“ k mimoriadnemu XIV. zjazdu KSČ 9. septembra 1968, aby mohlo z vedenia strany odstrániť odporcov demokratizačného procesu a zlegalizovať reformný politický kurz. To si plne uvedomovali aj predstavitelia ZSSR a spojeneckých štátov a v dňoch 20. – 21. augusta 1968 okupovali ČSSR. Napriek totálnemu politickému krachu prvej fázy okupácie, keď sa spojencom nepodarilo vytvoriť bábkovú „robotnícko-roľnícku vládu“, už samotný fakt umiestnenia obrovského vojenského kontingentu na území ČSSR znamenal koniec reformného procesu v ČSSR. Nepomohol ani hrdinský odpor reformných predstaviteľov KSČ počas moskovských rokovaní v dňoch 23. – 26. augusta 1968: nejednotná československá delegácia, v ktorej k reformistom a konzervatívcom pribudli aj „realisti“ G. Husák a L. Svoboda, ochotní prijať väčšinu sovietskych požiadaviek, nemala šancu na úspech. Moskovské protokoly a ich obsah umožnili zvrátiť reformný proces v ČSSR a nastoliť normalizačný režim, ktorý nebol návratom pred január 1968, ale hlboko pred rok 1963, ktorým sa v ČSSR začalo tzv. predjanie.

217 VONDROVÁ – NAVRÁTIL, ref. 85, s. 161 – 162.

218 Pozri depešu K. Duda, veľvyslanca ČSSR v USA, ministrom zahraničných vecí ČSSR J. Hájkovi z 13. 7. 1968. VONDROVÁ – NAVRÁTIL a kol., ref. 118, s. 264 – 265.

Historici, pamätníci i bežní občania sa často pýtajú, kam by až zašiel demokratizačný proces v ČSSR v prípade, že by nedošlo k invázii vojsk Varšavskej zmluvy a zvráteniu reformného politického kurzu, či mali pravdu tí, ktorí tvrdili a tvrdia, že komunizmus je nereformovateľný a vývoj by po čase vyústil v klasickú parlamentnú demokraciu západného typu. A aký je vlastne historický význam pokusu o reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR?

Ak použijeme striktné vedecké východiská pre pokus o zodpovedanie týchto otázok (nie politické!), musíme konštatovať, že historici sa nemajú zaoberať tým, čo by bolo, keby bolo, i keď by to azda mohlo byť aj veľmi zaujímavé. Spoločenský vývoj sa (zatiaľ) nedá redukovat' na takú modelovú situáciu, ktorá by sa dala riešiť pomocou nejakých počítačových programov. Inými slovami: nemáme k dispozícii také výkonné komputery ani také dômyselné programy, ktoré by vyniesli výrok orákula: bolo by to tak a nie inak! Preto sa treba utiekať k známej myšlienke, že nič pozitívneho v spoločenskom vývoji, čo nadchlo obrovskú časť obyvateľstva daného štátu alebo nejakej ľudskej komunity, sa nestratí a pridá sa k iným pozitívnym hnutiam tak, ako sa menšia rieka vlieva do väčšej rieky. Pokus o reformu socializmu v Československu treba oceniť aj z toho hľadiska, že ľudská populácia, nech sa nachádza v akomkoľvek totalitnom, nedemokratickom politickom režime vždy – v rámci daných možností a okolností – zdvihne zástavu slobody a snaží sa striasť okovy a vytvoríť priestor pre dôstojný život človeka. Pokus o demokratizáciu a humanizáciu socializmu v ČSSR bol presne takýmto typom spoločenského procesu a zaslúži si uznanie nových generácií – napriek tomu, že sa oň pokúsili reformní komunisti, ktorí chceli vylepšiť socializmus. Isté je aj niečo iné: po obnovení totalitného spoločenského systému s administratívno-direktívne riadenou ekonomikou a ideologickými dogmami spútanou vedou a kultúrou zhasla v ČSSR aj možnosť nabehnúť na spomínanú trajektóriu „tretej vlny“ (VTR). Aj celý sovietsky blok prehĺbil v 70. a 80. rokoch 20. storočia svoje zaostávanie za vyspelými západnými krajinami a napokon sa dočkal krachu celého systému. Vo vzťahu k vývoju v Sovietskom zväze možno zaregistrovať aj iróniu osudu: Gorbačovovu terapiu „perestrojkou“ a „glasnosťou“, zjavne odpozorovanú od A. Dubčeka a jeho reformných prívržencov, už socializmus sovietskeho typu neprežil vo svojej zakladateľskej krajine! Na smrť chorý organizmus ju už neznesol...

MIROSLAV LONDÁK

Jar 1968 a hľadanie nových foriem rozvoja slovenskej ekonomiky

Vývoj slovenskej ekonomiky v dvadsaťročí, ktoré nasledovalo po februári 1948, nie je možné jednoznačným spôsobom hodnotiť. Nastali progresívne zmeny v štruktúre ekonomiky, narastala váha priemyslu a štatisticky i reálne prichádzalo k ekonomickému rastu, no na druhej strane ekonomická aktivita obyvateľstva Slovenska narastala nižším tempom ako v českých krajinách, celá ekonomika Československa strácala dych v porovnaní s vyspelými západnými krajinami, kritizovala sa nedostatočná efektívnosť ekonomiky. Ekonomický vývoj na Slovensku bol determinovaný existenciou tzv. socialistického štátu, ktorý do značnej miery deformoval štruktúru jeho hospodárstva, na druhej strane možno v období po februári 1948 zaznamenať istý civilizačný posun – bola zlikvidovaná nezamestnanosť (v podstate už pred komunistickým prevratom, i keď v agrárnom sektore sa ešte dlho prejavovala vysoká prezamestnanosť), zlepšovala sa zdravotná starostlivosť a celková sociálna úroveň obyvateľstva atď. Napriek takýmto pozitívam i celkovému ekonomickému rastu, ktorý bol oficiálne štatisticky zaznamenávaný, prichádzali najmä od r. 1963 slovenskí ekonómovia s mnohými výhradami voči dovtedajšiemu vývoju na Slovensku. Tieto boli do takej miery relevantné, že ich postupne za svoje zbral i Alexander Dubček a nakoniec sa priradili k tým zdrojom celkovej spoločenskej nespokojnosti, ktorá vyvrcholila januárom 1968. Už bolo spomínané Dubčekovo vystúpenie v pléne ÚV KSČ koncom septembra 1967, ktoré bolo motivované predovšetkým nelichotivým ekonomickým vývojom na Slovensku.

V polovici januára 1968 sa A. Dubček na uzavretej diskusii Predsedníctva ÚV KSS vrátil k svojmu prejavu zo septembra 1967: „Na septembrovom pléne vystúpenie súdruha Dubčeka bolo krajne vyhranené. Keď súdruh Novotný prišiel z dovolenky, na politické stránky predložil návrh do Predsedníctva ÚV KSČ, že keď Slovensko je v zásade už vyriešené, že je nutné rozvoj priemyslu, zdravotníctva atď. orientovať do pohraničia v Čechách a na Morave. Súdruh Dubček povedal, že sú tu iné, zaostalejšie oblasti i na Slovensku. Bolo to predložené i plénu ÚV KSČ v apríli a septembri. Na strane 47 bol záver, že treba zintenzívniť presun ľudí do Čiech atď. Súdruh Dubček videl nebezpečenie, že sa pôjde ďalej, a preto vystúpil tak zásadne. Iste to pomohlo a urobilo zábranu.“²¹⁹ Tým A. Dubček opätovne potvrdil široký význam ekonomických otázok a vplyv dosiahnutého hospodárskeho postavenia Slovenska po dvadsaťročnej existencii komunistického režimu na celkovú politickú situáciu, ktorá sa v Československu vytvorila na prahu roka 1968. Aj v nasledujúcich jarných týždňoch roku 1968 v hektickom spoločenskom vývoji mali ekonomické otázky svoj význam – do popredia vystupovalo množstvo čiastkových tém, no prioritnými sa stali dve: otázka tzv. ekonomického obsahu federácie a komplex otázok súvisiacich s ďalším rozvojom economickej reformy v Československu.

219 SNA, fond ÚV KSS, k. 1199. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15. 1. 1968. Nekorigovaný stenografický záznam Dubčekovho vystúpenia je v tretej osobe.

Po tom, ako sa stal A. Dubček v januári 1968 1. tajomníkom ÚV KSČ, došlo k personálnym zmenám i na Slovensku. Aj na Dubčekovo odporúčanie sa mužom číslo jeden v strane na Slovensku stal Vasil Bilak. Významné postavenie zaujali i donedávna ešte z centra štátu kritizovaní slovenskí ekonómovia. Viktor Pavlenda bol začiatkom apríla 1968 zvolený za člena Predsedníctva ÚV KSS a stal sa aj predsedom Ekonomickej komisie ÚV KSS. Hvezdoň Kočtúch bol tiež vtiahnutý do politiky. Keď sa na začiatku marca konalo v Smoleniciach pracovné zasadanie Mlynárovho medziodborového tímu s názvom *Rozvoj politického systému v socialistickej spoločnosti*, teoretickú hypotézu o ekonomickej federácii štátu a usporiadaní hospodárskych pomerov predniesol práve H. Kočtúch, aj keď sa v čase príprav podujatia predpokladalo, že sa tejto úlohy zhostí V. Pavlenda.²²⁰ Odvtedy sa H. Kočtúch zúčastňoval všetkých dôležitých stretnutí slovenských a českých ekonómov, na ktorých sa rokovalo o ekonomickom obsahu federácie a bol hlavným tvorcom a zástancom koncepcie voľnej federácie. Slovenskí autori však túto problematiku nemali v teoretickej rovine dostatočne pripravenú, čo je do istej miery pochopiteľné, keďže ešte prededávnom bola neprípustná akákoľvek diskusia v tomto smere.²²¹

Konferencia nebola len uzavretým zasadáním spomínaného medziodborového tímu. Felix Vašečka, ktorý bol poverený jej prípravou, ju po rozhovoroch a poradách na Ústave štátu a práva vnímal ako otvorené podujatie za účasti mnohých spoločenskovedných pracovníkov, ktorí zaujmú relevantné postoje k problematike ďalšieho štátoprávneho usporiadania spoločného československého štátu. Prípravu v tomto duchu odporúčal i Gustáv Husák, pričom účastníci podujatia s netrepezivosťou očakávali práve jeho vystúpenie, ktoré malo posunúť problematiku štátoprávneho usporiadania „z teoretickej roviny do polohy akútneho politického riešenia.“²²² Už počas príprav konferencie v prvých týždňoch roka 1968 sa javili ako problémové ekonomické otázky a súvislosti federalizácie štátu, čo vyplývalo z toho, že tieto sa v teórii v minulom období nerozpracúvali, lebo boli jednoducho tabuizované. Rokovanie konferencie otvoril Zdeněk Mlynář 8. marca konštatovaním, že hlavná časť práce medziodborového tímu je pred ukončením a zostáva iba formulovať závery. Podľa záznamu z konferencie, ktorý vznikol až v októbri 1970,²²³ H. Kočtúch vo svojom vystúpení predstavil teoretickú hypotézu ekonomickej federalizácie štátu. Nevystupoval pritom a priori z tézy, že federalizácia štátu je nevyhnutná z ekonomických dôvodov, ale skôr sa s pomocou analýzy ekonomických faktov snažil dopracovať k záveru, že federalizácia bude znamenať mohutný a pozitívny impulz tak pre rozvoj ekonomiky Slovenska, ako aj celého štátu. Kočtúchov výklad s použitím grafov bol údajne pre neekonómov pomerne abstraktný a poslucháči pre krátkosť času nemali vopred k dispozícii ani písomnú verziu prednášky. Referát vyvolal živú diskusiu,

220 Cit. podľa ŽATKULIAK, ref. 57, s. 29 – 32. Konferencia sa konala v dňoch 6. – 8. 3. 1968.

221 V priebehu roka 1968 bola síce publikovaná práca V. Pavlendu *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR* (Bratislava, VPL 1968), no bola determinovaná tým, že vznikala ešte pred rokom 1968 a často bola nejednoznačná, i keď sa autor hlásil k nevyhnutnosti posilniť postavenie slovenských národných orgánov za existencie tzv. ekonomickej sústavy riadenia. Napr. autor na s. 280 dospel k názoru, že najvhodnejším riešením je „dôsledná ekonomicko-politická federácia“, pritom sám konštatuje, že táto idea sa viaže až k roku 1968.

222 Cit. podľa ŽATKULIAK, ref. 57, s. 31.

223 Autorom záznamu bol M. Řehůřek.

v ktorej jednotliví rečníci prezentovali svoj postoj k federalizácii. U niektorých pražských účastníkov pritom už nechýbali náznaky postojov typu „*když federaci, tak každý za své*“, čo na konferencii neprijemne pripomínalo Novotného heslo „*když federaci, tak důsledně*“, ktoré inak formálne odsúdili i účastníci podujatia. Ďalší českí rečníci, napr. Jiří Grospič, R. Kocanda, Milan Húbl, napriek zložitosti ekonomických otázok v podstate neodmietli samotnú ideu federalizácie.²²⁴

Druhý deň rokovania konferencie účastníci venovali historickým a politicko-právnym otázkam, pričom rozprava vyústila do poznania, že seriózna diskusia o federalizácii je nanajvýš potrebná. Prítomný bol i G. Husák, ktorý vo svojom vystúpení analyzoval dovtedajšie vzťahy českého a slovenského národa. Ako to už neraz býva, skutočná neformálna diskusia sa na Smolenickom zámku začala až po večeri pri pohári červeného orešianskeho vína, pričom podľa záznamu v nej hlavné slovo mal práve G. Husák. Mnohým prítomným sa údajne doslova otvorili oči a začali sa celkom inak pozerat' na problematiku štátoprávneho usporiadania Československa. Z. Mlynář nasledujúci deň vo svojom záverečnom vystúpení uviedol, že až teraz si, napriek dlhodobému štúdiu problematiky politického systému, uvedomil význam otázky štátoprávneho usporiadania českého a slovenského národa a potrebu riešiť ju ako „*aktuálny politický problém*“.²²⁵

Marcová smolenická konferencia roku 1968 sa teda zaoberala predovšetkým slovenskou národnou otázkou, pričom sa nastolila i možnosť federatívneho štátoprávneho usporiadania. Význam konferencie spočíval podľa autora záznamu Miloša Řehůrka „*v prelomení takmer všeobecnej antipatie, nezáujmu a podceňovania tohto problému*“, pričom bolo zrejmé, že viacerí českí účastníci na takúto ideu, resp. jej možnú realizáciu ešte neboli pripravení.²²⁶ V priebehu nasledujúcich týždňov postupne rástol tlak slovenských národných orgánov v prospech federalizácie štátu. Už 17. januára 1968 sa Predsedníctvo SNR vyslovilo za zmenu asymetrického štátoprávneho usporiadania Československa a v dňoch 14. – 15. marca sa SNR vo svojom vyhlásení postavila za federalizáciu štátu. Podľa tohto vyhlásenia sa tzv. asymetrický model počas dvadsaťtiročného uplatňovania natolko zdiskreditoval, že ako štátoprávna forma usporiadania, ktorá mala zabezpečiť rovnoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom na zásadách „*rovný s rovným*“, je nedôveryhodný. Preto SNR nastolila potrebu rešpektovať „*socialistické federatívne usporiadanie*“ a usporiadať prípravné práce tak, aby mohlo byť začlenené do novej ústavy ČSSR.²²⁷

U slovenských ekonómov v tomto období nastával posun v teoretických otázkach a ku koncu apríla 1968 bol už pripravený materiál s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa*, ktorý mal byť podkladom na ďalšiu diskusiu s českými partnermi, ekonómami i politikmi. Materiál vychádzal z tézy, že Československo je štátom dvoch rovnoprávných národov, pričom jeho ekonomika sa chápala ako integrovaná syntéza dvoch národných ekonomík. Podľa neho sa dovtedajšia integrácia uskutočňovala vrchnostensky, administratívne, zhora a bola neracionálna, čo koniec koncov pôso-

224 Cit. podľa ŽATKULIAK, ref. 57, s. 32.

225 Tamže, s. 32 – 33.

226 Tamže, s. 34, s. 32.

227 Tamže, s. 35 – 36.

bilo proti ekonomickým záujmom oboch národno-politických oblastí. Deformácie z nej vyplývajúce sa pritom vecne výraznejšie prejavili v slovenskej ekonomike, napr. pri vplyve ekonomickej reformy. Preto podľa dokumentu treba v budúcnosti eliminovať negatíva vyplývajúce napr. z jednostrannej odvetvovej štruktúry, slabosti výrobných programov na Slovensku či z neracionálnosti takej investičnej politiky, ktorá neberie do úvahy situáciu v zdrojoch pracovných síl.²²⁸

Nová ekonomická integrácia musí preto podľa materiálu zrušiť diskriminačné podmienky Slovenska a v súlade s Akčným programom KSČ zabezpečiť ekonomické vyrovnanie do roku 1980. Do budúcnosti sa predpokladala jednotná mena, spoločný trh i voľný pohyb pracovných síl. Slovenské a české národné orgány by si mali vypracovať samostatné koncepcie a plány ekonomického rozvoja, ktoré by koordinoval ústredný orgán. Novej ekonomickej sústave riadenia by zodpovedala i primeraná banková sústava, ktorá by oddeľovala emisne menovú a komerčnú činnosť, pričom sa rátalo s pôsobením národných emisných centier. Táto koncepcia teda vychádzala „zo zásady národných orgánov ako nositeľov originálnej štátotvornej suverenity.“ Federálnym orgánom mali ostať len tie kompetencie, ktoré im delegujú národné orgány, pričom tieto sú prioritné aj z hľadiska rozhodovania o ďalšom hospodárskom raste jednotlivých národných ekonomík. V dokumente sa tiež objavila téza, že národná ekonomika umožňuje dynamizovať takú významnú hnaciu silu, akou je národná iniciatíva. Táto koncepcia *ekonomicko-politickej federácie* pritom mala vylúčiť taký možný postup pri federalizácii štátu, keď by sa uskutočnila len „veľká politická“ a „malá ekonomická“ federácia.²²⁹ Socialistické spoločenské zriadenie a z toho vyplývajúce vlastníctvo výrobných prostriedkov sa v tomto čase absolútne akceptovalo a v celom dokumente niet ani náznaku pochybností v tomto smere, neuvažovalo sa napr. ani o drobnom súkromnom podnikaní. Za samozrejmé sa však považovalo ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy v Československu.

Dokument s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa* bol zo slovenskej strany (hlavní autori H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Ferienc) pripravený a predložený na spoločnom stretnutí slovenských a českých ekonómov v Bratislave 29. apríla 1968.²³⁰ Jeho cieľom bolo získať popredných českých ekonómov pre jeho hlavné idey, predovšetkým pre koncepciu dvoch národných ekonomík, ktoré svojou integráciou vytvárajú československú ekonomiku. Myšlienky slovenských ekonómov sa však nestretli s pozitívnym prijatím a z českej strany k nim prevládal skôr kritický postoj. Dôvodom mala byť údajne skutočnosť, že tendencie k uplatňovaniu trhových princípov v ekonomike si vyžadujú nie vytváranie nových bariér jednotlivých uzavretých ekonomík, ale skôr ich prekonávanie v záujme maximálnej integrácie do svetovej ekonomiky.²³¹

Pritom z dikcie dokumentu nevyplývala snaha o budovanie uzavretých národných ekonomík, naopak, na viacerých miestach sa spomínali problémy ekonomickej integrácie, jednotný spoločný trh a pod. Podľa Zdislava Šulca sa rokovanie uzavrelo s tým, že slo-

228 Tamže, s. 74 – 75.

229 Tamže, s. 74 – 77.

230 Tamže, s. 73 – 78.

231 Cit. podľa ŠULC, Zdislav. *Stručné dejiny ekonomických reforiem v Československu (České republice) 1945 – 1995. Studie národohospodárskeho ústavu Josefa Hlávky*. Studie 3, 1996, s. 53. Doc. Z. Šulc sa osobne zúčastnil spomínaného stretnutia slovenských a českých ekonómov.

venskí autori upravia predložený materiál v zmysle kritických pripomienok. V skutočnosti sa však na tieto výhrady príliš neprihliadalo a materiál bol publikovaný v dennej tlači bez zásadných zmien. Na to českí ekonómovia reagovali slovami, že ich podpisy uvedené pod dokumentom neznamenujú súhlas s uverejneným textom, ale sú len svedectvom ich účasti na spoločnom rokovaní.²³²

Takto sa hneď na jednom z prvých rokovaní slovenských a českých ekonómov o ekonomických problémoch súvisiacich s prípravou federalizácie štátu ukázali zásadné sporné body, vyplývajúce z rôzneho pohľadu a odlišných koncepcií, ktoré sa v podstate riešili až do prijatia ústavného zákona. Na strane českých ekonómov prevládala skôr tendencia k tzv. tuhej federácii – jedným z modelov, ktorý bol pripravený v máji 1968 na pražskej Vysoké škole ekonomickej, bola aj koncepcia Kurta Rozsypala a ďalších autorov (Miroslav Kadlec, Ladislav Veltruský, Miroslav Tuček).²³³ Podľa ich koncepcie národné orgány nemôžu obmedzovať federálne orgány pri samotnom procese riadenia. Postupne sa začali objavovať podobné názory, ktoré podmieňovali proces vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín práve tým, že sa bude akceptovať model tzv. tesnej federácie. Naopak, na strane slovenských ekonómov možno v tomto období pozorovať skôr opačný, národnoemancipačný postoj, ktorý bol však kompatibilný s celkovými snahami, objavujúcimi sa v slovenskej spoločnosti najmä po januári 1968. V súvislosti s celkovým uvoľnením vystupujú do popredia otázky politického charakteru, miesta Slovenska v štruktúre štátu, zhmotňujúce sa v požiadavke federalizácie Československa. Ekonómovia zaoberajúci sa kritikou tzv. administratívno-byrokratického riadenia a nedostatkami v riadení ich spájali predovšetkým so silnou centralizáciou, ktorá je inak a priori vlastná socialistickej ekonomike.

Koncepcia, ktorú by sme mohli pomenovať ako Kočtúchova a ktorá sa objavila i v dokumente *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa*, nebola len ideou niekoľkých osamelých autorov, naopak, bola v súlade s prevládajúcim myšlienkovým prúdom, ktorý v politickej rovine smeroval k federalizácii spoločného štátu. Takisto materiál *Náčrt základných vzťahov federatívneho usporiadania v riadení hospodárstva*, ktorý 18. mája 1968 predložila Predsedníctvu SNR skupina poslancov pod vedením Františka Barbírka, mal mnohé spoločné body s Kočtúchovou koncepciou.²³⁴ V súvislosti s prípravou nového federatívneho usporiadania sa rovnocennosť slovenského a českého národa mala prejavovať akceptovaním prioritnej zásady, že národné orgány sú nositeľmi originálnej štátoprávnej suverenity na všetkých úrovniach. Z toho malo, podľa materiálu, jednoznačne vyplývať, že do kompetencie národných orgánov patria všetky činnosti spojené s riadením ekonomiky okrem tých, ktorých sa národné orgány dobrovoľne zrieknu v prospech federálnej vlády. Základnými tézami návrhu boli: jednotný trh, voľný pohyb pracovných síl, fondov, spoločná mena, spoločné princípy sústavy riadenia i spoločné zásady hospodárskej politiky. Zaujímavosťou návrhu bolo, že v súvislosti s voľným pohybom pracovných síl na celom

232 Tamže, s. 53. Materiál bol publikovaný v Rudom práve a v Pravde dňa 18. 5. 1968. Porovnaj ŽATKULIAK, ref. 57, s. 73 – 78.

233 Cit. podľa RENDEK, Ignác. *Spomienky účastníka prác na československej federácii*. Bratislava : 1985 (rukopis).

234 Cit. podľa ŽATKULIAK, ref. 57, s. 79 a n. Tento materiál sa stal súčasťou tých materiálov, ktorými sa zaoberala odborná vládna komisia na prípravu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní v Československu. Tamže, s. 85.

území štátu uprednostňoval aj otázku úhrady nákladov na reprodukciu pracovných síl migrujúcich medzi národnopolitickými oblasťami. Tu sa vychádzalo z téz, ktorými H. Kočtúch argumentoval už v polovici šesťdesiatych rokov, t. j. že zo Slovenska v danom čase dochádzalo za prácou do českých krajín približne 90 000 pracovníkov a ďalších 300 000 migrovalo trvale, no výchova a rôzne sociálne potreby sa uhrádzali z rozpočtu Slovenska. Aj materiál poslaneckej skupiny navrhoval, aby sa na úhrade týchto nákladov istým spôsobom podieľala aj česká národnopolitická oblasť.²³⁵

Podľa tohto návrhu sa v novom federatívnom usporiadaní malo zmeniť i postavenie plánov v ekonomickej oblasti, a to v dvoch smeroch: na jednej strane mal mať plán pre hospodársku sféru len informatívny charakter, a to v súvislosti s ďalším rozvíjaním a realizovaním ekonomickej reformy v Československu. Základom rozvoja integrovanej celoštátnej ekonomiky mal byť dlhodobý výhľad, v ktorom sa mali odzrkadliť hlavné ciele rozvoja, zahraničnoobchodné vzťahy krajiny, ale aj ciele v oblasti rastu životnej úrovne a pod. Obidve národné ekonomiky mali mať samostatné plány, čo by sa podľa autorov návrhu nemalo prejavovať vznikom nejakých vážnych disproporcií. Zároveň sa očakávalo, že federálna vláda by stimulovala realizáciu takých zámerov, výhodných pre obe národné ekonomiky, ktoré by presiahli ich možnosti, napr. atómové elektrárne, diaľnice, vodné diela a pod.²³⁶

V novej spoločenskej atmosfére jari 1968 dochádzalo na slovenskej strane nielen k ďalšiemu postupnému rozpracovaniu modelu ekonomicko-politickej federácie, ale aj k verejnému prezentovaniu mnohých ideí, ktoré boli v predchádzajúcom období tlmené. Išlo o kritiku rôznych stránok ekonomického vývoja Slovenska v čase socializmu i o príklady a skúsenosti ekonómov z praxe v záujme ďalšieho pozitívneho rastu. Prejavilo sa to tiež na vedeckej konferencii *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ktorú usporiadala Vysoká škola ekonomická (VŠE) v Bratislave v dňoch 6. – 8. mája 1968.²³⁷ Jeden z dôležitých teoretických referátov predniesli spoločne Ján Ferianc a Ján Kuťka.²³⁸ Zaoberali sa ekonomickým obsahom federácie, ktorú považovali za „ústredný problém politického modelu socialistickej demokracie v Československu.“ Podľa nich federácia umožní nielen konštituovanie Čechov a Slovákov ako moderných socialistickej národov, ale bude i zárukou trvácnosti ďalšieho demokratického vývinu socialistickej spoločnosti v Československu, pretože prekonáva monopol moci s jeho byrokratickým systémom. Rovnoprávnosť dvoch rovnocenných partnerov československej štátnosti podľa autorov prináša pluralitu moci.²³⁹

Na konferencii sa prezentovali hlavné idey ekonomicko-politickej federácie, pričom prvotným princípom bola národná suverenita, z ktorej vyplýva originalnosť hospodár-

235 Tamže, s. 80. H. Kočtúch spolu s ďalšími autormi vypracoval spresnenú metodiku výpočtu národného dôchodku Slovenska, v ktorej zohľadňoval i takéto záležitosti. Na základe danej metodiky pri výpočte národného dôchodku Slovenska za rok 1965 autori dospeli k záveru, „že Slovensko sa rozvíjalo v podstate zo zdrojov ním vytvorených.“ Cit. podľa DŽUBAN – KOČTÚCH – PRAČKO, ref. 152, s. 733.

236 Cit. podľa ŽATKULIAK, ref. 57, s. 81.

237 *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968. Bratislava : Edičné stredisko VŠE, 1968.

238 V tom čase boli obaja pracovníkmi Výskumného ústavu oblastného plánovania v Bratislave.

239 FERIANC, J. – KUŤKA, J. Ekonomický obsah federatívneho modelu. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. 238, s. 113.

skej moci a politiky národných orgánov. Preto ústredné, federálne orgány majú vykonávať právomoci len v dohodnutých, delegovaných záležitostiach. Aj územno-organizačné usporiadanie podnikovej a rozpočtovej sféry by malo byť také, aby sa krylo s pôsobnosťou národných orgánov. Ďalším základným bodom nového ekonomického fungovania štátu (rozumej ekonomickej reformy) musí byť prekonanie etatizmu, uznávanie ekonomických princípov regulovaného trhového hospodárstva²⁴⁰ a autonómneho postavenia podnikov v hospodárskej sfére. „Ústavou“ socialistického podnikania mal byť pritom zákon o podniku. Zároveň súčasťou fungovania federatívneho modelu malo byť aj naplnenie historickej úlohy – ekonomického vyrovnávania Slovenska, a to primerane k podmienkam zavŕšenia industriálnej fázy rastu slovenskej ekonomiky. Základom hospodárskej politiky štátu musí byť národohospodársky plán v novom poňatí, ktorý by bol zdrojom poznávania a informácií, a nie bezbrehým dirigizmom podnikovej sféry. Nevyhnutnosťou je vypracovanie koncepcie rozvoja národného hospodárstva s cieľom ujasnenia možností optimálneho rastu na úrovni federácie i národných štátov.²⁴¹

Ako prvý na konferencii predniesol svoj referát H. Kočtúch, ktorý na jednej strane uvažoval o realite v súvislosti s vtedajším stavom československej a slovenskej ekonomiky, na druhej strane mu šlo o prognózu dlhodobejšieho vývoja. Problémom bol podľa neho už len samotný fakt, že dlhých tridsaťpäť rokov sa v Československu nevyčíslňovalo národné bohatstvo. Oficiálne štatistické úrady pritom prinášali množstvo údajov, ktoré však spolu nevytvárali pravdivý obraz skutočnosti.²⁴² V súvislosti so základnými fondami či obežnými prostriedkami sa napr. používali údaje vychádzajúce z rôznych cien, ktoré však neodrážali skutočné trhové ceny²⁴³ a vôbec neboli porovnateľné s medzinárodne uznávanými štatistickými údajmi.

Podobná situácia bola aj pri vypočítavaní národného dôchodku v Československu, nehovoriac o tom, že za obdobie socializmu sa tento na Slovensku pravidelne nevypočítaval.²⁴⁴

Pri výpočte jeho prírastku sa zohľadňovali len štyri faktory,²⁴⁵ pričom moderné systémové analýzy používané v zahraničí mali na zreteli až dvadsaťšesť činiteľov a ich výsledky tak oveľa presnejšie zobrazovali ekonomickú skutočnosť. Navyše prírastok národného dôchodku v Československu sa metodikou jeho výpočtu umelo navyšoval, napr. zbytočnými a protismernými prepravnými nákladmi, ktoré boli z národohospodárskeho hľadiska vlastne stratami. Preto H. Kočtúch navrhol vypracovať štandardnú

240 Socialistické zriadenie v priebehu roka 1968 nespochybňuje ani J. Ferianc, ani ďalší slovenskí ekonómovia.

241 Cit. podľa FERIANC – KUŤKA, ref. 240, s. 114 – 120.

242 Podľa referátu M. Abraháma oficiálna štatistika danej doby prinášala množstvo údajov, počet sledovaných ukazovateľov prekračoval 1 000, no často išlo o nič nehovoriace údaje. Bolo síce možné zistiť údaj typu „odchyt živých zajacov celkom“, no oficiálna štatistika neprinášala taký ukazovateľ, ako je „obrat zahraničného obchodu podľa jednotlivých oblastí“, ktorý bol potrebný na výpočet spoločenského produktu či národného dôchodku oblasti. Cit. podľa ABRAHÁM, M. Pohľad na niektoré problémy štatistiky na Slovensku v novom modeli štátoprávneho usporiadania. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. 238, s. 178.

243 KOČTÚCH, Hvezdoň. K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. 238, s. 9 – 10.

244 K tejto problematike bližšie pozri DŽUBAN – KOČTÚCH – PRAČKO, ref. 152. Pozri tiež LONDÁK, Miroslav. Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In: LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 27, s. 195 a n.

245 Vplyv prírastku zamestnanosti, vzrast produktivity živej práce, spoločenskej práce, hľadisko úspor materiálových nákladov.

metodikú výpočtu národného dôchodku, aby vznikla základňa na skutočne realistické porovnanie medzinárodnej ekonomickej úrovne.

Z hľadiska budúcnosti bolo podľa H. Kočtúcha dôležité, aby sa reálny ekonomický vývin porovnával nie s plánovaným, ale skôr s potenciálne možným vývinom. Odchýlka plánovaného vývinu od skutočného totiž nenapovie takmer nič. V tejto súvislosti uviedol H. Kočtúch i konkrétne údaje. Pre rok 1965 bol minimálny objem národného dôchodku na Slovensku okolo 25 mld. Kčs, maximálny 81 mld. Kčs a skutočný takmer 43,7 mld. Kčs, teda skutočný národný dôchodok predstavoval iba 53,6 % potenciálneho maxima. Pritom rýchlosť ekonomického rastu na Slovenska bola podľa H. Kočtúcha nižšia ako v českých krajinách a predstavovala 0,83 jednotkovej rýchlosti českých krajín.²⁴⁶ Ďalšia extrapolácia takéhoto vývoja by, pochopiteľne, oddialila vyrovnanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska úrovni českých krajín „do veľmi vzdalenej budúcnosti.“²⁴⁷

Po skončení druhej svetovej vojny sa podľa plánov komunistických národohospodárov očakávalo vyrovnanie Slovenska v priebehu troch až štyroch päťročníc (t. j. asi do roku 1965). Jednou z príčin, prečo sa tento cieľ nedosiahol, bolo podľa H. Kočtúcha zlyhanie tzv. administratívneho modelu riadenia. Aj z tohto dôvodu bola úroveň národného dôchodku Slovenska na obyvateľa o 30 % nižšia než v českých krajinách a podobná situácia bola i v miere vybavenia základnými fondami na jedného obyvateľa. Preto len aplikáciou tzv. ekonomického modelu riadenia možno smerovať k vytyčovaniu takých cieľov, akým bola napr. snaha o vyrovnanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajín do roku 1980.²⁴⁸ H. Kočtúch síce poukazoval aj na ďalšie negatíva, vyplývajúce z aplikácie administratívneho modelu riadenia, no posun v jeho myslení, vďaka ktorému by hľadal príčiny momentálnych ekonomických problémov už v samotnej existencii socialistickej ekonomiky, resp. v pôsobení socialistických výrobných vzťahov, uňho v danom čase ešte nenastal, podobne ako ani u ďalších slovenských ekonómov-- teoretikov.

Podľa Jozefa Rosu²⁴⁹ bola vďaka ekonomickej reforme realizácia novej sústavy riadenia len na začiatku cesty, pričom jej rozvíjaniu bránilo niekoľko prvkov: 1. absencia uceleného programu hospodárskej politiky, 2. nekomplexné a rezortné rozhodovanie ministerstiev, 3. nekonštituovanie podnikov ako samostatných výrobcov na trhu, nemožnosť ich slobodného integračného zoskupovania s prevládajúcim byrokratickým a neekonomickým riadením. Pretrvávanie rezortizmu a administratívneho, byrokratického riadenia ekonomiky bolo podľa J. Rosu hlavnou prekážkou rozvinutia socialistickeho regulovaného trhu.²⁵⁰

246 Podľa Kočtúchových výpočtov by pri rovnakej mernej rýchlosti rastu národného dôchodku Slovenska ako v českých krajinách bol národný dôchodok roku 1965 na úrovni 49,3 Kčs.

247 Cit. podľa KOČTÚCH, ref. 244, s. 14.

248 Tamže, s. 14.

249 Prof. Ing. Jozef Rosa, DrSc. bol v rokoch 1966 – 1969 rektor VŠE v Bratislave.

250 ROSA, Jozef. Sústava ekonomických nástrojov riadenia národného hospodárstva. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. 238, s. 29 – 31. Podľa M. Baránika prehnané presadzovanie rezortizmu, odborového princípu v podmienkach asymetrického modelu spôsobilo, že „slovenská národná ekonomika sa stala len prívieskom v rámci celoštátnej ekonomiky.“ Cit. podľa BARÁNIK, Michal. Usporiadanie výrobnotechnickej základne pri federalizácii ekonomiky ČSSR. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. s. 244.

Byrokratický aparát ovládajúci nielen ekonomiku, ale tiež celú spoločnosť v Československu po februári 1948 neustále narastal.²⁵¹ Početnosť tohto aparátu sa však v oficiálnych štatistikách nezaznamenávala a údaje o ňom boli v podstate nedostupné. Napriek tomu sa z času na čas objavili názory, poukazujúce na nepružnosť byrokratického riadenia, najmä v súvislosti s ekonomickou krízou zo začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia. Len v období od júna 1961 do konca roka 1962 podľa stranických materiálov vzrástol byrokratický aparát o 38 000 ľudí, pričom sa pripúšťala tendencia neustáleho rastu. Ku koncu roka 1962 pracovalo v byrokratickom aparáte riadenia socialistického sektora národného hospodárstva (bez JRD) vyše 750 000 osôb, z toho v ústredných orgánoch (ministerstvách) takmer 22 000 osôb.²⁵² Napriek niektorým opatreniam rast aparátu pokračoval i v priebehu roka 1963. Preto sa v súvislosti s ekonomickou reformou od roku 1964 pripravovali opatrenia s cieľom zníženia početnosti byrokratického aparátu. Napríklad v súvislosti s presunom ťažiska práce ministerstiev od operatívneho riadenia k perspektívnemu riadeniu sa očakávalo zníženie aparátu na ministerstvách o 20 – 25 %, pri splnení optimálnych podmienok až o 50 %.²⁵³

Súčasťou byrokratického aparátu bolo množstvo vplyvných osôb nielen na ministerstvách, ale i na ďalších riadiacich úrovniach, odborových riaditeľstvách či vo vedení výrobných hospodárskych jednotiek. Ak ekonomická reforma ohrozovala ich ďalšiu kariéru a vplyvné postavenie, nečudo, že sa stávali brzdou jej rozvíjania. Nielen J. Rosa, ale i ďalší autori poukazovali preto v tomto období na pretrvávajúci problém byrokracie. V novom modeli riadenia mal byť do značnej miery riešený novým postavením výrobných podnikov v štruktúre ekonomiky, ktoré malo byť s konečnou platnosťou zavŕšené zákonom o socialistickom podniku. Množstvo úradníckych miest na viacerých medzičlánkoch riadenia by bolo zrazu zbytočných, keďže operatívne riadenie by zostalo v rézii samotných podnikov. Viacero slovenských ekonómov malo k tomuto problému kritický postoj,²⁵⁴ i keď bolo zrejmé, že o tejto otázke sa ešte bude veľa politicky diskutovať.

V spoločenskej atmosfére poznamenatej politickou liberalizáciou začiatkom roka 1968 prezentovali slovenskí ekonómovia také množstvo ideí a tém z rôznych oblastí ekonomického života, že je ťažké ich na krátkom priestore čo i len vymenovať.²⁵⁵ Možno ich však zhrnúť do základných smerov myslenia. Príčiny momentálnych problémových javov v ekonomike, resp. v dovtedajšom vývine v období socializmu spočívali podľa nich predovšetkým v existencii tzv. administratívno-direktívneho modelu riadenia

251 Podľa O. Šika vznikla v krajinách východného bloku „absolútna vláda špecifickej byrokracie“, ktorá bola prekážkou skutočného socializmu. Cit. podľa ŠIK, Ota. *Komunistický mocenský systém*. Nekorigovaný preklad publikácie *Das Kommunistische Machtsystem*. Hamburg : Hoffmann und Campo, 1976, vydaný v Prahe nákladom 50 výtlačkov, s. 10.

252 NA ČR, f. 1, tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, k. 136. Pre byrokratický aparát sa používal dobový termín „riadiaci a správny aparát“.

253 NA ČR, f. 1, tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, k. 137.

254 Pozri napr. SEDLÁK, Mikuláš. Socialistický podnik v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania a regulovaného trhového hospodárstva. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. 238, s. 41 – 80.

255 Spomeňme aspoň niektoré témy: nové postavenie zdrojov pracovných síl v ekonomickom modeli riadenia, problémy využitia kvalifikovaných pracovných síl, vysokoškolákov na Slovensku, problémy zavádzania výpočtovej techniky, nové miesto štatistiky, riadenia zahraničného obchodu na Slovensku, nová organizácia bankovníctva vo federatívnom modeli, nevyhnutnosť vzniku emisnej banky na Slovensku, potreba nového daňového systému atď.

a pokiaľ ide o štátoprávne usporiadanie, tak v jeho asymetrickom modeli. Preto východisko do budúcnosti videli v dôslednom rozvíjaní ekonomickej reformy, v nastolení tzv. ekonomickeho modelu riadenia, v štruktúrálnej prestavbe ekonomiky a v dôslednom uplatnení federatívneho štátoprávneho usporiadania. Politické pomery a celkové spoločenské podmienky však zrejme slovenských autorov neprivedli k tomu, aby sa zamýšľali nad tým, ktoré z príčin nepriaznivých javov a procesov v slovenskej ekonomike sú jednoducho dané existenciou socialistického zriadenia, t. j. systémovo z neho vyplývajú.

Autori si však uvedomovali, že vývoj v Československu na jar 1968 vstupuje do novej etapy, v ktorej sa bude v politickom zápase rozhodovať o tom, ktoré z prezentovaných ideí sa podarí presadiť do skutočného života. Podľa Augustína Mariána Húsku vývoj „vajata“ v jeho ďalšom smerovaní. Nasledovalo obdobie, v ktorom sa na pôde rôznych komisií a subkomisií malo rozhodnúť o ďalšom vývoji. Otázkou tiež bolo, ako sa podarí presadiť idey o federalizácii štátu do praxe. Hrozilo totiž, že federácia ako model československého „narovnania“ „môže naozaj zlyhať, ale iba vtedy a len vtedy, ak bude nedôslednou federáciou“.²⁵⁶

ÚV KSS ako jeden z najvyšších orgánov strany na Slovensku sa počas roka 1968 osobitne ekonomickými otázkami nezaoberal. Stalo sa tak až na decembrovom pléne. Napriek tomu i pri prerokovaní rôznych aktuálnych politických otázok v popredí jeho záujmu zostávala budúcnosť štátoprávneho usporiadania a problémy hospodárstva ako najvýznamnejšie úlohy najbližších dní. Po aprílovom schválení Akčného programu sa v súvislosti s úvahami o ďalšom politickom smerovaní štátu začala artikulovať nielen problematika federalizácie štátu, ale aj otázka nového, mimoriadneho zjazdu KSČ, ktorý by nielen prišiel s analýzou výsledkov budovania socializmu v Československu, no tiež s vytýčením nového programu strany. Zvolanie mimoriadneho zjazdu strany sa očakávalo v septembri 1968. Na pôde Predsedníctva ÚV KSS v tomto čase prevládala názor, že mimoriadny zjazd KSS by sa mal zvoliť až po zasadaní celoštátneho zjazdu strany, a to z viacerých dôvodov – jednak zohľadňoval praktické problémy pri neexistencii Komunistickej strany Čiech a Moravy, jednak sledoval cieľ vylúčiť možnosť majorizácie členov ÚV KSČ zo Slovenska. Dôvodilo sa napr. i tým, že ak by sa mimoriadny zjazd KSS konal pred celoštátnym zjazdom, potom by sa dostali českí komunisti do nerovnoprávneho postavenia.²⁵⁷

Relevantnou súčasťou materiálov pripravovaných na mimoriadny zjazd KSS mal byť i hlavný prejav, ktorý mal predniesť V. Biľak ako najvyšší predstaviteľ strany na Slovensku. Na prípravu prejavu mal priamy vplyv i tajomník KSS V. Pavlenda, ktorého idey,

256 Cit. podľa HÚSKA, Augustín Marián. Ekonomická integrácia a federácia vo svetle systémovej teórie a kybernetiky. In: *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, ref. 238, s. 122.

257 SNA, f. ÚV KSS, k. 1207. Pokiaľ ide o riešenie stranických záležitostí, v tomto čase vznikali i na tú dobu relatívne radikálne názory. Podľa jedného z návrhov si federatívne usporiadanie štátu vyžaduje tiež nový prístup, pokiaľ ide o problematiku postavenia slovenských stranických orgánov v štruktúre KSČ. Preto sa navrhovalo v pripravovaných nových stanovách riešiť i otázku federalizácie KSČS. To predpokladalo, ako jednoznačne vyplýva z dikcie dokumentu, „vytvorenie národne-územných organizácií KSČS, t. j. Komunistickej strany Čiech a Komunistickej strany Slovenska so svojimi národne-územnými orgánmi.“ Tiež sa navrhovalo, aby v novom celoštátnom ÚV mali zástupcovia Slovenska právo veta v dôležitých koncepčných otázkach, dotýkajúcich sa ďalšieho vývoja Slovenska.

týkajúce sa ekonomických otázok, sa rovnako ako idey H. Kočtúcha stali súčasťou a základom vyše stostranového materiálu.²⁵⁸

Pripravovaný prejav obsahoval napr. tézy, že na jednej strane Slovensko prešlo za dve desaťročia socialistického vývinu zložitým procesom ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozmachu, v priebehu ktorého sa stalo priemyselnou oblasťou; na druhej strane bol tento rozvoj „silne poznačený deformujúcimi dôsledkami direktívneho riadenia celého československého hospodárstva a jeho jednostrannej orientácie na extenzívny rozvoj.“ Proces industrializácie, podobne ako potenciálne zdroje, sa však nevyužili v dostatočnej miere na vybudovanie moderného hospodárstva na takej štrukturálnej a technickej úrovni, ktorá by zodpovedala vtedajšiemu stavu svetového vedeckého a technického progresu. Rovnako sa nedoriešili problémy v oblasti ekonomického a sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajov. Pre rok 1966 sa uvádzalo, že Slovensko dosahuje v tvorbe národného dôchodku len 72 % úrovne českých krajov. V materiáli sa zdôrazňovalo, že v minulom období sa slovenskí ekonómovia intenzívne zaoberali problematikou vyrovnávania a dokazovali, že „plány na vyrovnanie Slovenska na úroveň českých krajov sú nereálne, a preto sa ani nedajú realizovať.“ Preto ekonómovia požadovali pripraviť oblastné plány na novej úrovni a najmä vyčleniť prostriedky z celoštátnych zdrojov na skutočnú politiku vyrovnávania zaostalých oblastí štátu.²⁵⁹

Príčiny tohto stavu sa hľadali o. i. v nevyhovujúcej štruktúre a zastaralej technickej úrovni priemyslu, ktorý produkoval väčšinou len polotovary s malým percentom finálnej výroby. Na Slovensku zaostávala aj vývojová základňa, keď mnohé podniky existovali bez vlastných výskumných, konštrukčných a technologických pracovísk. Príčina nižšej efektívnosti priemyselnej výroby na Slovensku spočívala predovšetkým v zameraní investičnej výstavby na fondovo náročné základné odvetvia s malou podporou spracovateľských podnikov. Navyše jednotlivé podniky nedostatočne na seba nadväzovali. Dôsledkom spomínaných skutočností bol nižší ekonomický potenciál hospodárskej základne Slovenska, nesúlad medzi tvorbou a užitím národného dôchodku a koniec koncov i „odchádzka“ desaťtisícov osôb zo Slovenska za prácou do českých krajov.²⁶⁰ Podcenila sa teda aj potreba vytvárať predpoklady na efektívne využitie rýchlejšieho populačného vývinu na Slovensku.²⁶¹ Podľa ďalšieho analytického materiálu, ktorý bol takisto súčasťou prípravy mimoriadneho zjazdu KSS, „dosiahnutý stupeň ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozvoja Slovenska nebol v období rokov 1948 – 1966 v súlade s potrebami a možnosťami racionálneho využitia prírodných a ekonomických faktorov oboch národnopolitických oblastí.“²⁶² V danom časovom období sa východisko z naznačených problémov hľadalo predovšetkým vo vytváraní podmienok na nastolenie ekonomickej rovnováhy v krajine a koncepcne v prehľbovaní tzv. ekonomickej sústavy riadenia, teda ekonomickej reformy. Dlhodobým cieľom bolo napomáhať procesu ekonomického vyrovnávania medzi českými krajinami a Slovenskom ako dvomi národnopolitickými

258 SNA, fond ÚV KSS, k. 1208, k. 1210.

259 Tamže.

260 Pre rok 1965 platí oficiálny údaj 87 000.

261 SNA, fond ÚV KSS, k. 1208, k. 1210.

262 SNA, fond ÚV KSS, k. 1211 a.

oblastami, pričom sa verilo, že tento proces je možné a zároveň žiaduce uskutočniť do roku 1980.²⁶³

V spomínanom návrhu pripravovaného prejavu možno objaviť i náznak postoja vedenia KSS k problematike drobného podnikania a k jeho miestu v československej ekonomike. V Akčnom programe KSČ sa drobné podnikanie spomenulo iba stručne, čo však neznamenalo, že malo byť len periférnou záležitosťou – počítalo sa s jeho pôsobnosťou vo sfére služieb a za nevyhnutné sa považovalo pripravenie zákonných ustanovení o drobnom osobnom podnikaní. Podľa návrhu prejavu sa to však nemalo chápať v zmysle masového vytvárania podnikov v súkromnom vlastníctve do počtu päťdesiat zamestnancov: „Otvorene vyhlasujeme, že zbytočne by u nás niekto kalkuloval s návratom do predfebruárových dní roka 1948. Jedným z výsledkov Februára 1948 bolo odstránenie vykorisťovateľskej námeznej práce. A chcel by som jednoznačne povedať raz navždy: v žiadnej forme, i keby bola pod akoukoľvek firmou, to nepripustíme.“²⁶⁴

Zo slovenských autorov sa tejto problematike venovali predovšetkým M. Kontra a E. Löbl. Na tzv. komunálne podniky, ktoré v danom období zabezpečovali v podstate všetky činnosti, ktorými sa pred februárom 1948 živili tisíce živnostníkov a remeselníkov, sa sypala sprška kritiky a práve obnovenie istej formy drobného podnikania na zákonnom podklade malo priniesť pozitívum v tom, že sa opätovne do tohto sektora ekonomiky vráti konkurencia. Do diskusie o ďalšom vývoji ekonomického systému sa E. Löbl nezapojoval len preto, aby propagoval potrebu rozvoja drobného podnikania za existencie socialistického hospodárskeho systému. Ani on síce neprišiel s jeho apriórnu kritiku, resp. nehladal v jeho samotnej podstate príčinu sústavného zaostávania za vyspelými kapitalistickými krajinami, klesajúcej efektívnosti a pod., napriek tomu vo svojej práci *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa* načrtnol množstvo novátorských ideí, ktoré nabúrvali dovtedy jednoznačne platný a nemenný názor na správny obraz socialistickej ekonomiky i spoločnosti vôbec. Isté zmeny a posun E. Löbl naznačuje už v tej časti práce, kde zovšeobecňuje historický vývoj ľudskej spoločnosti. Dejiny ľudstva E. Löbl chápe predovšetkým ako „dejinu vývinu ľudského intelektu a všeobecnej intelektuálnej úrovne“²⁶⁵ a nekladie tak do popredia jednoznačne prácu v jej materiálnom zmysle, ako to bolo platné v marxisticko-leninskom ponímaní historického vývoja. Do protirečenia s vládnuou komunistickou garnitúrou sa však dostal predovšetkým názormi na význam inteligencie ako spoločenskej vrstvy. Keby podľa E. Löbla nebola veda a technika, teda inteligencia, ľudstvo by zostalo na úrovni remeselnej, resp. primitívnej manufaktúrnej výroby. Len vďaka pôsobeniu inteligencie mohla vzniknúť moderná výroba a proletariát ako spoločenská trieda. Vďaka ďalšej činnosti inteligencie a duševnej práce, ktorú E. Löbl považuje za mimoriadne významného činiteľa, sa

263 Ekonomickým vyrovnávaním sa myslelo: dosiahnutie v podstate rovnakých podmienok na tvorbu a používanie národného dôchodku na obyvateľa, dosiahnutie zhruba rovnakého stupňa ekonomického využitia praceschopného obyvateľstva pri efektívnom využívaním prírodných zdrojov i ekonomických faktorov v oboch oblastiach štátu, približne rovnaké vybavenie práce výrobnými činiteľmi v rovnakých podmienkach, dosiahnutie relatívne rovnakej úrovne spoločenskej spotreby – išlo v podstate o tézy ekonómov H. Kočtúcha a V. Pavlendu, ku ktorým sa v svojich teoretických prácach dopracovali od pol. 60. rokov. SNA, fond ÚV KSS, k. 1208.

264 SNA, fond ÚV KSS, k. 1205.

265 Cit. podľa LÖBL, Eugen. *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa*. Bratislava 1967, s. 46.

spoločnosť dostáva do etapy vedecko-technickej revolúcie, v ktorej bude klesať podiel manuálne pracujúcich a proletariátu vôbec. Na základe toho môže potom Löbl povedať, že „*bohatstvo národa je priamo úmerné podielu duševnej a nepriamo úmerné podielu fyzickej práce.*“²⁶⁶

Po tom, ako sa na jar 1968 na strane slovenských i českých ekonómov rozvinuli základné teoretické predstavy o tom, na akých princípoch by mohla fungovať československá federácia v hospodárskej oblasti, nasledovala od polovice mája etapa, v ktorej diskusie nadobudli novú úroveň. Vznikla odborná vládna komisia na prípravu návrhu ústavného zákona o federalizácii ČSSR (tzv. Husáková komisia) a v rámci nej začala pracovať i ekonomická subkomisia. Zo slovenskej strany najaktívnejšími v tejto subkomisii boli H. Kočtúch, J. Ferianc, V. Pavlenda, ktorý mal ako tajomník ÚV KSS v tomto čase aj množstvo iných úloh, a, naopak, málo sa na jej činnosti zúčastňoval J. Rosa.²⁶⁷ Ekonomická subkomisia, pracujúca väčšinou na zámku v Kolodějoch, v priebehu niekoľkých týždňov zhromaždila množstvo materiálu od slovenských i českých odborníkov, ktoré odzrkadľovalo celé spektrum názorov na spôsoby riešenia otázky federalizácie štátu vrátane jeho ekonomického obsahu. Na základe toho ekonomická subkomisia pripravila na začiatku júla 1968 tzv. zhrňujúci materiál *Ekonomické otázky federatívneho usporiadania*, ktorý sa chápal ako základ k paragrafovanému zákonu o federalizácii Československa. Z neho mala vo svojej ďalšej činnosti vychádzať vláda.²⁶⁸

V dokumente sa konštatuje predovšetkým skutočnosť, že v sledovanej problematike „*fungovania ekonomického mechanizmu socialistickej spoločnosti*“ existuje množstvo diferencovaných názorov, pričom podľa nasledujúcej dikcie materiálu sa tým zároveň myslelo, že medzi českými a slovenskými odborníkmi existujú do značnej miery rozdielne názory. V dokumente sa vymenovali základné okruhy otázok, v riešení ktorých bola zhoda:

- hospodárstvo ČSSR je syntézou dvoch národných ekonomík – českej a slovenskej;
- československá ekonomika predpokladá jednotný socialistický trh založený na jednotnej mene, voľnom pohybe pracovných síl, peňažných fondov a jednotnej sústave riadenia;
- prvoradým záujmom českého i slovenského národa je najmä modernizácia štruktúry ekonomiky, zabezpečenie jej otvorenosti voči svetovej ekonomike a ďalšia realizácia ekonomickej reformy;
- nezanedbateľnou skutočnosťou bolo tiež racionálne ponímanie ekonomickej integrácie slovenskej a českej ekonomiky a ich vzájomné vyrovnávanie.²⁶⁹

V ďalšej časti sa materiál sústredil na charakteristiku najpodstatnejších rozdielov medzi názormi slovenských a českých ekonómov, ktoré sa v priebehu posledných týždňov vykryštalizovali.²⁷⁰ Bolo zrejme, že vznikom federatívneho štátu sa národný štát vzdáva

²⁶⁶ Tamže, s. 90.

²⁶⁷ Cit. podľa RENDEK, ref. 234, s. 73. I. Rendek bol podľa vlastných slov prizvaný k práci spomínanej komisie dňa 13. 5. 1968.

²⁶⁸ ŽATKULIAK, ref. 57, s. 187 a n.

²⁶⁹ Tamže, s. 187 – 188.

²⁷⁰ Tamže, s. 188 a n. Na slovenskej strane sa prejavili v dokumente *Stanovisko slovenských ekonómov k Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátoprávnym usporiadaním*. SNA, f. ÚV KSS, k. 1209.

časti svojej suverenity. Problém vznikol v súvislosti s rozsahom kompetencií odovzdaných federálnym orgánom. Podľa slovenských odborníkov sa kompetencie federálnych orgánov vo veciach hospodárskych majú jednoznačne odvodzovať zo suverenity národných štátov. Preto národné orgány majú mať také postavenie, aby reálne mohli vplyvať na procesy, akými sú napr. realizácia ekonomickej reformy, modernizácia ekonomickej štruktúry krajiny či racionálne prepojenie národnej ekonomiky s integrovanou československou a so svetovou ekonomikou a, samozrejme, na proces vyrovnávania oboch národných ekonomík.

Predsedníctvo SNR v tomto čase považovalo za neprijateľné „*extrémne konštrukcie tesnej alebo úplne voľnej federácie*.“ Riešenie videlo v nájdení takého modelu federácie, v ktorom by mali národné orgány k dispozícii všetky kompetencie v tých veciach, ktoré môžu optimálne riadiť a federálne inštitúcie zasa v záležitostiach, ktoré im budú zverené po dohode s národnými orgánmi. V súvislosti s nedoriešenou problematikou národných emisných bánk Predsedníctvo SNR zastávalo názor, že národné banky je nevyhnutné vybaviť právnou subjektivitou: „*Dohodnuté právomoci federálnej emisnej banky sú dostatočnou zárukou uplatňovania jednotnej menovej politiky na území celej federácie a nie sú v rozpore s právnou subjektivitou národných emisných bánk.*“²⁷¹ Slovenskí ekonómovia vystupovali proti neprimeranej centralizácii ekonomických procesov a jednotnú menu podľa ich názoru mohla zabezpečiť sústava federálnej emisnej banky a národných bánk, pričom federálne dane sa mali určovať len v nevyhnutnom rozsahu.²⁷²

Na druhej strane českí ekonómovia (J. Toman, Č. Kožušník, A. Červinka, M. Koudelka, M. Kohoutek, M. Sokol) vychádzali predovšetkým z poznania, že aplikáciou ekonomickej reformy sa presúva ťažisko hospodárskej politiky do oblasti hodnotových vzťahov, teda uprednostňovali riadiacu úlohu trhu, a preto podľa nich nie je možné v danom období „*absolutizovať samostatnosť hospodárskej politiky národných orgánov a dopustiť oslabenie integrovanej spoločnej ekonomiky či nehybnosť federálnych orgánov.*“ Podľa ich názorov sa v nasledujúcom období musí nevyhnutne zabezpečiť jednotná emisná a cenová politika, jednotný daňový systém a pod. Slovenskí ekonómovia (H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Ferianc, J. Rosa, D. Hanes a I. Rendek) boli proti neprimeranej centralizácii právomocí na federálne orgány, lebo podľa nich si jednotný trh nevyžaduje absolútnu uniformitu ekonomických nástrojov, ktoré by boli jednoznačne dirigované z vrcholných orgánov, a rozdielny stupeň vývoja jednotlivých oblastí štátu si zasa vyžaduje istú mieru diferencovaných nástrojov.²⁷³

„Principiálne nezhody“ medzi slovenskými a českými teoretikmi existovali aj v problematike medzioblastného vyrovnávania (v súdobej terminológii). Z českej strany sa totiž politika ekonomického vyrovnávania viazala či podmieňovala „*iba zovretým federatívnym usporiadaním – silná federácia, ktorá je zastretou formou silného unitaristického centralistického štátu.*“ Pritom pri aplikácii extrémneho variantu tzv. voľného federatívneho usporiadania sa s politikou ekonomického vyrovnávania na českej strane vôbec nepočítalo. Voľné usporiadanie sa používalo ako hrozba pre Slovensko „*so všetkými eko-*

271 SNA, f. ÚV KSS, k. 1209.

272 SNA, f. ÚV KSS, k. 1209.

273 ŽATKULIAK, ref. 57, s. 188 – 189.

nomickými dôsledkami, až po colné hranice.“ Týmto spôsobom sa vlastne Slovensku vnucovalo, aby pod pojmom federácie prijalo „unitárny, centralistický model štátoprávneho usporiadania.“ Teoreticky sa však aj na českej strane vyrovnávanie ponímalo ako proces, ktorý je prospešný obidvom národno-politickým častiam štátu.²⁷⁴

Názor slovenských odborníkov k problematike vyrovnávania bol jednoznačný: za uplynulých dvadsať rokov v podmienkach silných kompetencií ústrednej vlády „nedochádzalo k ekonomickému vyrovnávaniu Slovenska, závislosť Slovenska na českých krajinách v kvalitatívnom, kvantitatívnom i štrukturálnom zmysle sa zvyšovala a absolútne rozmery základných strategických parametrov jeho hospodárstva sa prehlbovali v neprospech Slovenska.“²⁷⁵ Preto slovenskí teoretici zastávali názor, že aplikácia modelu tesnej federácie nemá skutočné opodstatnenie a nie je zárukou optimálneho ekonomického rastu na Slovensku. Tieto zásadné rozdiely naďalej oddeľovali slovenských i českých ekonómov. Rokovania však museli pokračovať ďalej, lebo v politickej rovine sa počítalo s urýchlenou prípravou dohody a s následným kodifikovaním paragrafovaného znenia ústavného zákona o československej federácii. Preto i ekonómovia boli pod stálym tlakom. Podľa I. Rendeka mali rokovania prebiehať úplne inak, v inom poradí – najprv na vysokej politickej úrovni, kde sa mala dohodnúť i otázka ekonomického vyrovnávania a základné princípy, ktorými sa mala ekonomika vôbec riadiť. Na rokovaníach v Kolodějoch však boli slovenskí zástupcovia pod tlakom a čoskoro sa celá Kočtúchova ústavno-právna koncepcia dostala do krízy. Napríklad sa ukázalo, že slovenský priemysel nemôžu riadiť len slovenské inštitúcie, lebo „za úsek priemyslu je celý rad vecí, ktoré treba vykonávať spoločne. Tak sa muselo súhlasiť so zriadením ďalšieho federálneho orgánu Federálneho výboru pre priemysel. To isté sa čoskoro opakovalo za poľnohospodárstvo.“²⁷⁶ Rokovania pokračovali ďalej a na začiatku augusta 1968 bol pripravený *Súborný materiál odbornej komisie vlády*, ktorý obsahoval i *Návrh federatívneho usporiadania ČSSR*. Ten mal byť vlastne podkladom na prípravu paragrafovaného znenia ústavného zákona o federalizácii krajiny.²⁷⁷ Materiál sa, pochopiteľne, vyjadroval i k problematike ekonomických vzťahov medzi budúcimi národnými republikami, ale len veľmi všeobecne konštatoval, že hospodárstvo Československa je syntézou dvoch národných ekonomík, a to umocňuje ich ekonomický potenciál. Ďalej sa v ňom uvádza, že syntéza oboch národných ekonomík predpokladá jednotný socialistický trh, ktorý má byť založený na jednej mene, „voľnom pohybe pracovných síl, voľnom pohybe peňažných fondov, jednotnej sústave riadenia a jednotných zásadách hospodárskej politiky.“²⁷⁸

V súvislosti s politikou vyrovnávania materiál konštatoval, že hospodárstvo Československa pozostáva z dvoch rozdielnych ekonomík, pričom na základe dovtedajšej „administratívno-vrchnostenskej integrácie“ sa nepodarilo zabezpečiť taký vývoj, ktorý by odstránil rozdiely, existujúce medzi českou a slovenskou ekonomikou. O politike ekonomického vyrovnávania sa ďalej hovorilo v tom zmysle, že je prospešná pre oba

274 Cit. podľa dokumentu *Stanovisko slovenských ekonómov k Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátovým usporiadaním*, s. 12 – 13. SNA, f. ÚV KSS, k. 1209.

275 Tamže, s. 3.

276 Cit. podľa RENDEK, ref. 234, s. 89.

277 Blížšie pozri ŽATKULIAK, ref. 57, s. 231 a n.

278 Tamže, s. 234.

národy, širší vnútorný trh a efektívnejšie využívanie zdrojov rastu údajne zabezpečí podmienky na rýchlejší rast životnej úrovne. Bola to konštatácia všeobecnej úrovne bez spomenutia konkrétnejších metód, akými sa zabezpečí i v nových podmienkach federalizácie a rozvíjania ekonomickej reformy skutočné dosiahnutie vyrovnania medzi slovenskou a českou politikou.

Augustová okupácia násilne ukončila diskusie o novej podobe celého ekonomického systému v Československu. Proces smerujúci k federalizácii krajiny, zavŕšený prijatím zákona o československej federácii, prebiehal už v nových podmienkach. Samotná realizácia federácie v politickej aj ekonomickej rovine bola deferovaná skutočnosťou, že sa uplatňovala v tzv. socialistickej podobe.

JAN PEŠEK

Cirkvi na Slovensku roku 1968

Vývoj po januári 1968 prijímali cirkvi s nádejou a očakávaním pozitívnych zmien v zameraní štátnej cirkevnej politiky a vo vytvorení väčšieho priestoru na svoje pôsobenie. Pozornosť duchovných a veriacich sa najprv sústreďovala na správy o diskusii vo vnútri komunistickej strany a na otázku, či a ako sa ohlasovaná demokratizácia prejaví vo sfére cirkevnej politiky štátu. Spočiatku, v januári 1968, sa zdalo, že všetko zostáva v dovtedajších kolajach. 17. januára 1968, takmer dva týždne po zvolení Alexandra Dubčeka za 1. tajomníka ÚV KSČ, sa konala spoločná porada sekretariátov pre veci cirkevné Ministerstva kultúry a informácií (MKI) a povereníctva Slovenskej národnej rady pre kultúru a informácie. Prerokoval sa na nej plán činnosti na rok 1968 a nič nenaznačovalo podstatné zmeny cirkevnej politiky; v platnosti zostávala politická línia XIII. zjazdu KSČ z roku 1966 a orientácia na „prekonávanie náboženského myslenia.“²⁷⁹ Situácia vo vnútri vládnucej strany a spoločnosti sa však dala do pohybu, nastupovala taká vlna zmien, ktorú zrejme nikto alebo takmer nikto neočakával.

Vedenie katolíckej cirkvi, v predchádzajúcom období najviac prenasledovanej a decimovanej, prejavilo záujem stretnúť sa s novozvoleným 1. tajomníkom ÚV KSČ. Prvý impulz v tomto zmysle dal nitriansky biskup Eduard Nécsey; po kuriérovi poslal list pražskému biskupovi Františkovi Tomáškovi, v ktorom ho vyzval, aby sa ujal iniciatívy. Nécseyov list obsahoval pomerne radikálne návrhy, pochopiteľne, „radikálne“ z hľadiska pomerov, ktoré dovtedy existovali vo vzťahu štátu a katolíckej cirkvi.²⁸⁰ Biskup F. Tomášek bezprostredne nato (25. januára 1968) navštívil Sekretariát pre veci cirkevné MKI ČSSR a informoval jeho pracovníkov o úmysle navštíviť A. Dubčeka. Dňa 7. februára 1968 poslal v mene niektorých biskupov a ordinárov ministrovi kultúry a informácií Karlovi Hoffmanovi návrh listu, ktorý chceli odovzdať pri prijatí u A. Dubčeka; výber biskupov a ordinárov, ktorí mali list podpísať, svedčil o premyslenom postupe a súčasne úsilí „nena-razit“.²⁸¹ V návrhu listu sa opatrnými formuláciami vyjadrovala túžba po dialógu a „plodnej rozprave“, záujem cirkvi podieľať sa na demokratizácii spoločnosti, ale aj potreba „staré

279 Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Zbierka komisie vlády ČSFR pre analýzu historických udalostí rokov 1967 – 1970 (ÚSD AV ČR, Zb. KV ČSFR), dok. F 23. Plán hlavných úloh Sekretariátu pre veci cirkevné Ministerstva kultúry a informácií na rok 1968 (17. 1. 1968).

280 E. Nécsey navrhoval, aby v liste pre A. Dubčeka bola vyslovená požiadavka zaradiť do duchovnej služby tých kňazov, ktorí nemali štátny súhlas k jej výkonu a boli „vo výrobe“, ďalej proponoval vydávať viac náboženskej literatúry a rozšíriť náklad cirkevných časopisov, umožniť väčší duchovný vplyv na mládež a povoliť činnosť laikov; v návrhu listu pre A. Dubčeka zo 7. 2. 1968 sa takéto formulácie neobjavili. NA ČR, f. Ministerstvo kultúry ČSR, Sekretariát pre veci cirkevné (MK ČSR, SPVC), k. 129 (nespracovaný materiál). List E. Nécsey a biskupovi F. Tomáškovi.

281 Zamýšľaný list pre A. Dubčeka mali podpísať biskupi Eduard Nécsey (Nitra), Ambróz Lazík (Trnava) a František Tomášek (Praha), z kapitulných vikárov Eduard Oliva (Litoměřice) a Štefan Onderko (Košice). Znamenalo to, že na jednej strane „vyradili“ priveľmi skompromitovaných kapitulných vikárov Jána Decheta (Banská Bystrica) a Andreja Schefera (Spišská Kapitula), na druhej strane však nerátali ani s biskupom Róbertom Pobožným (Rožňava), ktorý bol dovtedy zo všetkých oficiálne pôsobiacich biskupov predstaviteľom režimu najviac trňom v oku a ktorému nemohli prísť na meno. Je však potrebné pripomenúť, že medzi R. Pobožným a ostatnými biskupmi existovala značná nedôvera, čo bol aj dôsledok dlhodobého a cielavedomého pôsobenia ŠtB s cieľom diskreditovať R. Pobožného. Tamže. Návrh dopisu biskupov a ordinárov pre A. Dubčeka.

*bolestné problémy z obdobia kultu u nás otvorene prerokovať s predstaviteľmi cirkvi, t. j. s biskupmi a ordinármi.*²⁸²

Cirkvi sa aktivizovali, narastalo ich úsilie o rozvoj vnútrocirkevného života a plnšieho uplatňovania toho, čo pokladali za svoje poslanie. Začali dávať otvorene najavo viaceré požiadavky; niekedy to boli prejavy živelného charakteru, motivované zoslabnutím mocenského tlaku a postupujúcou demokratizáciou, stále častejšie však mali organizovanú podobu. Zjavné to bolo predovšetkým pri katolíckej cirkvi, ktorej biskupi a ich spolupracovníci vplývali na duchovných v úsilí o čo najjednoduchší postup. Potvrďuje to aj skutočnosť, že požiadavky z okresných a krajských zhromaždení duchovných v prvej polovici marca 1968 celkom korešpondovali (obsahovo aj formulačne) s neskorším memorandom československých katolíckych biskupov (z 28. marca 1968); v ňom sa navrhovalo pokračovať v rokovaní vlády s Vatikánom (bolo prerušené v polovici roka 1967), obnoviť normálne vnútrocirkevné pomery, narušené v predchádzajúcom období zásahmi štátu, povoliť činnosť rádov a kongregácií, ako aj gréckokatolíckej cirkvi, napraviť dôsledky protináboženskej perzekúcie, rešpektovať slobodnú výučbu náboženstva v škole i mimo nej a pod.²⁸³ Napr. v rezolúcii zhromaždených katolíckych duchovných v Bratislave 11. marca 1968 zúčastnení požadovali, aby rokovanie medzi štátom a cirkvou viedli výlučne biskupi a nie predstavitelia prorežimového Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva, ktorému vyslovovali nedôveru. Zúčastnení žiadali zvýšenie vydávania náboženskej literatúry a tlače, rozšírenie vyučovania náboženstva na školách, odchod skompromitovaných osôb z vedenia mierového hnutia, Spolku sv. Vojtecha atď.²⁸⁴

Slovenskí biskupi vo svojom posolstve z 9. apríla 1968 ocenili „*potešujúci obrodny demokratizačný proces celej našej spoločnosti*“ a opäť zopakovali zásadné požiadavky katolíckej cirkvi: obsadenie všetkých biskupských stolcov a rokovanie vlády s Vatikánom; novelizácia štátneho cirkevného zákonodarstva; zrušenie inštitúcie vládných zmocencov a cirkevných tajomníkov; uznanie práva cirkvi na výchovu kňazského dorastu podľa skutočných potrieb; obnovenie reholného života; rehabilitácia nespravodlivo postihnutých duchovných a rehoľníkov (rehoľníčiek); obnovenie pôvodnej činnosti Spolku sv. Vojtecha a Ústrednej katolíckej charity; zvýšenie rozsahu a nákladu Katolíckych novín a ďalšej cirkevnej tlače; rokovanie biskupského zboru s vládou o vyriešení všetkých otvorených otázok.²⁸⁵

Podobné požiadavky formulovala druhá najväčšia cirkev na Slovensku, Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania (a. v.). Jej predstavitelia privítali pojanuárový nástup k demokratizácii spoločnosti a vyjadrili podporu Dubčekovmu vedeniu. 27. marca 1968 bolo prijaté (publikované bolo 2. apríla 1968) spoločné vyhlásenie

282 Tamže. Pozn.: zdôrazňovanie potreby rokovať s „*biskupmi a ordinármi*“ jednoznačne smerovalo proti prorežimovému MHKD, ktoré štátna moc pretláčala za akéhosi hovorca katolíckej cirkvi (J. P.).

283 ÚSD AV ČR, Zb. KV ČSFR, dok. F 26. Memorandum československých katolíckych biskupov vláde ČSSR zo dňa 28. 3. 1968.

284 Rezolúcia kňazov rímskokatolíckej cirkvi zúčastnených na bratislavskom zjazde kňazov trnavskej apoštolskej administratúry z okresov Bratislava-mesto, Bratislava-okolie, Dunajská Streda, Galanta a Komárno. In: ŠTEFANSKÝ, ref. 41, s. 23 – 24.

285 *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 16, 21. 4. 1968. Posolstvo slovenských biskupov.

generálnej rady Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v., predsedníctva Ústredia slovenských evanjelických kňazov (ÚSEK) a Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty (SEBF), podľa ktorého demokratizácia spoločenského života mala vytvárať aj pre evanjelickú cirkev a. v. priestor na jej plnohodnotné pôsobenie. Vyhlásenie poukázalo na krivdy, ktorých sa dopustila štátna moc po roku 1948 na cirkvi, jej duchovných i radových veriacich, a nastolilo množstvo požiadaviek. Tieto sa týkali zákonných úprav, ktoré vyžadovali dlhší čas, aj neodkladných opatrení, ktoré sa mali realizovať čo najskôr. Patrílo k nim nediskriminovanie občanov za to, že sa hlásia k cirkvi, zamedzenie zneužívania moci cirkevnými tajomníkmi, nezasahovanie do slobodných zborových volieb farárov, umožnenie slobodnej výučby náboženstva atď.²⁸⁶

Aj ďalšia protestantská cirkev na Slovensku, Reformovaná kresťanská cirkev, privítala uvoľňovanie podmienok po januári 1968 a vytváranie väčšieho priestoru pre svoje pôsobenie. *Kalvínske hlasy* v májovom čísle roku 1968 priniesli stanovisko vedenia, podľa ktorého cirkev „*chce svojou službou podporovať mohutný obnovovací proces, prebiehajúci v našej spoločnosti. Zo všetkých síl sa budeme usilovať o to, aby veriaci našej cirkvi boli oddanými a nezištnými budovateľmi demokratického socializmu.*“²⁸⁷ Na rozdiel od katolíckej i evanjelickej cirkvi a. v. však vedenie nedávalo najavo žiadne výhrady voči tzv. cirkevným zákonom z roku 1949, práve naopak. Oceňovalo, že podľa týchto zákonov sa s Reformovanou kresťanskou cirkvou zaobchádza tak ako s ostatnými cirkvami; bol to paradoxný dôsledok skutočnosti, že tieto perzekučne pôsobiace zákony a vykonávacie nariadenia k nim predtým diskriminovanú a bezprávnu cirkev zrovnoprávnili, hoci aj ona podliehala tlaku od nich odvodeného. Keď sa predsa len objavili kritické výhrady smerované do minulosti, vzťahovali sa len na nižšie orgány, ktoré vraj zákony a nariadenia „*deformovali.*“²⁸⁸

Formulovanie požiadaviek cirkví voči štátu bolo len jedným z aspektov ich aktivizácie. Ďalším bol vnútorný pohyb a diferenciacia v radoch cirkví ako výsledok spätného pohľadu na predchádzajúce dvadsaťročné obdobie, v priebehu ktorého bolo pôsobenie cirkví zásadne determinované komunistickým monopolom moci, a súčasne aj pohľadu do budúcnosti, predstáv o tom, akú úlohu by mali cirkvi v nových podmienkach zohrávať. Cirkvi sa jednoducho museli vyrovnáť s faktorom koexistencie s komunistickým režimom a s jeho dôsledkami. Diferenciacia vnútri cirkví nadobúdala často až podobu ostrej konfrontácie, čo súviselo nielen s intenzitou predchádzajúcej „*spolupráce*“ konkrétnych cirkevných štruktúr s komunistickým režimom, ale aj s radikalizmom tých, ktorí s ich postupom nesúhlasili a jednoznačne ho negovali.

Veľmi dramatickú podobu nadobudlo názorové štiepenie vo vnútri rímskokatolíckej cirkvi. Ovplyvňovala to aj skutočnosť, že v novo sa vytvárajúcich podmienkach začínala

286 Vyhlásenie Generálnej rady Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v ČSSR, predsedníctva Ústredia slovenských evanjelických a. v. kňazov a profesorského zboru Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty k demokratizácii našej socialistickej spoločnosti. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 2. apríla 1968.

287 *Kalvínske hlasy*, roč. XXXIX, č. 5, máj 1968. Pozdravujeme obrodu verejného života.

288 V úvodníku *Kalvínskych hlasov* z mája 1968 sa v tejto súvislosti uvádzalo: „*Behom uplynulých 20 rokov vážnejšie ťažkosti sme mali vtedy, keď správne orgány nižších stupňov napriek intenciam zákonov uplatňovali diktátorské metódy. Týmto prehatom častokrát ani zásah vyšších štátnych orgánov nemohol zabrániť pre vážnu deformáciu decentralizácie. Na druhej strane považujeme za svoju povinnosť prehlásiť, že tak na príslušnom ministerstve, ako aj na povereníctve stretávali sme sa pri riešení našich problémov s porozumením – v rámci zákonom daných možností.*“ Tamže.

vystupovať „z tieňa“ časť skrytej (tajnej) cirkvi ako legálna súčasť celej cirkvi, pričom práve mnohí jej príslušníci patrili k tým najradikálnejším. Aktivity vo vnútri cirkvi smerovali predovšetkým proti Mierovému hnutiu katolíckeho duchovenstva (MHKD). Jeho vedúci predstaviteľ Josef Plojhar sa domáhal (24. januára 1968 pri návšteve SPVC MKI), aby Alexander Dubček prijal predsedníctvo MHKD a sekretariát pre veci cirkevne jeho iniciatívu podporoval s tým, že toto prijatie by zvýšilo autoritu hnutia.²⁸⁹ Ešte vo februári 1968 sa MHKD zdalo byť pevné a jeho vedenie hodnotilo dvadsaťročné obdobie činnosti hnutia ako úspešné a prínosné.²⁹⁰ Vzápätí však nastal ostrý zlom a MHKD sa zo dňa na deň doslova zrútilo.

Pod tlakom delegátov z diecéznych mierových konferencií bola na 21. marca 1968 zvolaná do Prahy mimoriadna schôdza rozšíreného predsedníctva MHKD. Pozvanie dostal aj pražský biskup František Tomášek, odmietol sa jej však zúčastniť. V liste žiadal, aby ešte pred otvorením rokovania rezignoval Josef Plojhar na funkciu predsedu MHKD a s ním rezignovali aj ďalší vedúci funkcionári a aby sa rokovanie prihlásilo k rezolúcii kňazov pražskej diecézy, ktorí okrem iného žiadali urýchlené zvolanie celoštátnej konferencie MHKD, vypracovanie nového akčného programu i nové pomenovanie kňazskej organizácie. Po búrlivej diskusii celé predsedníctvo MHKD odstúpilo, aj keď niektorí členovia, najmä zo Slovenska, sa tomu tvrdo bránili.²⁹¹ Na konferencii 21. marca 1968 bol zvolený Akčný výbor katolíckeho duchovenstva na čele s biskupom F. Tomáškom. Základnou úlohou budúceho akčného programu (pod vplyvom záverov II. vatikánskeho koncilu v rokoch 1962 – 1965) bolo určenie náplne hnutia, ktorá signalizovala zásadnú zmenu jeho postavenia: „*Náplňou hnutia je podporovať činnosť biskupov v pastoračných otázkach a rozvíjať svoju činnosť pod vedením biskupa, ktorý bude na čele hnutia.*“²⁹²

Akčný výbor katolíckeho duchovenstva pripravil návrh akčného programu, v ktorom sa uvádzalo, že „*MHKD sa teraz zo svojich vnútorných potrieb stáva Hnutím koncilovej obnovy, ktorého celá činnosť má podporovať biskupov v ich úlohách, slúžiť potrebám veriacich i spoločným potrebám celej našej spoločnosti.*“²⁹³ Názov novej organizácie bol neskôr upravený (aby ani tým nepripomínal MHKD) na Dielo koncilovej obnovy (DKO). Jej vytvorenie bolo dominantným motívom slovenskej konferencie delegátov katolíckeho duchovenstva a rehoľníkov za účasti veľkého množstva laikov v Bratislave 17. apríla 1968. Na tejto konferencii (z poverenia trnavského biskupa Ambróza Lazíka ju otvoril

289 NA ČR, MK ČSR, SPVC, k. 129 (nespracovaný materiál). Zápis z návštevy J. Plojhara na SVPC MKI, 24. 1. 1968.

290 15. 2. 1968 sa v Prahe uskutočnilo (pri príležitosti 20. výročia „Vítazného februára“) zhromaždenie vedenia MHKD.

Prijalo *Pamätný list*, v ktorom sa uvádzalo: „*Naše Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva vo svojej činnosti usilovalo sa poctivo o nové vzťahy, ktoré vznikali zo skúseností jednoduchého kňazstva, žijúceho v tesnom spojení s ľudom, a tak sa pričínilo o prikladný súlad medzi Cirkvou a štátom na základe nových skutočností, ktoré so sebou Február 1948 priniesol a ktoré sa nakoniec realizovali v cirkevných zákonoch, ktorými sa novoupravil pomer Cirkvi a štátu v Československu. Dnes po dvadsiatich rokoch môžeme povedať, že cesta, na ktorú nastúpilo Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva ČSSR, bola cestou správnou.*“ In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 8, 25. 2. 1968.

291 Slovenskí členovia predsedníctva MHKD (Alexander Horák, Štefan Zárečcky a ďalší) odmietali výzvu F. Tomáška s tým, že: „*Nemá nám čo nariaďovať – a vyhlásili, že keď Česi nemajú o kňazské hnutie záujem, že v ňom budú pokračovať na Slovensku.*“ Vývoj situácie ich však rýchlo presvedčil, že to nemá nijakú perspektívu. Pozri VAŠKO, V. .: *Ne vším jsem byl rád. Vlastní životopis*. Kostelní Vydří : 1999, s. 284.

292 *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 13, 31. 3. 1968. Utvoril sa Akčný výbor katolíckeho duchovenstva.

293 NA ČR, f. MK ČSR, SPVC, k. 1 (nespracovaný materiál). Návrh akčného programu.

člen Akčného výboru Július Gábriš, generálny vikár trnavskej apoštolskej administratúry) sa hovorilo o všetkých aktuálnych otázkach katolíckej cirkvi na Slovensku, t. j. o vytvorení samostatnej cirkevnej provincie, obnovení činnosti gréckokatolíckej cirkvi, o pôsobení Spolku sv. Vojtecha, Ústrednej katolíckej charity a mnohých ďalších, najmä však o Diele koncilovej obnovy. Na zabezpečenie jeho činnosti boli z rozhodnutia konferencie vytvorené jednotlivé komisie so zameraním na špecifické problémy; vznikla komisia právnická, pre televíziu, film a tlač, pre liturgiu, pre dialóg s veriacimi a komisia pre mládež a ženy.²⁹⁴

V predvečer zjazdu novej organizácie, zvolaného na polovicu mája 1968, vystúpil v Československej televízii nitriansky arcibiskup Eduard Nécsey; za titulárneho arcibiskupa ho pápež Pavol VI. vymenoval 5. mája 1968.²⁹⁵ Už to, že sa objavil na televíznej obrazovke, bolo významnou, doslova prevratnou udalosťou. Ešte závažnejšie však boli jeho myšlienky o skutočnej, nielen fiktívnej podobe náboženskej slobody. Konštatoval, že podľa ústavy z roku 1960 síce „sloboda vyznania je zaručená“, náboženská sloboda je však širší pojem: „Ona popri úplnej slobode kultu vyžaduje pre cirkev aj slobodu riadiť si svoje veci podľa ústavy a zákonov cirkvi, právo cirkvi na výchovu kňazského dorastu, na rehole, na vyučovanie náboženstva atď. K tomu je potrebná aj primeraná tlač a aj právo používať rozhlas a televíziu, veď tieto zariadenia sú majetkom všetkých občanov, teda aj občanov veriach. Preto sa dožadujeme, aby nová ústava, ústava socialisticko-demokratickej republiky jasne vyslovila právo cirkvi na úplnú náboženskú slobodu, a nielen na slobodu vyznania.“²⁹⁶

Celoštátne ustanovujúce zhromaždenie Diela koncilovej obnovy sa uskutočnilo na Velehrade 13. – 14. mája 1968 za účasti 577 zvolených delegátov za duchovných i laikov (DKO sa od MHKD líšilo aj tým, že združovalo nielen duchovných, ale tiež laikov) a pomerne veľkého počtu biskupov.²⁹⁷ Medzi biskupmi nebol jednotný názor na vytvorenie DKO (otázkou bolo, či má vzniknúť nová organizácia alebo stačí existujúca cirkevná štruktúra) a odmietavý postoj zastávali aj niektorí duchovní a laici. Biskupi mu nakoniec vyslovili podporu a rozhodli sa stať jeho členmi. Zhromaždenie schválilo uznesenie a vyhlásenie DKO a zvolilo celoštátny vrcholový orgán. Jeho predsedom sa stal biskup František Tomášek. Konštituovali sa dva samostatné národné celky DKO s vlastnou právnou subjektivitou, pre české krajiny na čele s F. Tomáškom a pre Slovensko na čele s biskupom A. Lazíkom, ktorý bol súčasne aj podpredsedom celoštátneho

294 Správa o vzniku a súčasnej činnosti nelegálnej náboženskej organizácie Dielo koncilovej obnovy. In: ŠTEFANSKÝ, ref. 41, s. 578 – 579.

295 E. Nécsey pred plánovaným odletom do Ríma (17. 5. 1968), kde mal prevziať menovací dekrét, v Prahe náhle ochorel. Na vlastnú žiadosť ho previezli do Nitry, kde 19. 6. 1968 zomrel (pozn. J. P.).

296 *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 20, 19. 5. 1968, Televízny príhovor J. E. dr. Eduarda Nécseyho.

297 Údaje o počte biskupov prítomných na Velehrade nie sú celkom jednoznačné. V žiadosti o schválenie organizačného poriadku DKO z 14. 6. 1968, podpísanej okrem iných aj biskupom F. Tomáškom a zmocnencom DKO pre rokovanie s ministerstvom vnútra Václavom Vaškom, je obsiahnutý údaj o účasti šestnástich katolíckych biskupov, nie však menovite (ÚSD AV ČR, Zb. KV ČSFR, dok. F 38. Dielo koncilovej obnovy v Prahe. Žiadosť o schválenie organizačného poriadku.). Prítomnosť len dvanástich biskupov napr. spomína F. Vnuk v práci *Popustené putá: Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971)*. Martin : 2000, s. 76. V dobovej tlači sa objavovali aj údaje o prítomnosti trinástich biskupov. Uvádzaný počet šestnástich biskupov možno chápať aj tak, že išlo o všetkých biskupov katolíckej cirkvi pôsobiach v tom čase v Československu, či už legálne alebo nelegálne (pozn. J. P.).

DKO.²⁹⁸ Okrem preberania podnetov II. vatikánskeho koncilu (cestou prípravy koncilovej literatúry, propagovaním niektorých podnetov v kurzoch pre duchovných i laikov, v prednáškach a podobne) zohrávali v pôsobení DKO od samého začiatku závažnú úlohu aj personálne otázky. Aktivisti DKO, či už duchovní alebo laici, vyvíjali ostrý tlak najmä proti tým, ktorí v minulosti zosobňovali úlohu akéhosi „trojského koňa“ komunistov vnútri cirkvi.²⁹⁹

Charakteristickým rysom diferenciácie v rámci rímskokatolíckej cirkvi bola skutočnosť, že kritické hlasy zaznievali nielen voči známym „trojským koňom“ vnútri cirkvi, ale aj voči oficiálne pôsobiacim biskupom, najmä voči trnavskému apoštolskému administrátorovi, biskupovi Ambrózovi Lazíkovi. Mnohí kňazi jeho diecézy mu vyčítali, že dostatočne nepresadzuje záujmy cirkvi, nebojuje za rozšírenie priestoru na jej pôsobenia a ponecháva vo funkciách tzv. mierových kňazov. Ani Lazíkova voľba do vedenia DKO neznamenalala, že by jeho vzťahy s novým hnutím boli bezproblémové. Najmä laickí aktivisti (Silvester Krčméry, Vladimír Jukl, Štefan Kopecký, Karol Virsik a ďalší) proti nemu viedli doslova kampaň. Podľa informácií Štátnej bezpečnosti bol A. Lazík predsedom slovenského DKO „iba symbolicky“, „lebo situácia sa mu úplne vymkla z rúk a je viac-menej vo vleku všetkých prúdov, napríklad listami ho mnohí kňazi a veriaci žiadajú zbaviť funkcií kňazov aktívnych v MHKD a aby sa aj on sám zriekol funkcie.“ Lazík s radikalistickým vystupovaním aktivistov DKO nesúhlasil, podľa neho išlo „nie o obnovu, ale o pomstu“, navyiac to mohlo skomplikovať rokovania so štátnymi predstaviteľmi.³⁰⁰

Výrazne sa názorová diferenciácia prejavila v Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v.. Sformovalo sa v nej tzv. obrodné hnutie, tvorené asi štyridsiatimi evanjelickými duchovnými. Režim ich v minulosti rôznym spôsobom postihol, či sa už dostali do väzenia, boli vyradení z duchovnej služby alebo preradení na menej významné funkcie v rámci cirkvi. Práve členovia tejto skupiny duchovných (niektorí mali v cirkvi veľkú autoritu a značný vplyv) sa stali najostrejšími kritikmi oficiálneho vedenia evanjelickej a. v. cirkvi na čele s generálnym biskupom Jánom Chabadom a generálnym dozorcom Andrejom Žiakom. Z ich iniciatívy sa 17. apríla 1968 uskutočnila na súkromnej chate na Čertovici schôdzka zástupcov duchovných takmer zo všetkých seniorátov; neskôr sa v normalizačnej terminológii používal pre jej účastníkov názov „čertovická skupina“. Na tejto porade sa podrobila ostrej kritike činnosť vedenia cirkvi a vypracoval sa program akčného postupu v rámci cirkvi. Účastníci schôdzky vytvorili prípravný výbor a prijali rozhodnutie, že „majú byť vyzvaní predstavitelia cirkvi na všetkých stupňoch cirkevnej správy

298 *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 21, 26. 5. 1968, Dobré dielo sa začalo.

299 Na Slovensku smeroval tlak predovšetkým na kapitulných vikárov Jána Decheta (Banská Bystrica) a Andreja Scheffera (Spišské Podhradie) a generálneho vikára Zoltána Beláka (Rožňava). Atmosféra sa najviac vyhrotila v Banskej Bystrici a J. Dechet bol nútený diecézu opustiť (zomrel 10. 6. 1968 v Bratislave). A. Scheffer už bol natoľko starý a zoslabnutý, že prakticky nebol schopný diecézu riadiť (zomrel 3. 11. 1968 v Spišskom Podhradí). Proti Z. Belákovi sa organizovali demonštrácie a rozširovali rôzne výhradné materiály, napr. leták s jeho fotografiou a textom *Zradca Judáš, bude z neho guláš*. Nešlo však len o tieto osoby, ale aj o odstránenie ďalších duchovných, ktorí sa v minulosti angažovali v MHKD. Bola to veľmi ostrá a dlhodobá kampaň, najskôr vedená viac-menej otvorene a neskôr utajene. Podrobnejšie PEŠEK - BARNOVSKÝ, ref. 13, s. 177 – 179, 185 – 186.

300 Podľa HALKO, Jozef, „AVE CRUX“. *Život a dielo biskupa Ambróza Lazíka*. Trnava : 2006, s. 258 – 261.

zo stavu duchovného i svetského, aby sa vzdali svojich hodností.”³⁰¹ Dňa 22. apríla 1968 sa vyslaná delegácia dostavila na Generálny biskupský úrad v Bratislave a vyzvala všetkých troch biskupov, aby abdikovali, a to do 28. apríla.³⁰² Spoločná pastorálna konferencia, zvolaná do Turčianskych Teplíc na 2. – 3. mája 1968, sa mala konať už bez nich.

Myslienka zvolať všeobecnú patorálnu konferenciu do Turčianskych Teplíc sa zrodila práve na schôdzke na Čertovici. Ešte v deň jej konania, t. j. 17. apríla 1968, bola podaná žiadosť na Povereníctvo SNR pre kultúru a informácie (podľa vtedy ešte platných nariadení) o súhlas s konaním porady. Povereníctvo najprv súhlasilo, no po konzultácii s Ministerstvom kultúry a informácií v Prahe svoj názor zmenilo. Žiadalo, aby konferenciu nezvolával len Prípravný výbor, ale aj Ústredie slovenských evanjelických kňazov (ÚSEK), čo bola prorežimová organizácia evanjelických duchovných, obdobná ako MHKD v katolíckej cirkvi. Štátne orgány si uvedomovali, že oficiálne vedenie cirkvi stratilo akcieschopnosť a fakticky bolo vytlačené na okraj diania v cirkvi, preto ani netrvali na tom, aby práve ono bolo zvolávateľom a organizátorom konferencie. Zvolával ju teda Prípravný výbor a ÚSEK a riadil farár Gustáv Plavec z Ružomberku. Biskupi boli len prítomní a riadenia konferencie sa nezúčastnili.³⁰³ Atmosféra na nej bola búrlivá, dominovala ostrá konfrontácia medzi znepriatelenými skupinami účastníkov. Tvrdá kritika smerovala proti vedeniu cirkvi i proti ÚSEKu; jeho predseda Pavel Pališín ho bránil tým, že „*ÚSEK posledných rokov nie je ÚSEKom z doby svojho vzniku. Nedôvera voči nemu je z prvých rokov, nie z posledných.*”³⁰⁴ Pôvodným zámerom zvolávateľov konferencie, najmä z radov postihnutých kňazov, bolo vysloviť nedôveru všetkým trom biskupom. K hlasovaniu však nedošlo, a to pod tlakom zástupcov štátnych orgánov, ale aj niektorých duchovných, zoskupených najmä okolo predsedu ÚSEKu P. Pališína. Hrozil rozkol, preto opozičná skupina ustúpila, tým skôr, že podpora štátnej moci oficiálnemu vedeniu bola viac ako zjavná. Zoskupenie okolo J. Chabada a A. Žiaka „hralo o čas“ a verilo, že postupne sa vnútrocirkevné pomery upokoja, naopak, ich oponenti boli presvedčení, že zmena nakoniec nastane; neskorší nástup „normalizácie“ však ich nádeje zmaril.³⁰⁵

Diferenciácia, hoci menej dramatická, prebiehala aj v ďalšej protestantskej cirkvi na Slovensku, Reformovanej kresťanskej cirkvi. Jej jadrom bolo národnostné usporiadanie pomerov vnútri cirkvi, dovtedy „úspešne tlmene“ vedením na čele s biskupom Imrichom Vargom i štátnymi orgánmi. Zástupca biskupa Ján Čontofalský (duchovný

301 Zápis z porady ev. a. v. kňazov, konanej na Čertovici dňa 17. 4. 1968. Prevzaté z: HRONEC, P.: *Kronika nášho obrodneho hnutia*, s. 22. Pozn.: Ide o xerokópiu nedatovaných pamätí, uloženú v Archíve Generálneho biskupského úradu Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Bratislave (ďalej A GBÚ) – pozn. J. P.

302 Delegácia Prípravného výboru rokovala s generálnym biskupom Jánom Chabadom a biskupom Západného dištriktu Andrejom L. Katinom (biskup Východného dištriktu Štefan Kátlovský bol chorý) a oznámila im: „*Bratsky Vás žiadame, aby ste sa pridali k celku svojou abdikáciou a čím skorším vypísaním volieb podľa Cirkvejnej ústavy. Prípravný výbor predpokladá, bratia biskupi, že zotrváte vo svojich funkciách až do prevedenia volieb. Boli sme tiež poverení požiadať Vás, aby ste svoje rozhodnutie zdelili do 28. apríla 1968 br. Gustávovi Plavcovi v Ružomberku.*” Tamže, s. 35.

303 Konferencie sa zúčastnili biskupi J. Chabada a A. L. Katina, Š. Kátlovský bol chorý. A GBÚ, k. 9. Zápis z konferencie ev. a. v. kňazov v Turčianskych Tepliciach 2. – 3. mája 1968.

304 Tamže.

305 Situáciu vo vedení cirkvi, ktoré nemalo potrebnú autoritu, vyriešili až úmrtia všetkých troch biskupov. Biskup Východného dištriktu Š. Kátlovský zomrel 4. 5. 1968, biskup Západného dištriktu A. L. Katina zahynul 23. 10. 1968 pri autonehode a 18. 4. 1970 zomrel aj generálny biskup J. Chabada (pozn. J. P.).

slovenskej národnosti z prešovského seniorátu) inicioval stretnutie sedemnástich duchovných slovenskej národnosti, ktoré sa uskutočnilo 2. mája 1968. Pod jeho vedením zostavili *Rezolúciu slovenských duchovných*, adresovanú predsedníctvu synody. Žiadali v nej vytvorenie samostatného slovenského seniorátu (v jestvujúcej organizácii existovali len národnostne zmiešané senioráty) a samostatného orgánu pre slovenskú časť cirkvi, prenesenie redigovania *Kalvínskych hlasov* do slovenského seniorátu a cirkevnú rehabilitáciu tých slovenských predstaviteľov Reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorým sa v minulosti ukrivdilo.³⁰⁶ Súčasne s prijatím *Rezolúcie* sa obrátili na presbyterstvá cirkevných zborov, aby zvolili komisiu „ako národný orgán v zastúpení všetkých slovenských veriach“ s poslaním „robiť všetky potrebné opatrenia, aby sa všetky slovenské zbory a veriaci slovenskej národnosti zorganizovali do nových seniorátov a zvolili si riadiace a správne orgány, ktoré vo veciach slovenskej časti našej cirkvi budú rozhodovať s konečnou platnosťou.“³⁰⁷ Záujem vytvoriť slovenský seniorát (senioráty) sa teritoriálne koncentroval na východné Slovensko, konkrétne na územie prešovského, východokošického a západokošického seniorátu.

V týchto troch východoslovenských seniorátoch sa uskutočnilo hlasovanie o podpore *Rezolúcie* z 2. mája 1968. Skupina organizovaná J. Čontofalským argumentovala, že sa pre ňu vyslovilo dvadsaťosem slovenských zborov, t. j. 95 % ich celkového počtu. Oficiálne vedenie cirkvi, naopak, konštatovalo, že za zriadenie samostatného slovenského seniorátu hlasovalo (aj to vraj pod vplyvom skreslených informácií) len 4 048 voličov (6,6 %), čo je príliš málo na zriadenie samostatného seniorátu.³⁰⁸ Štátne orgány preferovali oficiálne vedenie cirkvi; usilovali sa síce vystupovať viac-menej neutrálne, respektíve zaujímali vyčkávacie stanovisko, no postupne sa čím ďalej, tým zreteľnejšie prikláňali na stranu biskupa I. Vargu. Vedenie, na čele ktorého stál, označilo už na synodnej rade 20. júna 1968 *Rezolúciu slovenských duchovných* za „extrémny jav demokratizačného procesu“ a aj neskôr varovalo štátne orgány, že vytvorenie samostatného slovenského seniorátu „by vyvolávalo zbytočné napätie a malo by vážne dôsledky“; odporúčalo preto, aby „naša cirkevná organizácia zostala v terajšej forme.“³⁰⁹ Štátne orgány mali z pochopiteľných dôvodov záujem, aby na beztak rozbúrenom východnom Slovensku, zmiatanom spormi medzi gréckokatolíckmi a pravoslávnyimi, nepridbulo ešte ďalšie ohnisko náboženského napätia. Biskup I. Varga mal situáciu v cirkvi, okrem relatívne úzkeho okruhu „odbojných nacionalistických duchovných“, pevne v rukách a bol už „tradične“ spoľahlivou zárukou, že v radoch Reformovanej kresťanskej cirkvi bude pokoj. O výsledku sporov v cirkvi v prospech jej oficiálneho vedenia bolo prakticky rozhodnuté už na prelome rokov 1968/1969.

Vo zvláštnej situácii sa ocitla pravoslávna cirkev. Jej korene siahali do roku 1950, keď režim zorganizoval násilnú likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi na tzv. prešovskom sobore,

306 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, k. 9. Rezolúcia podpísaných reformovaných duchovných pôsobiacich v slovenských zborech reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (2. 5. 1968).

307 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, k. 9. Návrh uznesení presbyterstva a celozborových schôdzí slovenských zborov (jún 1968).

308 Podrobnejšie o hlasovaní v slovenských zborech a jeho výsledkoch PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 13, s. 221 – 222.

309 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, k. 3. List I. Vargu ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, z 15. 1. 1969.

ktorý vyhlásil zrušenie Užhorodskej únie. Väčšina gréckokatolíckych kňazov neakceptovala jeho rozhodnutie a „nezjednotila sa“ s pravoslávnu cirkvou. A i veľká časť veriacich nepokladala pravoslávnu cirkev za svoju cirkev. Preto požiadavka na obnovu a rehabilitáciu gréckokatolíckej cirkvi bola živá dávno pred januárom 1968. Nastolovali ju „nezjednotení“ kňazi i veriaci, ako aj Vatikán, ktorý nikdy neuznal právoplatnosť „prešovského soboru“. Po januári 1968 volanie po rehabilitácii gréckokatolíckej cirkvi nadobudlo masový charakter. Pridávali sa aj tí duchovní a veriaci, ktorí sa po roku 1950 zapojili do pravoslávnej cirkvi, ako i tí, ktorí radšej zostali oficiálne bez vyznania, akoby sa prihlásili k pravoslávnej cirkvi. Úsilie o obnovenie gréckokatolíckej cirkvi podporila rímskokatolícka cirkev v liste, ktorý poslal 25. marca 1968 vláde ČSSR biskup František Tomášek, pripojila sa aj evanjelická a. v. cirkev.

Vedenie pravoslávnej cirkvi na takýto vývoj situácie nebolo pripravené. Najprv popieralo použitie nátlaku počas tzv. Akcie P roku 1950, neskôr vyslovilo súcit s perzekvovanými gréckokatolíckymi kňazmi a napokon súhlasilo s povolením činnosti gréckokatolíckej cirkvi, ale žiadalo, aby sa pri riešení tejto otázky vychádzalo zo status quo k 1. januáru 1968. Medzitým veriaci hromadne opúšťali pravoslávnu cirkev, veľa kňazov sa vracalo (prechádzalo) ku gréckokatolíckej cirkvi. Pravoslávna cirkev stratila značnú časť majetku, na rozdiel od gréckokatolíkov, ktorých podporovala rímskokatolícka cirkev, Vatikán i cirkevná emigrácia, sa nemala o koho oprieť. Pred útokmi, ktoré sa na ňu valili, hľadala oporu u štátnych orgánov, vyzývala ich, aby ocenili jej zásluhy „pri budovaní socialistickej vlasti“. Požadovala od nich ochranu a pomoc, no tieto v existujúcej situácii neboli ochotné preferovať jej záujmy, akoby dávali „ruky preč“. Situácia najmä na východnom Slovensku sa vyhrocovala, narastali medzikonfesijné konflikty, gréckokatolíci sa zmocňovali pravoslávnych kostolov, vyhánali pravoslávnych kňazov a podobne.³¹⁰

Na celkový vývoj vzťahov medzi štátom a cirkvami i vnútri cirkvi po januári 1968, na ich požiadavky, ktoré by ešte pred niekoľkými mesiacami boli len utópiou a neuskutočiteľným želaním, nemohlo stranícke a štátne vedenie nereagovať; vnútropolitické pomery sa veľmi rýchlo a podstatne zmenili a pootvoril sa priestor pre emancipáciu cirkví. Predsedníctvo ÚV KSČ 21. marca 1968 prerokovalo materiál pod názvom *Pripomienky ku koncepcii cirkevnopolitickej práce a vzťahu spoločnosti k veriaciim a návrhy na najbližší postup*, ktorý uvádzal aj motívy nevyhnutnej korekcie cirkevnej politiky: „Bolo by neúnosné, aby politický kapitál z iniciatívy komunistov si prisvojilo duchovenstvo alebo ľudová strana.“³¹¹ Vedenie KSČ se evidentne obávalo straty politickej iniciatívy a tým aj „vedúcej úlohy v spoločnosti“; takýto argument by v iných súvislostiach nemohol obstáť, no vo vlastných radoch bol dostatočne presvedčivý. Dovtedajšie administratívno-byrokratické metódy v riadení a kontrole cirkví sa v dokumente označili za neúnosné

310 K vývoju vzájomných vzťahov medzi pravoslávnu a gréckokatolíckou cirkvou na Slovensku po januári 1968 pozri BARNOVSKÝ, Michal. Legalizácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1968. In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 447 – 451.

311 PEČKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří. (eds.). *Občanská společnost 1967 – 1970: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967 – 1970*. In: *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. II/2*. Praha – Brno : Doplněk 1998, s. 197. Pozn.: podobne ako Lidová strana v českých krajinách bola na Slovensku hodnotená Strana slobody (J.P.).

a nepoužiteľné. Mala sa prijať séria krátkodobých opatrení, ktoré by riešili najpálčivejšie problémy. Do pripravovaného *Akčného programu KSC* sa mala zapracovať formulácia, že spoločnosť ráta s veriacimi a očakáva ich spoluúčasť na riešení problémov, mali sa prešetriť všetky prípady väznenia osôb pre činnosť motivovanú náboženským presvedčením, odstrániť prekážky normálneho náboženského života, 1. tajomník ÚV KSC A. Dubček mal prijať predstaviteľov jednotlivých cirkví a ubezpečiť ich, že demokratizácia sa bude týkať aj pôsobenia cirkví, štátne orgány riadiace cirkevnú politiku sa mali personálne zmeniť a rovnako sa mali zrušiť tie vykonávacie nariadenia, ktoré deformovali „cirkevné zákony“ a umožňovali neopodstatnené zásahy proti cirkvám a veriacim.³¹²

Prvé rokovanie zástupcov štátu a predstaviteľov katolíckej cirkvi, ktoré malo prioritu vzhľadom na jej postavenie v spoločnosti a počet veriacich, sa uskutočnilo 16. apríla 1968. Za štát sa ho zúčastnil podpredseda vlády ČSSR Gustáv Husák, nový minister kultúry a informácií Miroslav Galuška, taktiež nová riaditeľka SPVC MKI Erika Kadlecová; zo Slovenska bo prítomný povereník – predseda komisie SNR pre kultúru a informácie – Štefan Brenčič. Cirkev zastupovali štyria štátom oficiálne uznávaní biskupi. Z českých krajín bol jediným takýmto biskupom pražský apoštolský administrátor František Tomášek, zo Slovenska traja, apoštolský administrátor z Trnavy biskup Ambróz Lazík, biskup Eduard Nécsey z Nitry a biskup Róber Pobožný z Rožňavy; jeho menovanie apoštolským administrátorom začiatkom 60. rokov síce štát neuznal, ale ako biskupa ho nechotne, no predsa len akceptoval. Už samotná skutočnosť, že v Československu oficiálne pôsobili len štyria biskupi, naznačovala hĺbku problémov, ktoré bolo potrebné riešiť. Zástupcovia vlády deklarovali ochotu rokovať s predstaviteľmi cirkvi s cieľom „*riešiť nahromadené problémy v tom duchu, aby boli vytvorené predpoklady vzťahov vzájomnej dôvery a porozumenia.*“ Predstavitelia katolíckej cirkvi zaujali podobný prístup; E. Nécsey ako funkčne najstarší biskup v odpovedi na stanovisko vlády vyhlásil, že vláda „*môže počítat s lojálnym postojom cirkvi, ktorá chce pracovať v prospech našej spoločnej socialistickej vlasti.*“³¹³

Biskupi využili stretnutie na to, aby nastolili množstvo aktuálnych problémov súvisiacich s činnosťou cirkvi. Zrejme najvýznamnejšia bola otázka udelenia štátneho súhlasu biskupom, ktorí doposiaľ nemohli vykonávať svoju funkciu; týkalo sa to biskupov Štěpána Trochtu, Karla Skoupého a Josefa Hloucha, pričom biskup A. Lazík spomenul aj tajne vysväteného biskupa Jána Chryzostoma Korca. Ďalej išlo o zrušenie a zmierenie rôznych administratívnych opatrení, od obmedzovania výučby náboženstva na školách, zasahovania do vnútorných záležitostí cirkvi, rozdielného výkladu zákonov upravujúcich postavenie cirkví prostredníctvom vykonávacích nariadení až po udeľovanie štátneho súhlasu duchovným na výkon funkcie; slovenskí biskupi nespochybňovali samotný princíp udeľovania súhlasu, ale jeho uskutočňovanie v praxi, zatiaľ čo biskup F. Tomášek označil tento systém za prejav nedôvery voči cirkvi a duchovným.

312 Predsedníctvo ÚV KSC predložené návrhy schválilo s výnimkou bodu, v ktorom sa žiadalo, aby Dubček v priebehu týždňa prijal predstaviteľov cirkví a objasnil im nový prístup. Namiesto toho rozhodlo, aby sa rokovanie viedli len po štátnej línii, cez ministra kultúry a informácií; tento dostal za úlohu prerokovať s biskupom F. Tomáškom otázky vzájomných vzťahov medzi štátom a katolíckou cirkvou. Tamže, s. 200 – 201.

313 NA, f. MK ČSR, SPVC, k. 129 (nespracovaný materiál). Záznam z rozhovoru s predstaviteľmi biskupského zboru, konaného dňa 16. 4. 1968.

Biskupi pripomenuli aj otázku legalizácie cirkevných rádov a reholí, neudržiteľnosť situácie štátom zrušenej gréckokatolíckej cirkvi a mnoho ďalších parciálnych problémov. Na záver rokovania zástupcovia vlády ubezpečili biskupov o záujme štátnych orgánov na korektných vzťahoch s cirkvou a prisľúbili zaoberať sa spomínanými problémami, pochopiteľne s tým, že nie všetko, čo sa nahromadilo v minulosti, je možné vyriešiť okamžite.³¹⁴

Niektoré z týchto problémov vyriešila sama demokratizácia bez priamych zákrokov v oblasti cirkevnej politiky. Uvoľnila sa napr. cenzúra cirkevnej tlače, zrušil sa „kádrový strop“ pre veriacich, uplatnilo sa zhromažďovacie právo (prestalo obmedzovanie účasti veriacich na pútiach a procesiách a pod.), umožnil sa styk katolíckych ordinárov so Svätou stolicou, štátne orgány prestali zasahovať do vnútorných vecí cirkvi a náboženského života atď. Rozuzlenie iných konfliktov s cirkvou a veriacimi si vyžiadalo osobitné rozhodnutia na úseku štátnej cirkevnej politiky. Niektoré sa uskutočnili okamžite; napríklad ešte v deň konania rokovania predstaviteľov vlády s biskupmi boli s okamžitou platnosťou odvolaní tzv. vládni zmocnenci z pražskej konzistória a z biskupských úradov v Trnave, Nitre a Rožňave. Táto inštitúcia bola celkom zrušená, ako aj funkcia civilných správco v charitných domovoch.³¹⁵ Do kategórie osobitných rozhodnutí možno zaradiť zrušenie smerných čísiel pre prijímanie poslucháčov na bohoslovecké fakulty, požiadanie Najvyššieho súdu ČSSR o preskúmanie procesov s katolíckou hierarchiou, predstavitelmi rádov a s gréckokatolíckymi biskupmi, prebiehajúce rehabilitácie osôb postihnutých za cirkevnopolitickú činnosť atď. Niektoré problémy sa teda vyriešili, iné na riešenie len čakali, respektíve vznikali aj problémy nové.

Pálčivou a súčasne aj mimoriadne zložitou otázkou bolo požadované povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Od marca 1968 narastalo na východnom Slovensku hnutie za obnovu a rehabilitáciu tejto cirkvi a v ďalších dvoch mesiacoch sa jeho intenzita stupňovala. Dňa 10. apríla 1968 sa v Košiciach konala schôdza 133 gréckokatolíckych kňazov a rehoľníkov. Jej účastníci v prijatej rezolúcii vyhlásili „prešovský sobor“ za neplatný a domáhali sa rýchlej a dôslednej rehabilitácie cirkvi, kňazov, rehoľníkov a veriacich. Na schôdzi zvolili osemnásťčlenný Akčný výbor; jeho predsedom sa stal Ján Murín a čestným predsedom biskup Vasil' Hopko. Úlohou Akčného výboru bolo zastupovať záujmy gréckokatolíckej cirkvi, kým sa neuskutoční jej plná rehabilitácia a nezriadi ordinariát. Povereník SNR pre kultúru a informácie Š. Brenčič povolil biskupovi V. Hopkovi 11. mája 1968, v deň výročia jeho biskupskej konsekrácie, verejne slúžiť bohoslužbu, a po rokovaní s Akčným výborom gréckokatolíckych duchovných súhlasil aj s obsadením niektorých formálne pravoslávnych, ale neobsadených farností gréckokatolíckymi kňazmi. Chcel tým upokojiť situáciu, výsledok bol však opačný, napätie narastalo.

Vláda sľúbila riešiť gréckokatolícku otázku už začiatkom apríla 1968, ale s rozhodnutím otáľala. Až 13. júna 1968 prijala uznesenie o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi

314 Tamže.

315 Ústav politických vied SAV Bratislava, Zbierka komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970 (ÚPV SAV, Zb. KV SR), C II. Informatívna správa o situácii v cirkvách od 4. do 18. 4. 1968. Pozn.: v rámci úsilia o posilnení autority „spoločlivých“ kapitulných vikárov (v diecezách, ktoré neboli obsadené biskupmi) zrušili úrady tzv. vládných zmocnencov už koncom roka 1966, u biskupov však naďalej zostali (J. P.).

a nariadenie o jej hospodárskom zabezpečení štátom. Na základe tohto rozhodnutia povereník SNR pre kultúru a informácie vydal 19. júla 1968 *Smernice pre zriaďovanie duchovenských miest gréckokatolíckej cirkvi a pre udeľovanie štátneho súhlasu na výkon duchovenskej činnosti kňazom tejto cirkvi*. Prijaté opatrenia situáciu nestabilizovali, konflikty medzi gréckokatolíckymi a pravoslávnyimi veriacimi sa, naopak, stupňovali. Štátna moc pritom nevyhovela požiadavkám ani gréckokatolíckej, ani pravoslávnej cirkvi. Namiesto obnovenia a rehabilitácie sa iba povoľovala činnosť gréckokatolíckej cirkvi. Nerušilo sa ustanovenie o právoplatnosti „prešovského soboru“. Neakceptovala sa ani požiadavka pravoslávnej cirkvi, aby povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi vychádzalo zo stavu k 1. januáru 1968. Jej vedúci činitelia hodnotili povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi ako začiatok likvidácie pravoslavia v Československu. Vládne nariadenie neutišilo teda rozbúrenú hladinu verejného života na východnom Slovensku, vzťahy medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou boli a ešte dlhý čas zostali mimoriadne napäté.³¹⁶

Ďalšou aktuálnou otázkou v tomto období bolo pôsobenie mužských a ženských rehoľných spoločností. V uvoľňujúcej sa atmosfére po januári 1968 ich predstavitelia žiadali, aby štát odstránil administratívne opatrenia proti rehoľiam z roku 1950 a ďalších rokov, ako aj ich majetkové dôsledky. Tento pohyb bol najskôr živelný, neskôr – najmä po tom, keď si v apríli 1968 zástupcovia reholí vytvorili Výbor rehoľných spoločností v ČSSR, ktorý stanovil program a poradie cieľov pre mužské a ženské rehoľné spoločnosti – nadobudol organizovanejšiu podobu. Výbor rehoľných spoločností sa so svojimi požiadavkami obracal na rôzne inštitúcie vrátane generálnej prokuratúry v Prahe. V listoch z 23. mája a 16. augusta 1968 ju žiadal, aby rozhodla o nezákonnosti postupu proti rehoľiam roku 1950. Predsedníctvo ÚV KSČ 16. júla 1968 uložilo „rozpuštit' rehoľnice po rehoľných farách v počte 1 – 4 osoby a umožniť návrat do komunity sestram, ktoré boli v noviciáte pred rokom 1950.“³¹⁷ Generálna prokuratúra prijala rozhodnutie o možnosti pôsobenia rádo v reholí v takom rozsahu ako do prijatia zákona č. 218/1949 Zb., t. j. do októbra 1949, a 29. novembra 1968 to listom oznámila Sekretariátu rehoľných spoločností. Podľa výkladu generálnej prokuratúry mužské a ženské rehoľné spoločnosti formálne nikdy neprestali v Československu existovať a nebol nijaký zákonný podklad, podľa ktorého by im bolo možné brániť v obnove rehoľného života, v prijímaní dorastu (noviciátu) a vo vracaní rehoľného majetku.³¹⁸ Dovediaľšie obmedzujúce bariéry pre rády a rehole padli a najmä rehoľníčky začali vyvíjať veľmi aktívnu činnosť.

Do celkovo pozitívne sa vyvíjajúceho procesu dramaticky zasiahla okupácia Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Všetky cirkvi ju jednoznačne odmietli, vyjadrili podporu legálnym štátnym predstaviteľom a vyzvali veriacich k jednote a podpore pojanuárového vývoja. Okupácia však bola realitou, ktorá nemohla obísť ani cirkevnepolitickú sféru, hoci spočiatku len okrajovo. Odzrkadlilo sa to napr. v zamietnutí organizačných stanov Diela koncilovej obnovy. Ich neschválenie

316 K povoleniu činnosti gréckokatolíckej cirkvi v polovici roka 1968 pozri BARNOVSKÝ, ref. 208, s. 451 – 458.

317 NA, f. ÚV KSČ (1966 – 1970), 02/1, zv. 76, a. j. 106. Uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ zo 16. 6. 1968.

318 Informatívna správa o rehoľných spoločnostiach na Slovensku a návrh zásad pre riešenie ich ďalšej činnosti. In: ŠTEFANSKÝ, ref. 41, s. 503 – 512.

navrhol v polovici septembra 1968 Sekretariát pre veci cirkevné MKI; tento reformne orientovaný orgán tak reagoval celkom evidentne pod tlakom zmenenej politickej situácie. Argumentoval údajne nedemokratickou organizačnou štruktúrou DKO, založenej na hierarchickej zásade výstavby katolíckej cirkvi, a tiež tým, že úlohy, ktoré si vytýčil prípravný výbor, „*môžu byť so zdarom plnené na pôde inštitúcií rímskokatolíckej cirkvi samotnej.*“³¹⁹ Tieto argumenty, predovšetkým formulácie o „*nedemokratičnosti organizačnej štruktúry*“, prevzalo ministerstvo vnútra a 18. októbra 1968 definitívne rozhodlo stanovy DKO neschváliť. Podľa vyhlásenia ministerstva vnútra týmto rozhodnutím zaniklo aj oprávnenie prípravného výboru DKO i jeho pobočiek v krajoch, okresoch a miestach na akúkoľvek ďalšiu činnosť; to isté platilo aj pre národné a diecézne zložky DKO.³²⁰ Úradné ukončenie činnosti DKO oficiálna cirkevná vrchnosť a časť aktivistov rešpektovali, ďalšia časť vrátane utajených cirkevných štruktúr a laických aktivistov však v činnosti naďalej pokračovala, no už nie otvorene, ale neverejne a niekedy priam utajene.

Bezprostredný vývoj po auguste 1968 napriek určitým náznakom, ktoré sa mohli interpretovať ako modifikácia postupu štátu voči cirkvám, ešte zásadnejšie zmeny nepriniesol. Viac-menej zostal zachovaný dovtedajší trend a predstavitelia štátu dávali najavo, že chcú pokračovať v dovtedajšej orientácii a korektných vzťahoch s cirkvami. Zamietnutie stanov DKO bolo skôr výnimkou, ktorá potvrdzuje pravidlo. Od začiatku školského roka 1968/1969 vstúpil do platnosti nový spôsob výučby náboženstva na školách. Prihlášky prijímali príslušné farské úrady (t. j. nie ako dovtedy riaditelia škôl, ktorí ich potom odovzdávali farským úradom), bola možnosť účastniť sa na výučbe náboženstva nielen od druhého do siedmeho ročníka ZDŠ, ale až do deviateho ročníka, vyučovanie organizovali cirkvi zásadne vo svojich priestoroch (len ak také nemali, mohli využívať školské priestory), štátne orgány mali zakázané zasahovať do organizácie výučby atď.³²¹ Cirkvi tak získali možnosti, ktoré ďaleko prekračovali úroveň predjanuárového obdobia.

Normalizačné trendy vo vzťahu k cirkvám sa začali postupne presadzovať až od polovice roku 1969, po personálnych zmenách v ústredných straníckych a štátnych funkciách i v nižších mocenských štruktúrach. Silnelo presvedčenie, že v období po januári 1968 sa cirkvi, najmä katolícka cirkev, vymkli spod kontroly štátnej moci, priveľmi sa im ustúpilo a tento stav je potrebné zmeniť. Plnenie tých požiadaviek cirkví, ktoré sa ešte pred krátkym časom zdali byť takmer samozrejmé, sa stávalo neprijateľné; začalo prevládať odhodlanie neplniť už nijaké požiadavky, ba práve naopak, pokúsiť sa zatlačiť cirkvi do takých podmienok, v ktorých pôsobili pred januárom 1968. Boli ukončené rozhovory o uznaní legality rehoľných rádov a kongregácií, o vstupe cirkví do masovo-komunikačných prostriedkov, o ďalšej úprave udeľovania štátneho súhlasu a podobne,

319 NA, f. MK ČSR, SPVC, k. 129 (nespracovaný materiál). Odpoveď Ministerstva kultúry a informácií, SPVC, zo 16. 9. 1968 na žiadosť Ministerstva vnútra zo 16. 7. 1968 o zaujatí stanoviska k žiadosti o schválenie organizačného poriadku DKO.

320 VAŠKO, Václav. Informácia. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 45, 10. 11. 1968, s. 4.

321 Na Slovensku sa vydali smernice, ktoré publikovali v článku Smernice poverenctva vnútra SNR o vyučovaní náboženstva aj *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 36, 8. 9. 1968, s. 2.

štátne orgány však okrem výnimiek nezasahovali do aktivít cirkví. Zatiaľ čo iné oblasti už naplno zasiahlo „obnovovanie poriadku“, cirkvi ešte akoby zostávali bokom. Vedenie normalizačného režimu sa potýkalo s množstvom iných problémov, preto malo záujem, pochopiteľne, len dočasný, udržať v cirkvách pokoj a momentálne ich nezatláčať do ostrej opozície proti nastupujúcim pomerom. Príprava koncepcie „normalizačnej“ cirkevnej politiky tiež vyžadovala určitý čas a definitívne sa ukončila až na jar 1970; vtedy aj vo vzťahoch štátu a cirkví naplno odštartovala vlastná „normalizácia“. „Znormalizované vzťahy“ štátu a cirkví v podstate pretrvávali (k čiastkovým zmenám dochádzalo najmä od polovice 80. rokov) až do pádu komunistického režimu v Československu koncom roka 1989.

ELENA LONDÁKOVÁ

Protagonisti slovenskej kultúry roku 1968

Československá kultúra vstúpila do roku 1968 oprávnene plná nádejí a očakávaní, pretože už v predchádzajúcom období sa výrazným spôsobom podieľala na zmenách, ktoré tzv. Pražskú jar iniciovali. V 60. rokoch minulého storočia to bola práve táto spoločenská sféra – predovšetkým však predstavitelia jej kultúrnej obce – spisovatelia, výtvarníci, novinári, ktorí sa v tomto čase stali katalyzátorom a hnacou silou zrodu obrodného procesu. Práve predstavitelia kultúrnej obce boli tvorcami aktivít a vystúpení, ktoré prispievali k postupnej liberalizácii celej československej spoločnosti v tomto zaujímavom a dynamickom desaťročí a k jej na pohľad prekvapujúco rýchlemu, ale v skutočnosti logickému prieniku všetkými vrstvami českej a slovenskej spoločnosti, ktorá bola potrebou zmien v danom čase už viac než prezretá.

Nešlo o nejaký izolovaný proces, ktorý by bol len vnútornou záležitosťou kultúry a jej jednotlivých oblastí, hoci v ich imanentnom vývoji začalo vymaňovanie sa, oslobodzovanie od ideologického reglementu a pút „jedinej správnej umeleckej metódy“ už oveľa skôr, po II. zjazde spisovateľov v roku 1956, teda v období viacerých významných vnútropolitických i medzinárodných udalostí, ktoré okrem iného spustili a vyvolali silnú kritiku stalinizmu.

Išlo najmä o politické dôsledky odhaľovania jeho zločinov, krutej a neľudskej politiky totalitného vládnutia pod rúskom vznešených ideí, ktoré priniesli vládnucej komunistickej strane prvé, skutočne hlboké naštrbenie dôvery nielen širšej verejnosti, ale aj vlastných elít a členskej základne.³²²

Tu možno evidovať aj zárodok morálnej krízy československej spoločnosti, ktorú prehľbovalo postupné odkrývanie otrasného zákulisia politických procesov. Tieto boli súčasťou štátneho terorizmu, zastrašovania a likvidovania oponentov komunistického režimu a pripravili mnohých nevinných obvinených o slobodu, o občianske práva, o majetok, o existenciu i o život. Súčasťou politiky zastrašovania, ktorá sa stala osvedčeným prostriedkom udržiavania absolútnej moci, sa stalo posilnenie tajných, policajných a vojenských zložiek štátu, ktorý živil sieť donášačov udávajúcich svojich spoluobčanov, ba i vlastných rodinných príslušníkov.

Krízu režimu preto najviac radikalizovala kríza hospodárska, ktorá sa, imúnna voči uvedeným metódam vládnutia, nimi nedala zastaviť a najúčinnejšie nútila konzervatívne komunistické vedenie štátu k prehodnoteniu demagogických postojov a členskú základňu strany zas k silnejúcemu tlaku na zmeny. Krach 3. päťročnice, stagnácia životnej úrovne a pocit nespokojnosti mali ostrejšie kontúry paradoxne aj vďaka „otváraniu okien“ a „budovaniu mostov“ k dovtedy zapieranému Západu, ktorý za železnou oponou pokročil v konzumnej sfére natolko, že v porovnaní so zaostávajúcim socialistickým zásobovaním základnými komoditami boli jeho „výklady“ pre roky izolované

322 KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966. 3. část.* Praha : SPN, 1992, s. 44 – 56.

obyvateľstvo možno trochu priamočiarou a zjednodušenou, ale o to presvedčivejšou konfrontáciou o úspešnosti dvoch systémov.³²³

Štátna politika utajovania problémov a odkladania ich riešení pôsobila v tomto období, v ktorom viera v proklamované ideály a heslá o budúcnosti výrazne oslabla, už skôr kontraproduktívne. Obyvateľstvo zámerne roky udržiavané v ekonomickej a právnej nevedomosti na jednej strane „neobťažovalo“ štát pochybnosťami. Na druhej strane sklamanie verejnosti však násobila jej neschopnosť objektívnejšie vnímať rozsah problémov a v neochote prijímať ich v širších súvislostiach. Proti KS sa tak obracalo roky cieľené a dôsledné udržiavanie obyvateľstva v pasivite a ekonomickej nevedomosti. A tak sa kritické výhrady k výsledkom vládnutia začali na aparát hromadiť priamoúmerne jej oslabovaniu tak, aby sa napokon stali jeho súčasťou. Po dlhšom čase zverejnených sociologických prieskumoch či anketách verejnej mienky stúpala miera nespokojnosti oproti ostatným sociálnym vrstvám práve v robotníckych povolaniach, čo bolo zlým signálom pre vládnucu (predovšetkým robotnícku) stranu, ktorej sila vychádzala práve z masívnej robotníckej základne a jej podpory.³²⁴

Išlo tak o celú sústavu dejov a vplyvov, ktoré vytvárali podmienky a predpoklady pre reformné hnutie, pre úsilie o obrodu celej československej spoločnosti v 60. rokoch, ktoré začali vytvárať silný protitlak voči autoritárskemu vedeniu štátu, a to bez ohľadu na často nadsadené očakávania jeho subjektov.

Kultúra disponujúca prostriedkami tzv. masovej, resp. mediálnej komunikácie dávala rastúcej nespokojnosti obyvateľstva obsah. Bola tou, ktorá pomenúvala a otvárala problémy a našla odvahu klásť nepríjemné otázky. V čase krízy sa skrátka podujala, tak ako mnohokrát v minulosti, plniť zástupnú politickú funkciu, asociujúcu zárodoky opozície voči mocenskému monopolu KSC, ktorému sa nedarilo takmer vo všetkých relevantných oblastiach života súdobej československej spoločnosti.

Šesťdesiate roky mali oproti prvej kríze režimu z 50. rokov viaceré špecifiká. Kým 50. roky v podstate iniciovali kritickosť a oponenciu voči vláde, nasledujúce desaťročie bolo už súčasťou zrenia a svojim spôsobom ich výsledkom. Kým v 50. rokoch v seba našli ako prví odvahu kriticky vystúpiť najmä českí spisovatelia, ktorí iniciovali pohyb aj v ostatných spoločenských oblastiach, v predjarí demokratizácie a dovtedy bezprecedentnej liberalizácie sa do čela kritického frontu postavili slovenskí novinári na svojom III. zjazde v roku 1963. Vystúpeniami Mieroslava Hysku či Romana Kaliského zatínali do živého – nevynechajúc žiadnu z tém, ktorými roky prezrievala slovenská spoločnosť. Vyvrela tu nespokojnosť s neriešenými kauzami tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov, s pasivitou straníckych elít, ktoré sa dostatočne nezasadili o vyšetrenie politických procesov, pretože v nich boli sami zainteresovaní. Novinári kritizovali nerovné postavenie Slovenska v štáte, hospodársku politiku a industrializáciu, ktoré nerešpektujú jeho prirodzené zdroje a potreby, nerovné postavenie v štátnej správe, v zahraničnom obchode, v objektivite informácii o Slovensku, v limitovaných možnostiach uplatniť sa v zahraničnej službe, v inom uhle pohľadu na kultúrne dianie atď. Zdalo by sa, že ich vystúpenia boli vďaka novému vedeniu ÚV KSS a nástupu A.

323 Bližšie pozri LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 27, s. 249.

324 SNA, f. ÚV KSS, k. 1284.

Dubčeka do funkcie prijímané tolerantnejšie, pražské centrum však žiadalo pevnejšie vedenie a postihy za bezprecedentnú drzosť účastníkov tohto pamätného podujatia. Išlo o odpor ortodoxnej časti vedenia štátu, ktoré v Prahe pod vedením Jiřího Hendrycha nekompromisne brzdilo kritické tendencie v zárodku.

V nezávadiahodnej situácii sa ocitol najmä Miroslav Hysko, ktorého meno sa v aparáte stalo akýmsi synonymom rebelantstva a ohrozenia. Štátnej absolutistickej moci sa začalo vracáť to, čo sama roky rozsievala – strach. Zrazu mala pocítiť to, čím hojne obdarovávala svojich spoluobčanov len preto, aby si udržala svoju vládu. Keďže s tým, že by o ňu mohla reálne prísť, vlastne už nepočítala (stranícke funkcie pripomínali doživotné léna), reakcia bola o to hysterickjšia a riešila „*hrubé výpady proti vedeniu strany, ktoré ju ohrozujú*.“³²⁵

Na prelome 60. rokov 20. storočia to teda evidentne boli najmä kritické hlasy na Slovensku, ktoré tentoraz prebudili rezignované a prehrami znechutené české kultúrne elity. Tie dokonca dodatočne „objavili“ týždenník *Kultúrny život* a začali do neho z vlastnej iniciatívy a spontánne prispievať a so slovenskými súputníkmi na jeho stránkach o potrebe zmien aktívne komunikovať. Spontánnosť vyplývala nielen zo spoločných záujmov a tém, ale bola aj dôsledkom súdobej situácie na domácej (českej) pôde, ktorá nebola ochotná tolerovať kritiku vtedajších pomerov, naopak, vedenie strany pripravovalo proti „samozvaným kritikom a rozvracačom“ frontálny útok a chystalo sa ho štandardnými mocenskými prostriedkami potlačiť a umlčať.

Postavenie *Kultúrneho života*, slovenského periodika s výraznou popularitou nielen medzi činovníkmi kultúry, ale čoraz viac i v širšej verejnosti, iste posilnila účasť prispievateľov zo strany českej kultúrnej obce. Na jeho stránkach sa po príspevkoch Dominika Tatarku, Ladislava Mňacka či Karola Minárika začali objavovať úvahy a názorové polemiky českých novinárov a spisovateľov, predovšetkým filozofa Karola Kosíka, ekonóma Ota Šika, talentovaného spisovateľa Ludvíka Kunderu, Václava Havla alebo Eduarda Goldstückeru. Ich príspevky dodávali *Kultúrnemu životu* silný intelektuálny obsah, hľadali širšie súvislosti, viacerí autori prechádzali až do filozofických tém, pokúšali sa ísť do hĺbky problémov. Ozývala sa aj ideológiou zošňurovaná historiografia, pedagogika, znovuzrozená sociológia. Vladimír Maňák vo svojom článku *Noli tangere...* požadoval slobodnú vedu, voľné bádanie.

Strana reagovala ťažkopádne a bez toho, aby bola ochotná zmenu situácie a spomínané signály reflektovať reálnejšie. Aparát sa ohradzoval, že nemieni akceptovať, aby sa „laici“ vyjadrovali k vedeniu štátu a k jeho problémom a dokonca hľadali ich riešenia! Tento trend, podobne ako akákoľvek kritika, prekážali aparátu strany najviac.³²⁶

Komunikácia s periodickou tlačou sa však neobmedzovala len na jeden týždenník, aj keď tento mal vďaka svojej širokospektrálnosti a rozsahu najrôznejších a aktuálnych tém svojím spôsobom výnimočné postavenie, ale rozšírila sa tiež do iných periodík: *Smeny*, *Roháča*, *Pravdy* atď. Politické témy v nich nedominovali v čistej extrahovanej podobe, ale boli prítomné aj v článkoch o literatúre, o skutočnej, nie jednosmernej a obmedzovanej úlohe umenia v spoločnosti či o práve abstraktného umenia, surrea-

325 SNA, f. ÚV KSS, k. 1268.

326 SNA, f. ÚV KSS, k. 1168.

lizmu, respektíve slovenského nadrealizmu a avantgardy vo výtvarnom umení existovať v slobodnej a neobmedzovanej a nepodceňovanej podobe atď.³²⁷ Umenie, v protiklade s monumentalizmom socialistického realizmu a jeho hrdinskými, dokonalými protagonistami, existujúcimi v súlade s masou, sa v tejto dobe zaujímalo o človeka a jeho problémy. Do popredia sa dostávali osobné komorné príbehy, skutočný realizmus všedného dňa. Noví – nehrdinskí „hrdinovia“ literárnych, dramatických či výtvarných diel boli z mäsa a kostí, obyčajní, nedokonalí a prestrašení ľudia, nachádzajúci sa často na dne spoločnosti. V danom období vznikali nové literárne časopisy, platformy pre „novú“ či „mladú“ literatúru (*Revue svetovej literatúry*, *Mladá tvorba* i *Romboid*).

Tvorila nová generácia autorov (Milan Rúfus, zbierka *Až dozrieme*, r. 1956), iné témy súviseli aj s návratom strednej generácie, ktorá mala ambíciu v uvoľňujúcej sa politickej atmosfére písať konečne slobodnejšie a po svojom. Ozývať sa začali aj teoretici umenia, ktorí vo vzájomných polemikách podobne ako samotní umelci hľadali novú tvár umenia, nové formy a poslástva. Diskusie prebiehali najmä medzi tými, ktorí mali záujem socialistický realizmus a socialistické umenie zreformovať, poľudštiť, očistiť od dogmatizmu a bezdúchého propagandizmu, a tými, ktorí chceli radikálne zmeny.³²⁸ Jedným z najaktívnejších účastníkov diskusií bol napríklad spisovateľ Vladimír Mináč, výrazná osobnosť súdobej slovenskej kultúrnej obce. Sám sa stal v 50. rokoch takmer obeťou kampane proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom, obeťou politickej strany, ktorej bol členom a ktorej napriek tomu stále veril. Spolu s Ladislavom Mňačkom, prominentným komunistickým novinárom a spisovateľom, otvorene kritizovali problematické stránky vlády štátostrany. Na zasadnutí ÚV KSS v decembri 1961 riešili „kauzu“ celoštátneho seminára o mladej próze, na ktorom V. Mináč predniesol otvorenú kritiku 50. rokov i súdobej situácie slovenskej literatúry. Žiadal slobodu tvorby, návrat k tradičným hodnotám, k pravdivosti (k skutočnému realizmu).³²⁹

Aparát ho následne kritizoval za „netriednosť a nestraníckosť“. Publikovaniu prednášky v *Kultúrnom živote* zabránila cenzúrna Správa tlačového dozoru nielen z uvedených dôvodov, ale dokonca aj pre „neaktuálnosť“. Autorovi nepomohlo ani to, že sa odvolával na sovietskeho autora, ktorého názory citoval (čo bola bežná prax akéhosi súdobej alibizmu, ale zároveň ukazovala, že niekedy bol „veľký brat“ o niečo ďalej, ako bola domáca situácia). Kým v tomto čase mohol Vladimír Mináč pôsobiť odvážne až priekopnícky, o tri roky neskôr už v polemike s Milanom Hamadom bránil v podstate konzervatívne stanoviská „reformovaného socialistického realizmu“ a predstavu skutočnej bezbrehej slobody umenia, podobne ako mnohé aktuálne umelecké prúdy (napríklad existencializmus), ktoré vnímal ako chaotické a poskytujúce priestor na bezvýhodiskovosť, úpadok a anarchiu, odmietal. Kým civilizmus prenikal aj do kinematografie, v ktorej v 60. rokoch, v podobe novej vlny, zaznamenal mimoriadne úspechy a spolu s výtvarníkmi sa už koncom 50. rokov riešili prekročenia spod kurately ideologického reglementu, V. Mináč diskutoval s M. Hamadom o podstate existencializmu

327 Vladimír Petřík riešil problematiku literárnej vedy a kritiky, Jiří Hájek komunikoval o zodpovednosti literatúry, Peter Karvaš uvažoval o kriticizme literatúry a pod.

328 HVIŠČ, Jozef et al. *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Bratislava : SPN, 1991, s. 77.

329 SNA, f. ÚV KSS, k. 1073.

človeka, o tom, či má mať umenie aj spoločenské, t. j. i politické poslanie, či má rešpektovať mravné hodnoty, či má byť pre ľudí, alebo existovať samo pre seba a podobne. Ak sa teda zo začiatku mohlo zdať, že medzi predstaviteľmi inteligencie vládol na pohľad harmonický súzvuk volania po rovnakých cieľoch a proti spoločnému „nepriateľovi“, po obrode spoločnosti a jej demokratizácii, v skutočnosti sa v relatívne krátkom čase ukázalo, že pod slobodou a obrodou si každý predstavuje niečo iné a má rozličné očakávania. Išlo o prvé signály diferenciacie nielen českého a slovenského, ale aj „slovenského a slovenského“ pohľadu na riešenie aktuálnych problémov československej spoločnosti, a to nielen na formy a dynamiku ich presadzovania, ale postupne aj na samotný obsah a ciele obrody, čo viacerí niesli zle, pretože boli na „harmóniu a súzvuk“ zvyknutí. Rozdielnosť však bola prirodzeným dôsledkom vracajúcej sa slobody, hoci v danom priestore a čase by jednota tvorivej, intelektuálnej „opozície“ presadzovaniu spoločných záujmov (napr. slobody tvorby) proti etablovanému silnému a jednotnému protivníkovi v tomto období prospela iste viac. Diskusie a polemiky sprevádzali reformné hnutie aj v roku 1968, v ktorom sa vďaka vyhrotenejšej a slobodnejšej atmosfére riešili niektoré názorové rozdiely otvorenejšie. Na druhej strane, inteligencia účasť na moci viac než inokedy pochopila, že musí niekedy v mene vyššieho záujmu (politiky?) prekročiť svoje partikulárne predstavy a ciele a kooperovať s ostatnými účastníkmi názorového spektra na kompromise. K tomuto poznaniu dospela najmä česká strana kultúrneho spektra už v predvečer roka 1968, keď sa na pamätnom IV. zjazde československých spisovateľov prejavili názorové rozdiely výraznejšie. Vzhľadom na skutočnosť, že slovenská účasť na tomto podujatí bola potom v nasledujúcich mesiacoch dosť výrazným a frekventovaným leitmotívom diskusií a kontroverzií medzi predstaviteľmi slovenskej kultúrnej obce a nepochybne išlo o možno najvýraznejšiu akciu predchádzajúcu jari 1968, je potrebné venovať zjazdu väčšiu pozornosť.

Zjazdu predchádzali zásahy vládných a stranických predstaviteľov proti oponentom. Ich korene siahali až do polovice šesťdesiatych rokov a, samozrejme, čiastočne zasiahli aj slovenskú časť spoločného štátu. Išlo o zásahy do vedenia a redakčných rád najfrekventovanejších periodík, o verbálne hrozby a zastrašovanie či už z tribún, alebo predvolávaním jednotlivcov na stranické pohovory.³³⁰ Napriek miernemu útlmu otvorené stavidlá kritiky už nebolo možné zavrieť. Preto bol spomentý IV. zjazd očakávaný s krajinou nervozitou na oboch protichodných stranách názorového spektra. Spisovatelia vystupujúci na ňom boli postupne obviňovaní zo snáh o rozvracanie republiky, z nezodpovedného otvárania nových a nových problémov, z jednostrannosti, z toho, že zdôrazňujú len negatíva, že zámerne prispievajú k deštrukcii systému a pod.³³¹

Ivan Klíma, Ludvík Vaculík, Pavel Kohout, Alexander Kliment a ďalší však na zjazde museli reagovať najmä na razantný referát už spomínaného Jiřího Hendrycha, v danej dobe jedného z najvýznamnejších ideológov v štáte. Na zjazde sa ako zástupca ÚV KSČ uviedol takým ortodoxným slovníkom a frázami, že na účastníkov zavalil z tribúny zatuchnutý vzduch 50. rokov. Povinná angažovanosť literatúry, umenia a kultúry, ktoré musia slúžiť ľudu a cieľom štátostrany, to boli slová, ktoré museli ich adresátom naliehavo pripomenúť,

330 NA ČR, f. 02/1, sv. 72, a.j.18.

331 HAMŽÍK, Dušan. *Spisovatelé a moc*. Praha : Československý spisovatel, 1969, s. 19.

že v Československu sa z umenia a kultúry robí už roky slúžka režimu a potreba zmeny je nevyhnutná. Hendrychove slová pôsobili, samozrejme, v tomto čase plnom emócií a zostrujúcej sa situácie, provokujúco.

Odpoveďou mu bolo vystúpenie Milana Kunderu, ktorý odsúdil kľúčové ideologické tézy komunistickej strany o triednom boji a o nevyhnutnosti nastolenia diktatúry proletariátu ako nepotrebné a nehumánne. Ludvík Vaculík zašiel v búrlivej diskusii ešte ďalej a označil súdobý politický režim za nehumánny už vo svojej podstate. Z tribúny zjazdu prekypoval hnev a roky potláčaná sloboda prejavu prinášala trpké ovocie. Rečníci označili stav československej spoločnosti za neudržateľný.³³²

Kým českí spisovatelia prekračovali posvätné hranice a bezohľadne vstupovali do tabuizovaných, predovšetkým politických tém, pretože pochopili, že práva slobodnej tvorby sú dané podstatou a charakterom samotného politického režimu, slovenskou kľúčovou požiadavkou a leitmotívom väčšiny ohlasov bolo definitívne vyriešenie štátoprávneho postavenia Slovenska v spoločnom štáte na základe už po 2. svetovej vojne presadzovanom, ale nerealizovanom princípe „rovného s rovným“. Česká kultúrna verejnosť prechádzala od požiadaviek slobodnej tvorby k politickým požiadavkám zásadných úprav samotného systému a kritiky jeho čelných predstaviteľov.

Tieto rozdiely sa napokon v čoraz búrlivejšej atmosfére preniesli aj do diferenciacie samotnej slovenskej kultúrnej obce, pretože jej časť si „české“ – liberálne, filozofické a voči režimu nepomerne radikálnejšie, idúce až do jeho podstaty – politické postoje osvojila (M. Hamada, J. Rozner).

Rozdiely v prioritách a cieľoch sa prejavili aj vo vnútri komunistickej spisovateľskej a novinárskej členskej základne, medzi jej konzervatívnou časťou, ktorá chcela iba kozmetické úpravy režimu a zachovanie jeho kontrolovaného a presne ohraničeného status quo, a komunistami žiadajúcimi jeho demokratizáciu a zmeny, ktoré by dodali ich režimu, v ktorý napriek všetkému stále verili, silu zreformovať sa, aby získal „ľudskú tvár“ a mohol pokračovať s novou silou v uskutočňovaní sociálnych ideálov, ktoré boli podľa nich znehodnotené iba chybami a omylmi ich nedokonalých realizátorov, ale systém ako taký považovali naďalej za správny a pre ľudí ten najlepšii.

Rok 1968 priniesol spočiatku spoločne prežívané nadšenie, ako sa zdalo, z definitívneho odstúpenia ortodoxnej komunistickej vládnucej garnitúry na čele s A. Novotným a z nástupu nových elít, ktoré proklamovali novú cestu, obrodu spoločnosti, jej demokratizáciu. Slobodné médiá, otvorenie sa svetu a cestovaniu, početné pracovné kontakty so zahraničím a evidentná, nielen proklamovaná snaha „nových ľudí“ vo vedení štátu zaviesť ekonomické a sociálne reformy, otvorili stavidlá dlho potlačovanej túžby po slobode – slobode prejavu, zhromažďovania sa, vytvárania záujmových združení a spolkov, ale čoskoro aj po revitalizácii zaniknutých a potlačených politických strán.

Dynamika doby prinášala aj akceleráciu udalostí a rozhodnutí. Zatiaľ čo českí intelektuáli sa aktívne zúčastňovali na politickom dianí, bojovali za obnovenie zakázaných *Literárných novin* a aktívne sa vyjadrovali k dianiu v štáte, slovenská spoločnosť ožívala akoby o niečo pomalšie a bola vnorená do svojich vnútorných problémov. Jeden z tých frekventovaných v tomto čase ukázal hĺbku názorových rozdielov na súdobú

332 KAPLAN, Karel. „Všechno jste prohráli“. Praha : Ivo Železný, 1997, s. 55.

situáciu – bolo to akési spätné vysporadúvanie sa s, podľa mnohých, nelichotivou úlohou skupiny spisovateľov, ktorí na už spomenutom IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov (1967) skoncipovali *List skupiny spisovateľov IV. zjazdu čs. spisovateľov*, ktorými sa postavili proti najodvážnejším a najkritickejším aktérom zjazdu, bezbrehému liberalizmu a anarchii, ktoré tu podľa nich zavládli, a týmto postojom podľa viacerých morálne podporili štátostranu a nie kolegov kritizujúcich jej totalitné metódy vládnutia.³³³

Keďže v čase diania zjazdu boli správy z neho, krátko po jeho začiatku, podrobené prísnemu informačnému embargu (*List* ani diskusné príspevky z tohto zjazdu nesmeli byť zverejnené), to mu len pridávalo na význame. Navyše, vyvolávalo to potrebu dokončiť v zárodku zastavenú diskusiu, k čomu mohlo dôjsť až v roku 1968, v ktorom sa skutočne pri prvej príležitosti novinári a spisovatelia k zjazdu vrátili. Túto potrebu avizoval *Kultúrny život*, v ktorom začala 16. februára vychádzať stať Petra Karvaša *Otvorené otázky*, venovaná súdobým problémom kultúrnej politiky komunistickej strany a pôvodne pripravená do diskusie Zjazdu československých spisovateľov, na zasadnutí jeho ústredných orgánov v Dobříši ešte v roku 1967 (na zjazde stať napokon neodznela).

V tom istom mesiaci (26. februára) sa v Prahe uskutočnil veľký aktív novinárov, účastníci ktorého sa uzniesli zvolať mimoriadny zjazd novinárov, nerešpektovať cenzúru a požadovali tiež revidovanie uznesení IV. zjazdu, podporujúcich zásahy ÚV KSČ proti spisovateľom, kritizujúcim režim. Začalo sa obdobie frontálneho nástupu novinárov za demokratizáciu československej spoločnosti.

Dňa 4. marca 1968 zrušilo Predsedníctvo ÚV KSČ obsadzovanie vrchných „splnomocencov“ (cenzorov) z nomenklatúry aparátu strany. Navrhlo tiež, aby predbežnú cenzúru nahradila cenzúra následná, uskutočňovaná Ústrednou publikačnou správou.

V denníku *Smena* vyšiel 5. marca 1968 aj článok Antona Hykisch, ktorý otváral problém slovenských spisovateľov a ich, podľa autora, zahanbujúceho správania na IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov z konca júna 1968. A. Hykisch v ňom analyzoval dôvody takéhoto postoja, ktorý podľa neho „vrhol tieň na meno slovenských spisovateľov.“ Išlo o spomínaný *List skupiny spisovateľov IV. zjazdu čs. spisovateľov* (ďalej *List*), ktorý podpísalo desať slovenských účastníkov zjazdu (Juraj Špitzer, Vojtech Mihálik, Miroslav Válek, Vladimír Mináč, Ján Kostra, Alexander Matuška, Karol Rosenbaum, Ladislav Luknár, Ján Pončan, Jarmila Lazarová) a deväť českých spisovateľov (Ján Drda, Arnošt Lustig, Jiří Hanzelka, Ján Pilař, Jan Procházka, Viktor Egri, Václav Lacina, Jozef Sekera, Vojtech Cach).

V *Liste*, ktorý zo zjazdovej tribúny prečítal Miroslav Válek (a pravdepodobne ho aj spolukoncipoval), sa jeho signatári dištancovali od „hysterického, emocionálneho a prehnaneho“ kriticizmu zjazdu, ktorý sa podľa nich zaoberal viac politickou oponentúrou voči vláde KSČ ako literárnymi problémami. Sloboda slova, tvorby, zrušenie cenzúry, to však boli otázky, ktoré priamo súviseli s politikou aj s literatúrou.

Odmietol príliš tvrdý kriticizmus československých pomerov v literatúre a v spoločnosti, ktorý na zjazde zaznieval z radov najmä reformne orientovaných českých spisovateľov (P. Kohouta, I. Klímu, L. Vaculíka). *List* bol kultúrnou obcou prijatý veľmi

333 *Kultúrny život*, 1968, č. 4, s. 5.

negatívne – ako prejav podpory voči konzervatívnemu vedeniu štátu a nelojality voči demokratickým silám v spisovateľskej obci. *List* i diskusné príspevky z tohto zjazdu nesmeli byť zverejnené.

Na jar 1968 začali v *Kultúrnom živote* vychádzať príspevky z diskusie IV. zjazdu spisovateľov z júna 1967: prejav L. Vaculíka *Občan a moc*, anketa *Čo očakávate od zjazdu spisovateľov?*, ale aj celý text kontroverzného *Listu*.

Zatiaľ diskusia na tému *Listu* pokračovala. Vyjadril sa k nemu v rozsiahlej „spovedi“ samotný Miroslav Válek (krátko aj V. Mihálik) a vysvetlil svoje dôvody a motívy, ozrejmil okolnosti, ktoré ho k jeho koncipovaniu a prečítaniu viedli a odmietol demonizovanie tohto aktu, podľa niektorých „zrady“ na kolegoch – reformných spisovateľoch. Odpovedal mu Anton Hykisch článkom *Malá hra viny*, v ktorom polemizoval s vysvetlením Miroslava Válka. A. Hykisch jednoznačne a opakovane odsúdil *List*, ktorý sa podľa neho stal súčasťou „zastrašovania a nátlaku straníckych orgánov voči spisovateľskej obci.“ Tvrdil tiež, že *List* bol neskôr účelovo zneužívaný proti ostatným spisovateľom, ako argument aparátu, ťažiaci z nejednotnosti spisovateľskej obce, a bol využívaný pri odmietnutní „ojedinelých“ nesprávnych názorov.³³⁴

M. Válek spomenul aj ďalšiu tému či skôr kauzu, ktorú prežívala slovenská kultúrna obec v tomto čase. Išlo o emigráciu a potencionálny návrat kontroverzného novinára, reportéra a spisovateľa Ladislava Mňačka, ktorého osobnému temperamentu zodpovedala aj publicita a ohlas jeho rozhodnutí a činov. Nešlo len o jeho „zradu“, keď sa v zahraničných médiách o komunistickom režime v Československu vyjadroval nanajvýš nelichotivo (v eufórii, vyvolanej veľkým záujmom, a v snahe byť originálny preháňal), z pohľadu strany nelojálne a vzhľadom na to, čo mu bolo dovtedy tolerované, zvlášť neférové. Išlo aj o jeho politické postoje k aktuálnemu izraelsko-arabskému konfliktu, ktoré svojím odchodom z republiky demonštroval.

V denníku *Smena* bol publikovaný celostránkový jednoznačne kritický článok redaktora Gavrila Gryzlova o Ladislavovi Mňačkovi pri príležitosti jeho tlačovej konferencie vo Viedni (v súvislosti s publikovaním jeho románu *Agresori*), v ktorom G. Gryzlov kritizoval Mňačkovo správanie ako neadekvátne.

Názorové spektrum slovenskej kultúrnej obce dopĺňali jej liberálne orientovaní príslušníci, ktorí smerovali k rýchlym a zásadným reformám, ku kritike podstaty systému a pochybnostiam o ňom. Preto vznikol 8. apríla 1968 v Bratislave *Klub mladej inteligencie*, ktorým jeho osnovatelia reagovali na, podľa nich, celkom zámerné brzdenie a spomalenie obrodného procesu na Slovensku zo strany konzervatívnych komunistov a jeho zaostávanie za dianím v Čechách. Za svoj cieľ si určili aktivizovanie slovenskej kultúrnej obce a verejnosti v záujme zdynamicovania pozitívnych zmien, vedúcich k demokratizácii aj slovenskej spoločnosti.

Ich obavy potvrdilo aj vystúpenie (9. apríla 1968) V. Biľaka, ktorý na zasadnutí ÚV KSS stručne informoval o *Akčnom programe KSČ* a pravdepodobne vedome brzdil jeho

334 *List* napísali niektorí slovenskí a českí účastníci zjazdu, ktorí ním v podstate vyjadrili nesúhlas s tým, kam sa diskusia na zjazde uberala. Zdala sa im deštruktívna, politická a prehnaná. Títo účastníci boli odvtedy považovaní za konzervatívnych zástancov „starého režimu“, no oni svoju úlohu chápali v zachovaní miery a rozvahy, udržaní socializmu, hoci aj s ľudskou tvárou. V zbrehej slobode videli aj veľa sprievodných negatívnych javov.

aplikovanie v slovenských vysokých straníckych štruktúrach. Tento prístup sa stal pre súdobé konzervatívne komunistické sily na Slovensku charakteristickým. Predznamenal postupné rozchádzanie sa konzervatívneho straníckeho aparátu s priebehom a formou demokratizačného procesu československej spoločnosti. V. Bilka a jeho postoje pri rôznych príležitostiach otvorene kritizovali súdobé médiá aj predstavitelia kultúry, iní s takýmto priebehom „demokratizácie“ súhlasili, čo zakladalo principiálne názorovú diferenciáciu aj v kultúrnej obci.

Na verejnej členskej schôdzi slovenských spisovateľov – komunistov 10. apríla 1968 bola, akcentovaná požiadavka federatívneho usporiadania štátu, ktoré jej účastníci považovali za základný predpoklad skutočnej demokratizácie na Slovensku. Vedúci predstavitelia slovenských umeleckých zväzov na spoločnom stretnutí dňa 11. apríla 1968 vyslovili staronovú požiadavku, aby boli slovenské zväzy autonómne a samostatné. Rozhodli sa vytvoriť spoločný orgán – Koordinačný výbor, ktorý mal formulovať a zastupovať záujmy umeleckých zväzov pri riešení tejto otázky.

Rovnako sa ozvala aj vedecká obec – 18. apríla 1968 začalo valné zhromaždenie ČSAV, ktoré rokovalo aj o požiadavke autonómie a slobode vedeckého poznania. Rokovania sa ako hostia v delegácii ÚV KSČ zúčastnili tajomník ÚV KSČ Čestmír Císař, minister zahraničných vecí a člen korešpondent ČSAV Jiří Hájek a minister školstva Vladimír Kadlec. Sústredený tlak a vytrvanie nakoniec mali priniesť aj očakávané ovocie – federalizáciu spoločného štátu.

V čase, kedy sa za múrmi kancelárií a v zasadačkách riešili dôležité politické otázky, sa vonku prebúdzala verejnosť vo všetkých jej podobách a vrstvách. Dňa 16. mája 1968 sa uskutočnil v Prahe tradičný študentský Majáles, ktorého súčasťou bol sprievod v uliciach, kde študenti reagovali na politické dianie v štáte, odmietli predsedu ČSM Zavadila, žiadali byty namiesto zbraní, zvyšovanie životnej úrovne a pod. Mládež a mládežnícke hnutie bolo kameňom úrazu aj pre KSČ, ktorá za predchádzajúce roky vynaložila mnoho prostriedkov a energie na výchovu „svojej vlastnej“ – socialistickej mládeže.

Šesťdesiate roky však patrili mladej generácii bez toho, aby si od niekoho pýtala dovoľenie. Bola to iná generácia ako jej otcovia, vyrastala v odlišných podmienkach, mala inakšie predstavy o živote a najmä iné požiadavky. Predstavám skostnateného straníckeho aparátu nezodpovedala svojou ľahostajnosťou k lojálnej politickej práci, na druhej strane jej prebudený kritický záujem o veci verejné niektoré oficiálne miesta, prirodzene, neocenili.

Význam podpory mládeže si v súvislosti s perspektívou vlastnej mocenskej budúcnosti komunistická strana dobre uvedomovala, aj vzhľadom na silné populačné zastúpenie mladých a na jej získavanie organizovala mnohé akcie a aktivity, kampane (napríklad v 60. rokoch známa akcia *Strana hovorí s mládežou*, kedy vyšší stranícki funkcionári zostúpili medzi ľud a absolvovali akési mítingy s mladými, na ktorých si vyjasňovali zásadné rozdiely v myslení a chápaní súdobého sveta). V interných správach konštatovali aparátnici úspech často veľmi formálnych stretnutí, inokedy pomýlenosť, nezrelosť, či „scestnosť“ názorov mladých, ktoré avizovali vzájomné nepochopenie.

V skutočnosti konzervatívny aparát mladí odpuzovali slobodným myslením, údajným nevdakom, nechotou uskrňovať sa a podávať výkony len v mene akejsi viery

v nedefinovanú budúcnosť. Situácia sa však diametrálne zmenila v roku 1968, kedy takéto mítingy dostali spontánny a živý akcent. Napriek tomu bola u nás iná mládež ako na Západe.³³⁵ Otvorené okná do sveta, nová mladá kultúra, poézia, hudba a nové životné trendy výrazne dynamizovali históriu nezaťažených mladých, ktorí chceli mať takú istú životnú úroveň ako ich súputníci za hranicami. Mladí ľudia očakávali veľa od systému, ktorý roky sľuboval ich otcom prosperitu a šťastnú bezkonfliktnú budúcnosť. Štát, ktorý bol v podstate len v počiatkoch realizovania ekonomickej reformy,³³⁶ navyše reformy s neistým výsledkom, mohol v skutočnosti len ťažko konkurovať Západu.

Okrem základných zásobovacích problémov bola pre mladých akútnou bytová otázka. Súdobé zdroje uvádzali troj- až štvorročnú čakaciu dobu na družstevný byt. Podľa nej sa v Bratislave a v Prahe pohybovala doba čakania na pridelenie družstevného bytu od ôsmich do dvanástich rokov, a to napriek faktu, že za rok 1967 pribudlo 46 424 bytov (čo bolo vyše 58 % zo všetkých novostavieb).³³⁷ Nedostatkovým však bol i nábytok, ďalšie predmety dlhodobej spotreby, spotrebiče, autá, chýbali miesta v škôlkach a v školách, ďalším problémom bolo limitované cestovanie a pod.

Rok 1968 narušil a rozkladal pôvodné formálne prokomunistické spoločenské organizácie a ich štruktúry, kopírujúce stranícke organizácie. Z pút ideologickej formálnej existencie sa vymanilo odborové i ženské hnutie. Slobodná voľba a výber zmenili ich obsah a ciele. Obnovovali sa tradičné, pôvodne zrušené spolky a organizácie, obnovil sa skauting, organizácia Junák prežila dokonca aj okupáciu Československa (jeho stanovky schválilo ministerstvo vnútra v neskorú jeseň 1968).³³⁸

Rok 1968 sa niesol v znamení prebúdzania verejnosti, spontánnej „angažovanosti“, vzájomnej solidarity, záujmu občana o veci verejné. Flagrantným príkladom bola akcia ALWEG, ktorá prebiehala od začiatku roku 1968. Už 7. januára 1968 uverejnil denník *Smena* článok *Bude Alweg či nebude*, ktorým vyprovokoval taký čitateľský ohlas, až odštartoval dovtedy nebyvalú verejnú zbierku, v komunistickom Československu prvú svojho druhu, na Alweg – vybudovanie jednokoľajného, na svoju dobu progresívneho dopravného systému vo Vysokých Tatrách. Do augusta 1968 sa vyzbieralo takmer 5 mil. 339 000 korún (projekt sa však po zmene politickej situácie nerealizoval).

Na jar 1968 sa uskutočnila dlhoočakávaná konferencia Zväzu slovenských spisovateľov. Jej priebeh len potvrdil rozpory v spisovateľskej obci. Reformne orientovaní spisovatelia zopakovali kritiku konzervatívneho postoja slovenských spisovateľov na IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov v roku 1967 (27. – 29. júna), ale zdôraznili aj nespokojnosť s pretrvávajúcou pasivitou Zväzu a časti spisovateľov a ich zaostávaním za progresívnymi aktivitami v Čechách.

Naopak, predstavitelia tzv. „zdravého komunistického marxistického jadra“ odmietli chaos, bezkonceptnosť a nebezpečenstvo destabilizácie spoločnosti. Poukazovali

335 Na pohľad formálne veľmi podobná svojou kultúrou, inšpirovanou západnými vzormi, v skutočnosti diametrálne iná tým, že kým veľké súdobé masové revolty mladých za železnou oponou v 60. rokoch smerovali, okrem iného, proti „hodnotám“ konzumnej spoločnosti, československá mládež bola dovtedy nepoznaným naopak priťahovaná.

336 Bližšie pozri LONDÁK, ref. 17, s. 88 a n.

337 Kultúrny život, 1968

338 Skautské hnutie však nemalo dlhé trvanie, bolo opäť na dlhé roky v novembri 1969 zakázané.

na „vedľajšie úmysly a pochybné zázemie novodobých“ reformátorov, ktorých takto spochybňovali starou a prežitou stalinskou argumentáciou, hľadajúcou za každou kritikou medzinárodné sprisahanie. Konferencia mala búrlivý priebeh a nielenže nepomohla vyriešiť roztrieštenosť a konfrontačnú situáciu v slovenskej spisovateľskej obci, ale, naopak, prehĺbila priepasť medzi dvomi protichodnými názorovými prúdmi: konzervatívnymi spisovateľmi – komunistami, vernými štátostrane a jej režimu a ich reformne orientovanými oponentami, ktorí trvali na výraznejšej demokratizácii a slobode tvorby a umeleckého života na Slovensku, jeho aktívnejšej účasti na obrodnom procese Československa.

Na druhej strane sa tu vyjasnili postoje a diferenciácia slovenskej kultúrnej obce – L. Novomeský sa zapísal pamätným výrokom, že síce on je za reformu socializmu, ale nie za jeho likvidáciu, pridali sa k nemu V. Mihálik, M. Válek, V. Mináč a ďalší. Ďalšia početná skupina sa prihlásila k základným právam na individuálnu slobodu voľby a tvorby aj pre socialistických umelcov a pre slovenskú modernú a európsku kultúru zvlášť (Pavol Števček, Zora Jesenská).³³⁹

Bezprostredne po konferencii bolo zverejnené vyhlásenie troch významných slovenských literátov, ktorí ešte v marci odišli z redakcie *Kultúrneho života*: Ladislava Novomeského, Miroslava Válka a Vojtecha Mihálika. Títo sa vo vyhlásení vyslovili za urýchlenú realizáciu federalizácie, pod egidou hesla „Najprv demokratizáciu, potom federáciu“, pretože považovali federáciu za neoddeliteľnú súčasť a predpoklad demokratizácie spoločného štátu.

Skutočným dôvodom ich odchodu z redakcie *Kultúrneho života* mal byť nesúhlas s tým, že tento týždenník, ako orgán Zväzu slovenských spisovateľov, nereprezentuje názor jeho volených orgánov (dôvodom boli údajne rozdielne pohľady na politické hodnotenie krízy na Blízkom východe, ktoré v tomto čase prekvapujúco výrazne rezonovalo v širšej spisovateľskej obci). Z *Kultúrneho života*, lavírujúceho medzi mlynskými kameňmi, odišli aj ďalší jeho redaktori: Viera Millerová (neskôr manželka G. Husáka), Katarína Hrabovská, Iva Kerná. Týždenník sa postupne, pod vplyvom kulminujúcej situácie spontánne sa angažujúc, podľa niektorých jeho súputníkov až príliš spolitizoval.

Na májovom (8. – 9. mája 1968) zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ, ktoré označilo politickú situáciu za nebezpečnú, bol v súdobých médiách publikovaný názor Vasila Biľaka, ktorý sa o médiách vyjadril ako o „nástrojoch štátnej propagandy, ktoré musia bezvýhradne slúžiť štátnej politike“, ktoré „nesmú pripustiť propagáciu strane nepriateľských názorov a ideológií.“ V. Biľak týmto názorom len otvorene potvrdil svoje ortodoxné konzervatívne postoje, ktoré ho napokon doviedli, spolu s ďalšími súputníkmi, ku kolaborácii s Brežnevovým vedením a k predpokladanej zrade národných záujmov, pred i po auguste 1968, keď bola aj diferenciácia slovenskej kultúrnej obce dokonaná.

³³⁹ *Kultúrny život*, roč. 23, č.17, 1968, s. 3.

Záver

Publikácia Rok 1968 – Eto vaše delo si nerobí ambície, že by čitateľovi komplexne predstavila a vyčerpala celú šírku tej problematiky, ktorou žila celá spoločnosť, či už na Slovensku, alebo v českých krajinách. Napriek tomu sa však tak editor, ako i jednotliví autori snažili naznačiť všetky tie najdôležitejšie otázky, ktoré sa dostávali na program dňa – či už to bola problematika federalizácie Československa, v skutočnosti snaha o získanie rovnoprávneho postavenia Slovenska v štruktúre štátu, alebo vôbec otázka reformy existujúceho politického systému. S. Sikora nielen naznačuje hlavné tendencie politického vývoja, no prichádza i s charakteristikou tzv. socializmu s ľudskou tvárou. Slavomír Michálek zasa naznačil, aký dôležitý bol nielenže postoj západných mocností k otázke Československa roku 1968, no predovšetkým jeho miesto v sovietskom bloku – jeho opustenie v danom čase a priestore v skutočnosti nebolo možné. Cieľom štúdií, zaoberajúcich sa ekonomickou problematikou, bolo naznačiť, že problematika tzv. socialistickej industrializácie vôbec nie je takou jednoduchou, ako ju predstavoval minulý režim – táto prinášala nielen ekonomický rast na Slovensku, no ten tiež niesol v sebe, najmä v celoštátnych reláciách, množstvo protirečení. Situácia v náboženskom živote na Slovensku naznačila, že sa skutočne objavujú zárodky občianskej spoločnosti – zvlášť to dokazoval vývoj v celej širokej oblasti kultúry. Práve predstavitelia kultúry, novinári, spisovatelia a pod. boli priekopníkmi tak reforiem, ako i kritiky celej tzv. socialistickej spoločnosti v Československu – konštatuje vo svojej štúdii E. Londáková. Autori dúfajú, že táto kniha, spolu s ďalšími publikáciami, ktorými si chcel Historický ústav SAV pripomenúť 40. výročie udalostí roka 1968, priblížia verejnosti ten základný spoločenský pohyb – snahu o reformu socializmu sovietskeho typu – ktorým žila slovenská i česká spoločnosť. Nenárokuje si povedať posledné slovo v analýze týchto udalostí – z ich štúdií je skôr zrejme veľká rozmanitosť problémov a otázok, ktoré vyplávali na povrch spoločnosti v okamžiku istej liberalizácie komunistického režimu v Československu. V daných medzinárodnopolitických súvislostiach pokus o socializmus s ľudskou tvárou zrejme nemal veľké nádeje na úspech – napriek tomu mal nevšedný význam – zrejme významnou mierou vypovedal o tom, či je socializmus sovietskeho typu reformovateľný.

Miroslav Londák

Menný register

- Bacílek, K. 35
 Bánffy, D. 42
 Baránik, M. 16
 Barbírek, F. 104
 Beam, J. 69
 Bílak, V. 12, 16, 20, 32, 33,36, 39, 40, 48, 97, 98, 101, 109, 137, 138, 140
 Boguszak, J. 49, 50, 54
 Borodovčák, V. 21
 Borůvka, J. 33, 36
 Brenčič, Š. 125, 126
 Brežnev, L. 13, 17, 31, 32, 97, 140
 Breier, Š. 41
 Brus, W. 77
 Brzezinsky, Z. 60
 Cach, V. 136
 Císař, Č. 35, 54, 138
 Colotka, P. 39, 48, 50
 Cvik, R. 34
 Černík, O. 98
 Červinka, A. 45,113
 Čič, M. 41
 Čierny, J. 21
 Čontofalský, J. 122, 123
 David, P. 35
 Dechet, J. 28
 Dobrynin, A. 67, 71
 Dodd, T. J. 67
 Drda, J. 136
 Dubček, A. 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 40, 42, 48, 49, 62, 65, 66, 69, 80, 81, 88, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 116, 117, 119, 125, 132
 Duda, K. 60, 61, 66, 68
 Dula, M. 38
 Dvorský, F. 34
 Džuban, A 75
 Egri, V. 136
 Engels, F. 86
 Falán, S. 46
 Ferienc, J. 16, 76, 77, 103, 105, 112, 113
 Gábriš, J. 120
 Gajdošík, J. 39, 50, 52
 Galuška, M. 125
 Gaulle, C. d. 59
 Goldmann, J. 77
 Goldstücker, E. 35, 36, 132
 Gomulka, W. 17, 97
 Gorbačov, M. S. 14, 23, 99
 Gosiorovský, M. 90
 Gottwald, K. 35, 42
 Graca, B. 12, 19, 23
 Gromyko, A. 64
 Grospič, J. 44, 46, 54, 102
 Gryzlov, G. 36, 137
 Hagara, F. 39, 48, 51
 Hájek, J. 35, 65, 66, 68, 70, 138
 Hamada, M. 133, 135
 Hanes, D. 113
 Hanzelka, J. 136
 Harenčár, R. 12, 92
 Hatala, V. 12, 41, 52
 Havel, V. 132
 Havlíček, F. 33
 Hejzlar, Z. 35
 Hendrych, J. 13, 31, 34, 35, 93, 132, 134, 135
 Hlinka, A. 35
 Hloucha, J. 125
 Hodža, E. 34
 Hodža, M. 35
 Hoffman, K. 116
 Holdoš, L. 21
 Holotík, L. 91
 Holub, M. 44
 Hopko, V. 126
 Horák, A. 28
 Hrabovská, K. 140
 Hrdinová, L 18
 Hruškovič, M. 18
 Hübl, M. 41, 102

- Hurban, J. M. 30
Husák, G. 12, 13, 18, 20, 22, 23, 27, 33, 35, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 98, 101, 102, 112, 125, 140
Húska, A. M. 109
Hykisch, A. 136, 137
Hysko, M. 131, 132
Chabada, J. 29, 121, 122
Chovanec, J. 20
Chruščov, N. S. 14, 26, 86
Chudík, M. 15, 31, 33, 34, 39, 42
Indra, A. 97, 98
Jakeš, M. 14
Ján XXIII. 25
Janík, J. 48
Jesenská, Z. 45
Jičínský, Z. 44, 46, 47, 52, 54
Johnson, L. D. 58, 70, 71
Jukl, V. 121
Juráš, J. 29
Juriga, F. 38
Jurkovič, S. 12
Kádár, J. 17, 23, 97
Kadlec, M. 104, 138
Kadlecová, E. 125
Kaliský, R. 36, 131
Karvaš, P. 45, 136
Kennedy, J. F. 58
Kerná, I. 140
Klíma, I. 134, 136
Kliment, A. 134
Klokoč, O. 34, 42, 48, 50
Klokočka, V. 49
Knapp, V. 46
Kocanda, R. 41, 102
Kočtúch, H. 12, 13, 16, 19, 23, 35, 41, 43, 52, 53, 74, 75, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 114
Kohout, P. 134, 136
Kolder, D. 27, 97, 98
Kompíš, L. 39
Kontra, E. 111
Kopecký, Š. 121
Kopecký, V. 35
Kopřiva, L. 35
Korec, J. Ch. 125
Kosík, K. 132
Kostrá, J. 136
Košta, L. 35, 41
Köhler, B. 35
Kouba, K. 77
Koudelka, M. 113
Kohoutek, M. 113
Kožušník, Č. 113
Krajčí, J. 45
Králíček, V. 15
Krčmery, S. 121
Kriegel, F. 35, 43, 44
Kříž, J. 39, 46, 48, 50, 52
Kundera, M. 132, 135
Kusý, M. 35
Kuřka, J. 105
Lacina, V. 136
Laco, K. 41, 42, 44, 45, 52, 55
Laluha, I. 23
Laštovička, B. 33
Lazarová, J. 136
Lazík, A. 28, 93, 119, 120, 121, 125
Lenárt, J. 14, 31, 33, 34
Lenin, V. I. 86
Lipták, L. 42, 43
Londáková, E. 143
Löbl, E. 41, 111, 112
Lúčan, M. 39, 48
Lukačovič, J. 28
Luknár, L. 136
Lustig, A. 136
Mamula, M. 33
Mansfield, M. 70
Maňák, V. 132
Marko, J. 48, 50
Marshall, 24
Marx, K. 86
Matuška, A. 136
Mihálik, V. 45, 136, 137, 140
Michálek, S. 9, 143

- Millerová, V. 140
 Mináč, V. 133, 136, 140
 Minárik, K. 132
 Mlynář, Z. 14, 17, 19, 35, 40, 49, 52, 90, 101, 102
 Mňačko, L. 132, 133, 137
 Mondale, W. 67, 68
 Murín, J. 126
 Nécsey, E. 28, 116, 120, 125
 Novomeský, L. 33, 45
 Novotný, A. 11, 12, 13, 15, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 81, 87, 88, 91, 94, 100, 135
 Osuský, Š. 38
 Pališín, A. 122
 Pavlenda, V. 12, 13, 16, 19, 23, 35, 41, 42, 43, 45, 48, 52, 53, 101, 103, 109, 112, 113
 Pavol VI. 120
 Pelikán, J. 35
 Pell, C. 67
 Peška, P. 45, 50, 52
 Pilař, J. 136
 Piller, J. 17, 33
 Plachtinský, D. 55
 Plavec, G. 122
 Plávková, O. 36
 Plojhar, J. 119
 Pobožný, R. 28, 125
 Ponická, H. 48
 Poničan, J. 136
 Pračko, E. 75
 Procházka, J. 136
 Průša, O. 45
 Rebro, K. 54, 55
 Řehůřek, M. 102
 Rendek, I. 113, 114
 Rigo, E. 33
 Richta, R. 86
 Rosa, J. 52, 107, 108, 112, 113
 Rosenbaum, K. 136
 Rostow, W. W. 68
 Rozner, J. 135
 Růfus, M. 133
 Rusk, D. 67, 71
 Sabolčík, M. 31, 34
 Sekera, J. 136
 Sikora, S. 143
 Skoupý, K. 125
 Slánský, R. 27
 Smith, A. 65
 Smrkovský, J. 35, 36, 43, 47, 49
 Sokol, M. 113
 Stalin, J. V. 14, 24, 25, 26, 35, 86
 Strechaj, R. 35
 Strinka, J. 43, 53
 Strhan, M. 23
 Sucharda, B. 52
 Svoboda, L. 98
 Šik, O. 35, 36, 46, 52, 77
 Šimůnek, O. 33
 Široký, V. 35
 Špaček, J. 33
 Špitzer, J. 136
 Šulc, Z. 103
 Šrobár, V. 38
 Štefánik, M. R. 35, 38
 Števček, P. 22, 36, 45, 53
 Štúr, L. 12, 30
 Šujan, I. 80
 Šútovec, M. 35
 Tatarka, D. 36, 45, 132
 Toffler, A. 24
 Tomášek, F. 93, 116, 119, 120, 124, 125
 Toman, J. 113
 Tuček, M. 104
 Turčan, P. 76, 77
 Turček, J. 12, 23
 Turek, O. 77
 Trochta, Š. 125
 Ťažký, A. 12, 18, 23
 Uher, J. 23
 Ulbricht, W. 17, 97
 Vaculík, L. 97, 134, 135, 136, 137
 Válek, M. 45, 136, 137, 140
 Valeš, V. 52
 Varga, I. 122, 123

Vašečka, F. 101
Vergner, Z. 77
Veltruský, L. 104
Viršík, K. 121
Višváder, F. 21
Vlasák, F. 52
Vodsoň, F. 18, 35
Vojtaššák, J. 28
Zápotocký, A. 14, 35
Zavadil, M. 138
Zrak, J. 12, 13, 18, 20, 21, 23
Žantovský, J. 70
Žiak, A. 121, 122
Živkov, T. 17, 97

Literatúra

- Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968.* Bratislava : VHÚ, 1997.
- BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci.* Bratislava : Archa, 1993.
- BARNOVSKÝ, Michal (ed.). *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992).* Bratislava : HÚ SAV, 1994.
- BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace.* Praha : Parta, 1993.
- BENČÍK, Antonín. *Rekviem za pražské jaro. Důverná informace o provedení srpnové intervencie varšavské pětky v Československu 1968.* Třebíč : Tempo, 1998.
- BENČÍK, Antonín. *V chapadlech kremelské chobotnice.* Praha : Mladá fronta, 2007.
- BRUS, Włodzimierz. *Modely socialistického hospodářství.* Praha : NPL, 1964.
- BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu.* Bratislava : Pro-dama, 2008.
- ČÍSAŘ, Čestmír. *Čestmír Císař, člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah.* Praha : ETC Publishing, 1998.
- CUHRA, Jaroslav. *Cirkevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972.* Praha : ÚSD AV ČR, 1999.
- ČERNÝ, Rudolf. *Exprezident. (Vzpomínky Antonína Novotného).* Praha : Orego • Futura, 1998.
- ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách. August 1968.* Bratislava : Mladé letá, 1990.
- DIENSTBIER, Jiří – LÁNSKÝ, Egon. *Rozhlas proti tankům. Koláž událostí, vzpomínek a zaznamů z vysílání Československého rozhlasu v srpnu 1968.* Praha : Práce, 1990.
- DOBRYNIN, Anatolij. *In confidence. Ambassador to America's Cold War Six Presidents.* Seattle and London : University of Washington Press, 1995.
- DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu.* Praha – Brno : ÚSD AVČR v nakl. Doplněk, 2006.
- DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná.* Bratislava : Nová práca, 1993.
- DURMAN, Karel. *Útěk od praporů, Kremel a krize impéria 1964 – 1970.* Praha : Karolinum, 1998.
- Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní.* Bratislava : VŠE, 1968.
- FALĀN, Samuel. *Slovenská otázka v Československu.* Bratislava : VPL, 1968.
- GADDIS, John Lewis. *Studená vojna.* Bratislava : Slovart, 2006.
- GOLDMANN, Josef – KOUBA, Karel. *Hospodářský růst v ČSSR.* Praha : Academia, 1967.
- GOLDMANN, Josef. *Strategie ekonomického růstu.* Praha : Academia, 1985.
- HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (rozvoj alebo úpadok?).* Bratislava : Veda, 1995.
- HALKO, Jozef. *„AVE CRUX“.* Život a dielo biskupa Ambróza Lazíka. Trnava : 2006.
- HAMŽÍK, Dušan. *Spisovatelé a moc.* Praha : Československý spisovatel, 1969.

- Hospodársky a sociálny vývoj Československa (1945 – 1992)*. Praha : VŠE, 1996.
- HVIŠČ, Jozef – MARČOK, Viliam – BÁTOROVÁ, Mária – PETRÍK, Vladimír. *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Bratislava : SPN, 1991.
- CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997.
- CHOVANEC, Jaroslav. *Československá federácia*. Bratislava : Pravda, 1978.
- JIČINSKÝ, Zdeněk. *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha : Svoboda, 1990.
- JOHNSON, Paul. *Dějiny 20. století*. Praha : Rozmluvy, 1991.
- KALECKI, Michal. *Náčrt teorie růstu socialistické ekonomiky*. Praha : NPL, 1965.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*. 3. část. Praha : SPN, 1992.
- KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno : Doplněk, 2000.
- KAPLAN, Karel. *„Všechno jste prohráli!“* Praha : Ivo Železný, 1997.
- KNAPP, Viktor. *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha : , 1998.
- KOČTÚCH, Hvezdoň. *Ekonomická efektivnost investicí*. Bratislava : Osveta, 1959.
- KOČTÚCH, Hvezdoň a kol. *Národné hospodárstvo. Základné fondy – investície – technický rozvoj – efektivnosť*. Sborník Vysokej školy economickej. Bratislava : VŠE, 1965.
- KOHOUT, Jaroslav. *Sociologie a řízení ekonomiky*. Praha : Práce, 1967.
- KOŘÍNEK, Otakar. *Pozývací list 1968*. Bratislava : A. Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006.
- KOVÁČ, Dušan. *Slováci – Česi – dejiny*. Bratislava : AEP, 1997.
- KOVÁČIK, Ján – VÁLIK, Bohuslav. *Malý sprievodca ekonomikou Slovensku*. Bratislava : Práca, 1965.
- KOŽUŠNÍK, Čestmír. *Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu*. Praha : Nakladatelství československé akademie věd, 1964.
- Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997.
- KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha : Parta, 1993.
- KURLANSKY, Mark. *1968. Rok, ktorý otriasol svetom*. Bratislava : Slovart, 2006.
- LALUHA, Ivan. *Alexander Dubček, politik a jeho doba*. Bratislava : Nová práca, 2000.
- LALUHA, Ivan – POLLÁK, Pavol – UHER, Ján. *Alexander Dubček 1921 – 1992*. Bratislava : Spoločnosť Alexandra Dubčeka, 1997.
- LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : VPL, 1998.
- LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999.
- LÖBL, Eugen. *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.
- LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)*. Bratislava : Veda, 1999.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002.

- LONDÁK, Miroslav. *Rok 1968 a ekonomická realita na Slovensku*. Bratislava : HÚ SAV vo vydavateľstve Prodama, 2007.
- MACHONIN, Pavel a kol. *Československá spoločnosť*. Bratislava : Epoque, 1969.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol. *Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. II. díl: Období 1938 – 2004*. Brno : Doplněk, 2005.
- MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Univerzita Karlova v nakl. Karolinum, 2004.
- MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa 1969 – 1972*. Praha : ÚSD AVČR, 1997.
- MENCL, Vojtěch – BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef. *Československo v roku 1968. II. Počátky normalizace*. Praha : Parta, 1993.
- MICHÁLEK, Slavomír. *Rok 1968 a Československo Postoj USA, Západy a OSN*. Bratislava : Vydal HÚ SAV v spolupráci s Ústavom pro studium totalitních režimů vo vydavateľstve Prodama
- MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremlu*. Praha : Mladá fronta, 1990.
- Paměti Vasila Bilaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ. I., II.* Praha : Agentúra cesty, 1991.
- PATOPRSTÝ, Ján. *Dejiny poisťovníctva v Česko-Slovensku v rokoch 1945 – 1992*. Bratislava : Alfa konti, 1996.
- PAUER, Jan *Praha 1968. Vpád Varšavskej smlouvy*. Praha : Argo, 2004.
- PAVLENDA, Viktor. *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*. Bratislava : VPL, 1968.
- PELIKÁN, Jiří. *Mezinárodní dělnické hnutí, „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského systému*. In: *Československo 1968 – Poľsko 1981 a kríza sovietskych systémov*. Zborník z medzinárodného seminára v Paríži v októbri 1981. Köln : 1983.
- PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.
- PEŠEK, Jan a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Michala Barnovského*. Bratislava : HÚ SAV vo vydavateľstve Prodama, 2006.
- PEŠEK, Jan. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Bratislava : Historický ústav SAV – Nadácia M. Šimečka, 1998.
- PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 1999.
- PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.
- PETRUF, Pavol. *Československá zahraničná politika 1945 – 1992. (Vybrané udalosti a fakty v dátumoch)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2007.
- PITHART, Petr. *Osmadesiaty*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- PLEVZA, Viliam. *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava : Práca, 1971.
- PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress, 1991. *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica : Trian, 1999.

Potlačená zpráva. (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 – 1968). Wien : 1970.

PRŮCHA, Václav. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí.* Bratislava : Pravda, 1974.

PÚČIK, Miloš – STANOVÁ, Mária (eds.). *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968.* Bratislava : Vojenský historický ústav MOSR, 1997.

RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943 – 1968.* Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973.

REBRO, Karol. *Cesta národa.* Bratislava : Tatrapress, 1969.

RENDEK, Ignác. *Spomienky účastníka prác na československej federácii.* Bratislava : 1985 (rukopis).

RICHTA, Radovan. *Civilizácia na rázcestí.* Bratislava : VPL, 1966.

ROZSYPAL, Kurt. *Československé národné hospodárství po druhé svetové válce.* Praha : 1974.

ROZSYPAL, Kurt. *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964.*

(Paměti.) Praha : Vysoká škola ekonomická, 1999.

RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992.* Bratislava : Academic DTP pre AEP a Ústav T. G. Masaryka, 1998.

Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zborník štúdií I., II.,

III. Bratislava : Komisia vlády pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970 a Politologický kabinet SAV 1992.

Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Praha : ÚSD AVČR, 1993.

ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost.* Praha : Mladá fronta, 1990.

ŠIK, Ota a kol. *Socialismus dnes?* Praha : Academia, 1990.

ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska.* VI. zväzok: 1945 – 1968.

Bratislava : VHÚ vo vyd. Magnet Press Slovakia, 2007.

ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich (eds.). *Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003.

ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). : *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989.* Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997.

ŠULC, Zdislav. *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu 1968 – 1989.* Praha : ÚSD AV ČR, 2000.

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995.* Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Studie 3, 1996.

TKÁČ, Marián. *Hospodárske súvislosti slovenskej štátnosti.* Bratislava : Print-Servis, 1997.

TKÁČ, Marián. *Národ bez peňazí.* Bratislava : Bradlo, 1992.

TOFFLER, Alvin. *Tretia vlna.* Bratislava : Interné vydanie ÚML ÚV KSS, 1985.

TURČAN, Pavol. *Socialistická industrializácia Slovenska.* Bratislava : Osveta, 1960.

- TUREK, Otakar. *O plánu, trhu a hospodářské politice*. Praha : Svoboda, 1967.
- TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha : ÚSD AVČR, 1995.
- VALENTA, Jiří. *Sovětská intervence v Československu 1968. Anatomie rozhodnutí*. Praha : Svoboda, 1991.
- VAŠKO, Václav. *Ne vším jsem byl rád. Vlastní životopis*. Kostelní Vydří : , 1999.
- VNUK, František. *Popustené putá: Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971)*. Martin : 2000.
- ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Národná rada v kontexte slovenských dejín. 150 výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady*. Bratislava : Národná rada SR – SHS pri SAV, 1999.

Zoznam použitých skratiek

- A GBŮ – Archív Generálneho biskupského úradu Slovenskej evanjelickej cirkvi augbur-
ského Vyznania
- ALU SNK – Archív literatúry a umenia Slovenská národná knižnica
- AMZV ČR – Archiv Ministerstva zahraničných vecí České republiky
- AP KSČ – Akčný program Komunistickej strany Československa
- A ÚPN – Archív Ústavu pamäti národa
- AV ČR – Akadémie vied České republiky
- CIA – Central Intelligence Agency (Ústredná spravodajská služba)
- CNCA – Czechoslovak National Council of America
- CZV – Celozávodný výbor
- ČKD – Českomoravská Kolben - Daněk
- ČNR – Česká národná rada
- ČR – Česká republika
- ČSFSR – Československá federatívna socialistická republika
- ČSR – Československá republika
- ČSSR – Československá socialistická republika
- ČSTK – Československá tlačová agentúra
- ČZM – Československý zväz mládeže
- DKO – Dielo koncilovej obnovy
- EEC – European Economic Communities – Európske hospodárske spoločenstvo
- EFTA – European Free Trade Association – Európske združenie voľného obchodu
- f. - fond
- FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Komenského
- FRUS – Foreign Relations of the United States
- HÚ SAV – Historický ústav Slovenskej akadémie vied
- IBM – International Business Machines
- JRD – Jednotné roľnícke družstvo
- Kg - kilogram
- KSČ – Komunisticкая strana Československa
- KSČS – Komunisticкая strana Československa
- KSS – Komunisticкая strana Slovenska
- KSSZ – Komunisticкая strana Sovietskeho zväzu
- KV – Krajský výbor
- MFN – Most favoured nation (Doložka najvyšších výhod)
- MHKD – Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva
- MK SSR – Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky
- MKI – Ministerstvo kultúry a informácií
- MNV – Miestny národný výbor
- MsNV – Mestský národný výbor
- MsV KSS – Mestský výbor Komunistickej strany Slovenska
- MV – Ministerstvo vnútra

MZV – Ministerstvo zahraničných vecí
NA ČR – Národní archiv České republiky
NAR – National Archives and records
NATO – North Atlantic Treaty Organizations – Severoatlantická aliancia
NCSML – National Czech and Slovak Museum and Library
ND – národný dôchodok
NDR – Nemecká demokratická republika
NF – Národný front
NSR – Nemecká spolková republika
OV KSČ – Okresný výbor Komunistickej strany Československa
OV KSS – Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska
PF UK – Právnická fakulta Univerzity Komenského
PKO – Park kultúry a oddychu
PLR – Poľská ľudová republika
PTP – Pomocný technický prápor
ROH – Revolučné odborové hnutie
SALT I - Strategic Arms Limitation Talks – Prvá etapa americko-sovietskych rokovaní
o obmedzení strategických zbraní
SAV – Slovenská akadémia vied
SEBF – Slovenská evanjelická bohoslovenská fakulta
SNA – Slovenský národný archív
SNP – Slovenské národné povstanie
SNR – Slovenská národná rada
SR – Slovenská republika
SVPC – Sekretariát pre veci cirkevné
TA SR – Tlačová agentúra Slovenskej republiky
TOT – Teritoriálny odbor - tajné
ÚKRK – Ústredná kontrolná a revízna komisia
ÚML – Ústav marxizmu a leninizmu
ÚPV SAV – Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied
USA – Spojené štáty americké
USD – americký dolár
ÚSD AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky
ÚSEK - Ústredie slovenských evanjelických kňazov
ÚV – Ústredný výbor
VHÚ – Vojenský historický ústav
VŠE – Vysoká škola ekonomická
VTR – Vedecko-technická revolúcia
Zb. – Zbierka (zákonov)
ZČSSP – Zväz československo-sovietskeho priateľstva
ZDMOS – Združenie detských a mládežníckych organizácií Slovenska
ZSSR – Zväz sovietskych socialistických republík

Summary

The book *Rok 1968 Eto vaše delo* is based on lecture cycle, organised by the Slovak Institute in Prague in cooperation with the Institute of History of the Slovak Academy of Sciences and Institute for Contemporary History of the ASCR. The aim of this lecture cycle was to remember about the 40th anniversary of the reform process in Czechoslovakia in 1968. The lectures presented by Slovak historians, were extended and collected as papers, that are part of this book. The aim of the particular papers is to analyse the main aspects of the reforms, further their ideological roots, as well as their political, social and economic casualties. The authors intended to reflect the immanent development of the autonomous reform process in Czechoslovakia, taking into account both political, constitutional, national-political, socioeconomic, cultural and confessional issues.

The opening paper written by Professor Ivan Laluha is an authentic testimony about the gradual maturation process, that was proceeding the reforms in the field of economic theory, which is the main field of interest of the author. The author's goal was to outline the efforts undertaken in order to achieve a further development of reforms in the constitutional and national-political sphere. Jozef Žatkuliak is analysing the genesis of the ideas proposing a new, federal constitution for Czechoslovakia. The key focus of Slavomír Michálek's study is based on the American political context of the Czechoslovak attempt for reform of Socialism. There is no doubt, that, during that time, the United States of America and the Soviet Union were trying to reach an agreement and that both sides were conducting a bipolar détente politics. On the one hand, in Washington there was a kind of sympathy for the reform process taking place in Czechoslovakia, but on the other hand, it was perceived as an internal problem of the Soviet Bloc. Two following studies written by Stanislav Sikora are dealing with the ideological background of the Prague or Bratislava Spring, involving a critical analysis of the term „Socialism with human face”. In his study, Miroslav Londák is explaining the main principles of the economic reform in Czechoslovakia in the 1960s by going to the roots and anatomising the process of industrialisation of Slovakia since 1948. Furthermore, Londák is paying close attention to the efforts of Slovak economists undertaken in order to replant the special economic needs of Slovakia; these efforts were closely connected with the preparations for a federalization of the Czechoslovak state. The study of Jan Pešek is dealing with the process of a limited regeneration, under conditions of the Communist regime, of Churches. Elena Londáková is broaching the issue of reform movement in culture. She emphasised, that it were above all the exponents of cultural life, who acted as the pioneers of the reform movement and, in the same time, as the main critics of the whole social and political system.

O autoroch

Prof. PhDr. Ivan Laluha, CSc. Profesor Ekonomickej univerzity v Bratislave v odbore národné hospodárstvo, no tiež vyštudovaný historik. V roku 1971 bol pre politické postoje prepustený zo zamestnania (Vysoká škola ekonomická v Bratislave – VŠE) a pedagogická činnosť mu bola zakázaná. Po roku 1989 sa mohol vrátiť ako pedagóg na VŠE, katedru synergie. Publikoval množstvo článkov, učebných textov i monografií – z nich napr. *Alexander Dubček. Spomienky, úvahy, komentáre* (2006), *Alexander Dubček – politik a jeho doba* (2000). Spolupracoval na publikácii Dubček, A.: *Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963 – 1992* (spolu s J. Žatkuliakom, 2002), resp. na knihe *Alexander Dubček (1921 – 1992)* (spolu s P. Pollákom a J. Uherom, 1997).

PhDr. Miroslav Londák, CSc. Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Predmetom jeho výskumu sú hospodárske a politické dejiny Slovenska a Československa v období po druhej svetovej vojne. Publikoval monografie *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)* (1999) a *Rok 1968 a ekonomická realita na Slovensku* (2007). Je spoluautorom publikácie *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967* (2002). Je spolueditorom publikácie *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti* (2007) a autorom desiatok štúdií publikovaných v domácich a zahraničných periodikách a zborníkoch.

PhDr. Elena Londáková, CSc. Vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa dejinami vzdelávania a kultúrnej politiky na Slovensku v období po druhej svetovej vojne, problematikou slovenskej inteligencie i otázkou postavenia žien v spoločnosti. Publikovala monografiu *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia : (Pokusy a hľadania)* (2007), je spoluautorkou publikácie *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967* (2002). Publikovala rad štúdií na Slovensku i v zahraničí.

PhDr. Slavomír Michálek, CSc. Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa problematikou československo-amerických vzťahov po druhej svetovej vojne, ako aj osobnosťami, ktoré boli činné v československej diplomatickej službe, resp. žili v exile. Publikoval viacero monografií, naposledy titul *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN* (2008), no i tituly *Nádeje a vytriezvenia. Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951* (1995), *Ján Papánek – politik, diplomat, humanista* (1996), *Diplomat Štefan Osuský* (1999), *Andrew Valuchek – As They knew Him* (2002), *Prípady Oatis. Československý komunistický režim verzus dopisovateľ Associated Press* (2005). Je autorom mnohých vedeckých štúdií a článkov.

Doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc. Vedúci vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Predmetom jeho výskumu sú politické dejiny na Slovensku a v Československu v období po roku 1945, no zaoberá sa i vzťahom medzi štátom a cirkvami. Je autorom viacerých monografií, naposledy publikoval prácu *Centrum moci. Aparát ÚV KSS 1948 – 1989* (2006), no publikoval tiež tituly *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1048 – 1953* (1997), *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953* (1998), *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970* (spolu s M. Barnovským, 1999), *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989* (spolu s M. Barnovským, 2004), ako i rozsiahlu publikáciu *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989* (spolu s R. Letzom, 2004). Publikoval tiež desiatky štúdií na Slovensku i v zahraničí.

PhDr. Stanislav Sikora, CSc. Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa politickými dejinami Slovenska v období po druhej svetovej vojne a problematikou sociálnodemokratického hnutia na Slovensku v medzivojnovom období. Publikoval monografiu *KSČ a národné výbory na Slovensku v začiatkoch socialistickej výstavby (1948 – 1954)* (1989), je hlavným autorom a editorom publikácie *Kapitoly z dejín sociálnodemokratického hnutia na Slovensku* (1996) a spoluautorom knihy *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967* (2002). Je tiež autorom desiatok vedeckých štúdií a článkov.

PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc. Vedúci vedecký pracovník Historického ústavu SAV, zaoberá sa najnovšími slovenskými a česko-slovenskými dejinami po roku 1945 so zameraním na štátoprávne a spoločensko-politické otázky do roku 1992, člen viacerých spoločností.

Autor publikácií *Vývoj národných výborov na Slovensku v prvých rokoch výstavby socializmu 1948-1954* (1984), *V mene zákonov a proti občanom? Trestno-správna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957* (1994), *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968* (1997), *K dekrétom prezidenta E. Beneša a k nariadeniam Slovenskej národnej rady vo vzťahu k súčasnosti* (2000), spoluautor *Dubnica nad Váhom* (1993), *Kronika Slovenska. Zv. 2.* (1999), *Kronika 20. storočia* (2000), *The Encyclopedia of Slovakia and the Slovaks* (2006), editor *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*, 1999, spolueditor *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Výber dokumentov a prejavov (november 1989 – december 1992), 2002, *Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963 – 1992*, 2003. Publikoval vyše 70 vedeckých a odborných štúdií a okolo 120 odbornopopularizačných článkov.

Fotodokumentácia

Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave
Archív literatúry a umenia Slovenská národná knižnica (ALU SNK), Martin
Archív Matice slovenskej (AMS), Martin
Archív rodiny Hvezdoňa Kočtúcha
Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), Bratislava
Československá tlačová kancelária (ČSTK), Bratislava
Občianske združenie Post Bellum, Praha
Slovenský národný archív (SNA), Bratislava
Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TA SR), Bratislava
Archív Slavomíra Michálka
Zbierka Jána Peška
Zbierka Miroslava Tuleju
Zbierka Jozefa Žatkuliaka

ALEXANDER DUBČEK A LUDVÍK SVOBODA

Prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček odkazuje: držíme sa!
Zbierka Jozefa Žatkuliaka.

Alexander Dubček a Jozef Lenárt na Národnom cintoríne v Martine.
© Miroslav Tuleja

5. marec 1968 – armádny generál Ludvík Svoboda v rozhovore s Alexandrom Dubčekom na Pražskom hrade. © ČSTK, archív

Ludvík Svoboda po zvolení za prezidenta na Pražskom hrade 30. marca 1968 sa víta s občanmi za prítomnosti Alexandra Dubčeka.
Zbierka Jozefa Žatkuliaka.

Podpredseda vlády ČSSR Gustáv Husák.
Roľnícke noviny, 29. 8. 1968

Listy z väzenia

Sú určené ako povestné okázanosť dejiny
VŠETKÁ,
ktorá si ich nechce ponechať čítať, im prerozdá
a ich vďaka...

(Ladislav Mlýnský) v rámci 6. dielu z zbierky
Všetka a Listy z väzenia, ktoré vychádzajú v
dvoch dieloch na Slovensku. Zverejnil

Prírodné vedy, prírodné dejiny,
historie, ktoré sú v tomto zväzku
zahrnuté, sú v ňom zjednotené,
ale nie sú zjednotené v zmysle
jednotného zväzku, ale v zmysle
jednotného zväzku, ktorý je
zjednotený v zmysle jednotného
zväzku, ktorý je zjednotený v
zmysle jednotného zväzku...

Prírodné vedy, prírodné dejiny,
historie, ktoré sú v tomto zväzku
zahrnuté, sú v ňom zjednotené,
ale nie sú zjednotené v zmysle
jednotného zväzku, ale v zmysle
jednotného zväzku, ktorý je
zjednotený v zmysle jednotného
zväzku, ktorý je zjednotený v
zmysle jednotného zväzku...

Prírodné vedy, prírodné dejiny,
historie, ktoré sú v tomto zväzku
zahrnuté, sú v ňom zjednotené,
ale nie sú zjednotené v zmysle
jednotného zväzku, ale v zmysle
jednotného zväzku, ktorý je
zjednotený v zmysle jednotného
zväzku, ktorý je zjednotený v
zmysle jednotného zväzku...

Prírodné vedy, prírodné dejiny,
historie, ktoré sú v tomto zväzku
zahrnuté, sú v ňom zjednotené,
ale nie sú zjednotené v zmysle
jednotného zväzku, ale v zmysle
jednotného zväzku, ktorý je
zjednotený v zmysle jednotného
zväzku, ktorý je zjednotený v
zmysle jednotného zväzku...

Poznámky
Tento je druhý diel z
zbierky Všetka a Listy z
väzenia, ktoré vychádzajú
v dvoch dieloch na
Slovensku. Zverejnil
Ladislav Mlýnský.
Prírodné vedy, prírodné
dejiny, historie, ktoré
sú v tomto zväzku
zahrnuté, sú v ňom
zjednotené, ale nie sú
zjednotené v zmysle
jednotného zväzku,
ale v zmysle jednotného
zväzku, ktorý je
zjednotený v zmysle
jednotného zväzku...

STRETNUTIA

Začala sa Bratislavská lýra.
© TA SR

Majster Československa v roku 1968 v krasokorčuľovaní
Ondrej Nepela s trénerkou Hildou Múdrovou.
© TA SR

Celkový pohľad na účastníkov stretnutia občanov k 49. výročiu úmrtia Milana R. Štefánika na Bradle 5. mája 1968. V popredí československí legionári, ktorí bojovali v I. svetovej vojne.

© ALU SNK, sign. SŠ 51/255

Prezident Ludvík Svoboda s kyticou v ruke, ktorého sprevádzali vľavo predseda Stredoslovenského KV KSS Anton Ťažký a vpravo predseda SNR Ondrej Klokoč.

© AMS, sign. M 7/1132

PREDSTAVITELIA CIRKVI

Biskup Eduard Nécsey.
Zbierka Jána Peška

Biskup Ambróz Lazík u ministra kultúry Miroslava Válka.
Zbierka Jána Peška

Generálny biskup Ján Chabada (zľava) v rozhovore
s predsedom svetového luteránskeho zväzu
Frederikom Schiotzom a jeho manželkou.
Zbierka Jána Peška

EKONÓMOVIA SLOVENSKA

Prof. Ing. Hvezdoň Kočtúch, DrSc.
© Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave

Prof. Ing. Viktor Pavlenda, CSc.
© Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave

Prof. Ing. Jozef Rosa, DrSc., rektor VŠE
v Bratislave 1966 – 1968
© Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave

KDE SÚ HRANICE SOCIALIZMU S ĽUDSKOU TVÁROU?

Prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček sa víta pri vlaku v Čiernej nad Tisou, kde prebiehali rozhovory o osude reforiem 29. júla až 1. augusta 1968, s generálnym tajomníkom ÚV KSSZ Leonidom I. Brežnevom. Medzi nimi prezident ČSSR Ludvík Svoboda. Chrbtom obrátený predstaviteľ vedenia KSSZ Nikolaj V. Podgornyj.
© ALU SNK

Čierna nad Tisou – v popredí zľava predseda vlády ČSSR Oldřich Černík, generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid I. Brežnev a ukazujúci Nikolaj V. Podgornyj. Za ním A. Dubček.
© ALU SNK

Komu kývate? Zľava predseda Národného zhromaždenia Josef Smrkovský, prezident ČSSR Ludvík Svoboda a predseda vlády ČSSR Oldřich Černík.
© ALU SNK

Kultúrny život, 12. 7. 1968

TVÁRE A RUKY

Usmievajúci sa Alexander Dubček. V strede televízna hlásateľka Blažena Kočtúchová.
Bratislava, 3. augusta 1968
Archív rodiny Hvezdoňa Kočtúcha

Príchod generálneho tajomníka ÚV KSSZ Leonida I. Brežneva na schôdzku predstaviteľov
šiestich komunistických strán do Bratislavy 3. augusta 1968.

© Miroslav Tuleja

Zopäté ruky Alexandra Dubčeka v Bratislave 3. augusta 1968.
© Miroslav Tuleja

Zamyslenie Alexandra Dubčeka nad bratislavskou schôdzkou predstaviteľov šiestich
komunistických strán 3. augusta 1968.
© Miroslav Tuleja

NIE OKUPÁCII!

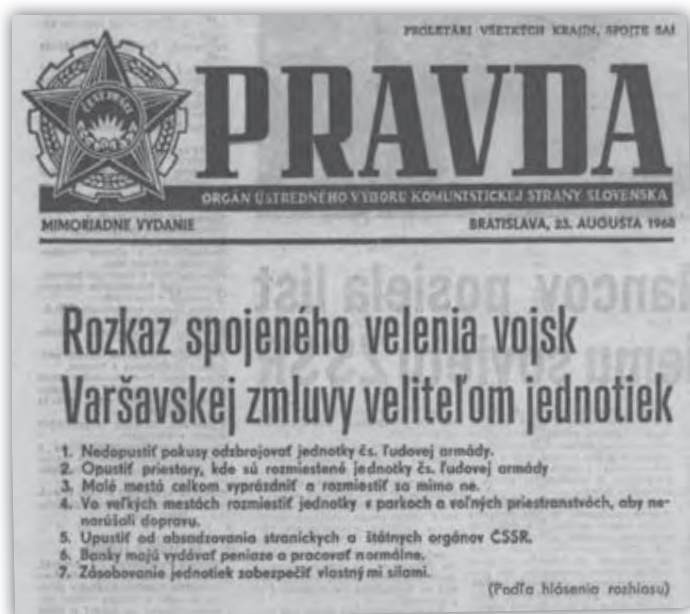
Kam hľadía oči Alexandra Dubčeka? Život, mimoriadna príloha, 27. augusta 1968

Čítanie © Post Bellum

Slovenka, mimoriadne vydanie, 27. augusta 1968

MIESTA OBČIANSKEHO ODPORU

Námestie okupovanej Banskej Bystrice
© A ÚPN, Osobný fond Jána Kučeráka

Námestie Slovenského národného povstania v Bratislave
© A ÚPN, Zbierka dokumentov k roku 1968

Šafárikovo námestie v Bratislave
© A ÚPN, Zbierka dokumentov k roku 1968

Južné Slovensko. Chlapec medzi pásmi tanku.
© A ÚPN, Osobný fond Jána Kučera

PREJAVY ODPORU

© A ÚPN, Zbierka dokumentov k roku 1968

Chápem, o čom mi hovoríš.

© Post Bellum

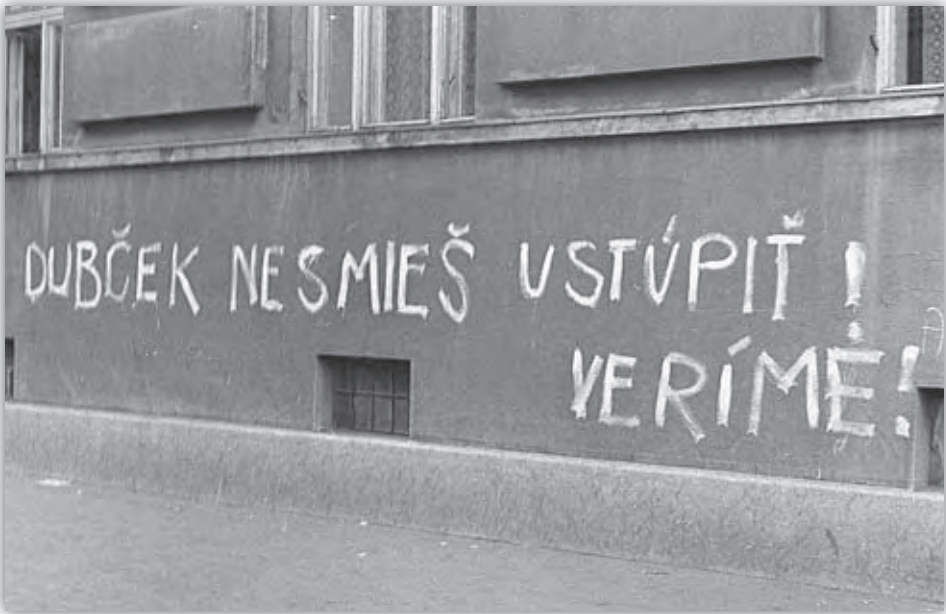

ŤAŽKO SA NIEČO POČÚVA A VIDÍ

Predstavitelia vedenia KSS Viktor Pavlenda a Ladislav Novomeský
na mimoriadnom zjazde KSS 28. augusta 1968 v bratislavskom PKO
© ČSTK, archív

© Post Bellum

Zahľadění Viktor Pavlenda a Ladislav Novomeský na mimoriadnom zjazde KSS
Smena, 30. 8. 1968

Gustáv Husák na mimoriadnom zjazde KSS v bratislavskom PKO
© ALU SNK

Štátny tajomník (minister zahraničných vecí)
USA Dean Rusk © Archív SM

Minister Rusk so svojím poradcom Charlesom Bohlenom
© Archív SM

Prezident USA Lyndon B. Johnson
© Archív SM

Velvyslanec USA v Praze Jacob Beam
© Archiv SM

Minister zahraničních věcí ČSSR Jiří Hájek
© TASR

Výber zo svetovej tlače - Herald Tribune
© Archiv SM

ČESKO-SLOVENSKÁ FEDERÁCIA A SÚMRAK REFORIEM

Prvý tajomník ÚV KSS Gustáv Husák stretáva na bratislavskej železničnej stanici prezidenta ČSSR Ludvíka Svobodu a prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka 29. októbra 1968
© SNA

Prezidenta ČSSR Ludvíka Svobodu vítajú občania Bratislavy 29. októbra 1968.
Vľavo predseda SNR Ondrej Klokoč, vpravo prvý tajomník ÚV KSS Gustáv Husák
a v pozadí prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček © SNA

Bratislavský hrad po podpise ústavného zákona o česko-slovenskej federácii 30. októbra 1968.
Vľavo v popredí prezident ČSSR Ludvík Svoboda si podáva ruku s predsedom ČNR
Čestmírom Císařom, za ním predseda Národného zhromaždenia Josef Smrkovský,
v strede predseda SNR Ondrej Klokoč

Gustáv Husák, Alexander Dubček s manželkou a Ludvík Svoboda
na predstavení v SND 29. októbra 1968